SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Z OBSAHU

Š. Peciar, Funkcie slovesnej predpony *u-* v slovenčine ■ J. Sabol, Používanie lokalizovaných predložiek *vo* a *ku* v spisovnej slovenčine ■ M. Ivanová-Šalingová, Štýlová jednota v historickej próze Z. Dônčovej ■ J. Findra, Opakovanie výrazu u Jašíka

DISKUSIE

J. Holý, O cyklickej syntaktickej štruktúre ■ F. Kočiš, Gramatický rod augmentatív na *-isko (-sko)* ■ F. Gregor, Ako došlo na lámanie chleba? ■ J. Kaňa, Ako písať: *vikingovia*, či *Vikingovia*?

ZPRÁVY A POSUDKY

Po majstrovstvách v Ľubľane. J. Ružička ■ O slovenčine ako o cudzom jazyku. J. Bartoš

ROZLIČNOSTI

ODPOVEDE NA LISTY

5 | 31 | 1966

VYDAVATEĽSTVO

SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka

HLAVNÝ REDAKTOR
prof. dr. Eugen Jóna, CSc.

VÝKONNÝ REDAKTOR
dr. Ladislav Dvonč, CSc.

REDAKČNÁ RADA
doc. dr. V. Blanár, DrSc., dr. L. Dvonč, CSc., J. Holý, dr. G. Horák, CSc., dr. J. Horecký, DrSc., prof. dr. E. Jóna, CSc., doc. dr. F. Miko, CSc., doc. dr. P. Ondrus, CSc., univ. prof. dr. E. Pauliny, DrSc., dr. Š. Peciar, CSc., doc. dr. J. Ružička, DrSc., dr. M. Šalingová, CSc.

REDAKCIA
Bratislava, Klemensova 27

OBSAH

(Slovenská reč 31, 1966, č. 5)

Peciar Š., Funkcie slovenskej predpony *u-* v slovenčine 261
Sabol J., Používanie vokalizovaných predložiek *vo* a *ku* v spisovnej slovenčine 270
Ivanová-Šalingová M., Štýlová jednota v historickej próze Z. Dônčovej 277
Findra J., Opakovanie výrazu u Jašíka . . 284

DISKUSIE

Holý J., O cyklickej syntaktickej štruktúre . 292
Kočiš F., Gramatický rod augmentatív na *-isko (-sko)* 300
Gregor F., Ako došlo na lámanie chleba? . . 307
Kaňa J., Ako písať: *vikingovia*, či *Vikingovia?* 309

ZPRÁVY A POSUDKY

Po majstrovstvách v Ľubľane. J. Ružička . 312
O slovenčine ako o cudzom jazyku. J. Bartoš 314

ROZLIČNOSTI

K prípadom nesprávneho rozdeľovania príd. mien s príponou *-ný*. L. Dvonč 318
Záver — uzáver, uzávera — uzáver. J. Oravec 319
Ako písať: „Smenár", „Prácista", či *smenár, prácista*? L. Dvonč 320

ODPOVEDE NA LISTY

Internacionál Slovnaft Bratislava. J. Ružička 322
Názvy výrobných oblastí. I. Masár 322
Vreckovať — vreckovač, vreckovačka. I. Masár 323
Priklonil sa k horšej — tvrdšej známke. J. Oravec 324

SLOVENSKÁ REČ, časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka. Ročník 31, 1966, číslo 5. Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Redaktorka časopisu Mária Kurišová. Technická redaktorka Ladislava Haplová. Vychádza šesťkrát za rok. Ročné predplatné Kčs 24,—, jednotlivé čísla Kčs 4.—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48 VII. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Výmer PK HSVZ čís. 18163/50-II/3. — V-15*61315.
© Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966.
Kčs 4.—.

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 31 – 1966

ČÍSLO 5

Štefan Peciar

FUNKCIE SLOVESNEJ PREDPONY u- V SLOVENČINE

Slovesná predpona *u-* patrí medzi predpony s najabstraktnejšími významami a s rozmanitými funkciami.

Jej prvotný lexikálny význam je odlukový, zhodný s významom predložky *od* a predpony *od-*, blízky významu príslovky *preč*. Výrazný je tento význam pri predmetových slovesách typu *ubrať/uberať, ukosiť* (= odkosiť, *Hviezd.*), *ukrojiť/ukrajovať, uliať*[2]*/ulievať, ulomiť/ulamovať (sa)*, zried. i distributívne *ulámať, urezať/-ávať, urvať (sa), useknúť/-kávať/-kovať, usrknúť/-kávať/-kovať/usŕkať, ustrihnúť/-ovať, usypať/usýpať, uštiknúť, uštipnúť*[2]*/-povať, uťať/utínať, utrhnúť/utŕhať (sa), uzobnúť, užať/užínať; uhnúť si/uhýbať si/uhýnať si* (= vypiť si), *uhryznúť/uhrýzať (si), uchlipnúť (si), ujesť si/ujedať si, uliznúť si* (Ráz.), *upiť/upíjať (si)*.[1] Odlukový význam má predpona *u-* aj v slovesách *umyť/umývať (sa)* [= zbaviť (sa) nečistoty], *utrieť*[1]*/utierať (sa)* [= zbaviť (sa) vlhkosti al. nečistoty], *upratať/-tovať*. Menej výrazný je odlukový význam predpony *u-* pri slovesách s abstraktným významom: *ubudnúť/ubúdať* (čoho, z čoho, koho), *uprieť*[2]*/upierať*[2] (komu čo), *upustiť/upúšťať* (od čoho, od koho), *utiahnuť*[1]*/uťahovať (komu čoho)* (= ukrátiť koho o čo), *utiahnuť si*[1]*/uťahovať si*[1] (z koho), *utrhnúť si/utŕhať si* (z koho).

Odtienok odlukového významu, smer „preč od niečoho", vyjadruje predpona *u-* v slovesách pohybu, ako sú:

u- behnúť/biehať/behúvať (i o čase), brnknúť, bziknúť, frknúť, frndžať, frngnúť/-knúť, fujazdiť, chádzať/chodiť[1] (ND k *ujsť*), kĺznuť (3. význ.), letieť/lietať/letovať, mknúť/-kýnať, myknúť/-kať, pláchnuť (pláchnuť sa nepoužíva), šmyknúť (= ujsť), plávať, tenúť, vrz(g)núť; menej výrazný je tento odtienok pri slovesách s abstraktným významom, ako sú: *uliať sa/ulievať sa, uplynúť/uplývať* (o čase), *utiahnuť sa*[2]*/uťahovať sa*[2] (od čoho, od koho),

Rovnaký význam má predpona *u-* v prechodnom slovese premiestovania *uniesť*[2]*/unášať*[2] a v sémanticky blízkych slovesách *uchytiť,*

[1] Materiál spracovaný v tejto štúdii sme získali excerpciou Slovníka slovenského jazyka (SSJ). Vyexcerpovaný materiál sa neuvádza v úplnosti, ale vo výbere. Indexami (1, 2) sa označujú homonymá podľa SSJ. D = dokonavé sloveso, ND = nedokonavé sloveso.

[2] Pri zvratnom *uniesť sa/unášať sa* (SSJ uvádza len ND) s abstraktným významom „nadchnúť sa/nadchýnať sa" je odlukový význam predpony *u-* menej zreteľný.

uchmatnúť, uchvatnúť, uchvátiť/uchvacovať; upratať/-tovať (v 2. význ. podľa SSJ).

Pri niekoľkých slovesách predpona *u-* nadobudla odtienok „nabok, bokom", niekedy i „späť, nazad": *uhnúť/uhýnať/uhýbať/uhybovať (sa), uskočiť/uskakovať, uviezť sa* (uviezla sa mu noha); *uchýliť sa*[1]*/uchyľovať sa*[1] a *ustúpiť/ustupovať* majú aj abstraktné významy; do tejto skupinky patria aj dve terminologické denominatíva *unožiť/-ovať, upažiť/-ovať*,[3] utvorené predponovo-príponovým postupom od substantív *noha, paža.*

Všetky uvedené slovesá okrem *unožiť* a *upažiť* sú deverbatíva, odvodené od ND alebo D. Voľne sa pri nich tvorí sekundárne ND, i keď pri niektorých z nich sa ND nepoužíva alebo nie je doložené v našom materiáli.

Odlukový význam predpony *u-* presvitá viac alebo menej i pri jednovidových ND, utvorených od bezpredponových ND predponou *u-* a imperfektivujúcim sufixom (s prípadným zdĺžením korennej slabiky), t. j. predponovo-príponovým postupom. Ide o tieto slovesá: *ubiehať sa/ubehávať sa/-úvať sa/-ovať sa*,[4] *uberať sa* (ísť, kráčať niekam), *uháňať, uháňať sa* (o čo, o koho), *upaľovať*,[5] *uvážať sa* (= zvažovať sa); *ukvapkávať, ukýpať, uchlipkávať (si); užierať (sa)* s abstraktným významom „trápiť (sa), sužovať (sa)".

Pri slovese *ukloniť sa/ukláňať sa* (zried. i prechodné *ukloniť hlavu)* je odlukový význam („smerom dopredu a dolu") spojený s predstavou malej miery. Táto predstava jestvuje aj pri niektorých iných slovesách s odlukovým významom predpony *u-*, napr. *uliať, upiť, usypať, utrúsiť/-usovať* a i. (porov. vyššie prvú skupinu slovies). Len význam malej miery má predpona *u-* v slovese *usmiať sa/-ievať sa* a jeho synonymách *uškeriť sa/-ierať sa, uškľabiť sa/-ovať sa, uškrnúť sa/uškŕňať sa* a v jednorazovom *uchechtnúť sa.*

K odlukovému významu protikladný, tzv. adlatívny význam má predpona *u-* najmä v tých slovesách, kde vznikla hláskoslovne al. analógiou zo staršieho *v-*, a potom v analogických prípadoch. Tu predpona *u-* zodpovedá predložkám *k, do* i *na* a je synonymná s predponou *pri-* alebo *v-/vo-*. Slovesá s adlatívnym významom predpony *u-* sú zväčša deverbatíva, odvodené od ND i D, celkom ojedinelé sú denominatíva. Môžu byť a) neprechodné (prevažne zvratné) alebo b) prechodné. Aj pri tomto význame sú bežné sekundárne ND formy.

a) *u-* čupiť sa/-pnúť sa/-povať sa, chýliť sa[2]/chyľovať sa[2] (1. ku komu, kam, kde; 2. k čomu – abstraktne, napr. *ku ľsti*), krčiť sa/kŕčať sa; chytiť sa/-covať sa, lepiť sa/-ovať sa, lipnúť (má aj abstraktný význam), *kniž.* ľpieť/-ievať (na čom;

[3] SSJ zaznamenáva iba D *upažiť.*

[4] Z pôvodného recipročného významu vyvinul sa pri tomto slovese aj odtienok nerecipročný. Pri tomto odtienku jestvuje aj D (asi sekundárne) *ubehnúť sa* s hovorovým štylistickým zafarbením.

[5] Analogicky je utvorené *ukrivkovať* (= „krivkajúc odchádzať", potom len „krivkať"), doložené u Čaj. a Heč.

obyč. v abstraktnom význame), tkvieť/-ievať (v čom, na čom; obyč. v abstraktných významoch), túliť sa/-tuľovať sa; s odtienkom d o l u al. d o v n ú t r a: ľahnúť/-liehať/-líhať/-ľahovať/-lihovať (sa) s odvodeným adj. *uľahnutý;* ložiť sa/kladať sa, padnúť/-dať/pádať (v 4 abstraktných významoch), sadnúť/sadať/sedať/-dávať, sadnúť sa/sedať sa/sadať sa/-ávať sa (v SSJ zbytočne rozdelené na homonymá).

Niektoré zvratné slovesá tejto skupiny majú slovotvornú zvláštnosť v tom, že sú odvodené od základných nezvratných slovies ND, pričom sa mení intencia (stavové sloveso sa mení na faktitívum) i spôsob slovesného deja (duratívum sa mení na rezultatívum) a v dôsledku toho i slovesný vid: *uhniezdiť sa/-ďovať sa* (je odvodené od *hniezdiť*, nie od *hniezdiť sa*, ktoré má celkom iný význam), *upelešiť sa* (od *pelešiť*), *usalašiť sa, usídliť sa/-ľovať sa* (od *sídliť*), *utáboriť sa/-ovať sa* (od *táboriť*);[6] podobný je vzťah *sedieť — usadiť sa/-dzovať sa, usádzať sa,* analogicky sú utvorené synonymné expresíva *uvelebiť sa/-ovať sa* (SSJ uvádza len D) a *uveličiť sa/-ovať sa* (2. význ. podľa SSJ); ich pôvod nie je však celkom jasný; kniž. *uhostiť sa/-ľovať sa* (2. význ. podľa SSJ) je asi prevzaté z češtiny.

b) *u-* päť/pnúť/pínať (sa) (má i abstraktný význam), pútať/-avať (s abstraktným významom), viazať/väzovať, odb. klinovať, valiť/-ľovať (čo na koho, na čo); s odtienkom d o l u al. d o v n ú t r a: tisnúť[1]/tískať (sa) (v niektorých význ. málo výrazné), tlačiť/tláčať/tlačovať, viesť[1]/vádzať[1] (viacvýznamové, v 1 význ. i zvratné), vrhnúť/-hávať/-hovať (sa); f a k t i t í v a u-ložiť/kladať (viacvýznamové), sadiť/sádzať/sadzovať, táboriť/-ovať; sem patria aj d e n o m i n a t í v a *ubytovať/-ovávať (sa)* (SSJ má len D), *umiest(n)iť/-ťňovať/-ťovať (sa), usalašiť/-ovať, ustajniť/-ňovať, uväzniť/-ňovať* (= urobiť väzňom), *uzemniť/-ňovať* a zastar. *uhospodiť (sa)* (od subst. *hospoda*); málo výrazný je adlatívny význam predpony *u-* v abstraktnom *upamätať/-ovať/-úvať (sa)* [= uviesť (si) na pamäť].

Pri slovese *utiahnuť sa*[2]*/uťahovať sa* stýka sa adlatívny význam s odlukovým. Tento jav možno zaznamenať aj pri slovese *uložiť/ukladať* (peniaze do banky).[7]

K lexikálnym významom predpony *u-* patrí aj vyjadrenie z m e n y s t a v u („urobiť, resp. stať sa takým, ako vyjadruje základ"). Tento význam je častý pri denominatívach, odvodených od adjektívnych, zriedkavejšie od substantívnych základov. Nie je však zriedkavý ani pri deverbatívach, a to pri stavových slovesách, pri faktitívach a pri takých slovesách, ktoré súvisia s adjektívnymi základmi. Denominatíva sa tvoria predponovo-príponovým postupom od príslušných základov. Pri slovesách tohto typu sa bežne tvorí sekundárna ND forma; iba v málo prípadoch sa

[6] Je však možné, že slovesá typu *uhniezdiť sa, usídliť sa, usalašiť sa* sú denominatíva, utvorené predponovo-príponovým postupom priamo od substantív *hniezdo, sídlo, salaš* ap.

[7] Fr. K o p e č n ý, *Slovesný vid v češtině*, Praha 1962, 128, § 126, takto vysvetľuje vznik adlatívneho významu pri slovese *uchýlit se.*

nepoužíva, resp. nie je doložená v našom materiáli. Takmer všetky slovesá tohto typu sú prechodné. Zvratnou časticou *sa* sa menia na bezpredmetové. Je to produktívny typ.

a) Slovesá odvodené od adjektívnych základov:

u- celiť/-ľovať (sa) (odvodené od adj. *celý*, nie od slovesa *celiť*, ktoré má iný význam), čierniť (sa), dobriť/-ovať (sa), domácniť/-ňovať (sa), hniličiť (sa), bezpredm. hniličieť/-čať sa/-čkať sa, hodnoverniť/-ňovať, istiť/-ťovať (sa),[8] jasniť/-ňovať (sa), jednostajniť sa/-ňovať sa (trochu zastar.), ľahčiť/-ovať (sa, si), menšiť/-ovať (sa), mierniť/-ňovať (sa), mocniť/-ňovať (sa), možniť/-ňovať, mravniť/-ňovať, mŕtviť/-ovať, múdriť sa/-ovať sa (SSJ má len D), pevniť/-ňovať (sa) (má aj adlatívny význam *pri-*), platniť/-ňovať (sa), pozorniť/-ňovať (sa), prázdniť/-ňovať (sa), prednostniť/-ňovať sa, presniť/-ňovať, priamiť/-ovať (sa), rovnať/-ávať, rýchliť/-ľovať, schopniť/-ňovať, skladniť/-ňovať, skoriť/-ovať, skromniť, sa/-ňovať sa, skutočniť/-ňovať (sa), snadniť/-ňovať, splavniť/-ňovať (SSJ má len D), spôsobiť/-ovať (= urobiť spôsobilým), stáliť/ustaľovať (sa), sústavniť/-ňovať, súvzťažniť/-ňovať, včel. teplíť/-ľovať, tesniť/-ňovať, tužiť/-ovať (sa), tvrdiť/-dzovať (sa) (odvodené od adj. *tvrdý* s posunutým významom, nie od slovesa *tvrdiť*, ktoré má iný význam, ani od odb. *tvrdiť*[2], ktoré je novšie), verejniť/-ňovať, voľniť/-ňovať (sa), zdraviť/-ovať (sa); štedriť/-ovať má trochu odchylný význam „preukázať sa štedrým, štedro nadeliť".

b) Slovesá odvodené od substantívnych základov (s významom „uviesť do istého stavu"):

u- človečiť sa (možné i od adj. *človečí*), jarmiť/-ovať, jednotiť sa, pokojiť/-ovať (sa), spokojiť/-ovať (sa), smerniť/-ňovať (s príponou *-ni-*), smrtiť/-covať (sa), vedomiť/-ovať (sa, si), povedomiť/-ovať, zákoniť/-ňovať.

c) Deverbatíva:

s t a v o v é („dostať sa do istého stavu"): *u-* celieť, čúchnuť, hasnúť/-sínať, mdlieť/-ievať, mĺknuť/-kať, schnúť/sychať/schýnať, tíchnuť/tíchať/tichovať, tuhnúť, tuchnúť/-chať, vädnúť/-dať, zrieť[1]/zrievať; v slovesách umrieť/umierať, ustať[1]/-ávať stráca *u-* charakter živej slovotvornej predpony;
f a k t i t í v a („spôsobiť istý stav": *u-* diviť/-ovať, čušať, mlčať/-iavať/-ovať, dusiť[1]/dúšať/dusovať, hasiť/hášať, moriť[1]/márať (sa), páliť/paľovať[1], spať/-ávať, tlmiť/-ovať, topiť/tápať (ND iba pren.), tutlať/-ávať;
slovesá súvisiace s adjektívnymi základmi:
u- hladiť/-ádzať/-adzovať, hladkať/-ávať (SSJ má len D), krátiť/kracovať (sa), krotiť (sa), sušiť/súšať (sa), tíšiť/tišovať (sa); *umáliť* je odvodené od prísl. *málo;* základ slovesa *uveličiť sa/-ovať sa* (= oduševniť sa; p. adj. *uveličený*) je rus. pôvodu; sloveso *uponížiť/-nižovať (sa)* — s nadbytočným *u-* — je odvodené od D *ponížiť (sa);* staršie *unížiť/unižovať (sa)* je od ND *nížiť (sa).*

Niektoré D poslednej skupiny majú už odtienok rezultatívnosti, t. j. vyjadrujú nielen zmenu stavu, ale aj dokončenie, zavŕšenie deja dosiahnutím jeho výsledku.

Okrem uvedených skupín slovies s lexikálnou predponou *u-* jestvuje

[8] Jestvuje síce aj bezpredponové *istiť* (SSJ uvádza ako kniž.), ale to vzniklo sekundárne deprefixáciou.

istý počet viac-menej izolovaných slovies, v ktorých predpona *u-* má slovotvornú funkciu, ale jej význam nemožno vymedziť práve pre izolovanosť jednotlivých slovies (sloveso bez predpony sa buď nepoužíva, alebo má iný význam, alebo aspoň inú intenciu). Ide o tieto rôznorodé slovesá: *ublížiť/ubližovať* (*blížiť* vzniklo sekundárne deprefixáciou), *uctiť/-ievať, udať/-ávať, udržať/-iavať (sa)* — D má aj význ. schopnosti, *uhranúť, uchovať/-ávať (sa), ujednať/-ávať (sa), ukázať/ukazovať (sa), ukryť/-ývať (sa), umoriť*[2]*/-ovať* (peňaž., práv.), *upadnúť/-dať/upádať, upchať/-ávať (sa), upísať/upisovať* (čo komu), *uprieť*[1]*/upierať* (oči do diaľky), *uraziť/urážať (sa), uriecť/urieknuť/-kať* (koho, čo, komu, čomu), *usvedčiť/-ovať/-iedčať* (koho, ale *svedčiť* je neprechodné), *usporiadať/-radovať/-radúvať, ustanoviť sa/-ovať sa, ustaviť sa*[2]*/-ovať sa*[2], *utiahnuť/uťahovať* (skrutku, remeň), *uvážiť/uvažovať, uvoliť sa/-ľovať sa, uvziať si/uvziať sa, uznať/-ávať, užiť/užívať* (viacvýzn.). Lexikalizovali sa aj slovesá *upomenúť/-mínať, upotrebiť/-ovať/-úvať, uzhovoriť sa/-várať sa, uzniesť sa/uznášať sa* (s dvoma predponami).

Spôsob slovesného deja

Najproduktívnejším typom slovies s predponou *u-* sú r e z u l t a t í v a, v ktorých predpona *u-* vyjadruje dokončenie, zavŕšenie deja dosiahnutím jeho výsledku. Sú to spravidla j e d n o v i d o v é slovesá, odvodené od nedok. slovies. Početné sú predovšetkým p r e c h o d n é slovesá s odtienkom dôkladnosti, úplnosti, vyčerpanosti objektu pri zásahu dejom.[9] Ten istý odtienok vyjadrujú aj predpony *do-, po-, za-* a *s-/z-*. S predponou *u-* sa v tomto význame používajú najmä tieto slovesá:

u- babušiť (sa), bičovať, biť (= nabiť, zbiť, vybiť; vo význ. „udupať, utlačiť zem, pôdu" a „potlačiť, zničiť" sa lexikalizovalo a má sekundárne ND *ubíjať*), bodať, bozkávať, dáviť, dláviť (= 1. pošliapať, udupať; 2. potlačiť, utlačiť), ďobať/ďubať, gniaviť, kameňovať, katovať, kľuvať/kľuť, križovať, mlátiť (= zbiť), palicovať (= usmrtiť palicovaním), škrtiť, šľahať (= vyšľahať), šliapať, štípať (= doštípať), tĺcť (= stĺcť, ubiť), vláčiť (= usmrtiť vláčením), zapínať sa (Kuk.); krútiť/-úcať (sa) má aj ND, lebo sa významom („zabaliť, zakrútiť") odlíšilo od bezpredponového *krútiť*.

Zriedkavejšie sú pri tomto odtienku b e z p r e d m e t o v é slovesá:

u- hniť, kvitnúť, kysnúť, mäkušiť sa, moknúť, pariť sa, potiť sa, znojiť sa, zvárať sa, zimiť sa; k tejto skupine by sme pričlenili i slovesá *ukochať sa/-ávať sa* a *uvyknúť/-kať*.

Produktívna je skupina rezultatívnych slovies s významom „upraviť alebo zhotoviť cieľavedomou konkrétnou činnosťou, vyjadrenou v slovesnom základe". Napr.:

[9] A. V. I s a č e n k o, *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim. Morfologija II*, Bratislava 1960, 245—246, hovorí o „totálno-objektnom" odtienku rezultatívneho spôsobu slovesného deja.

u- cápať, capkať, česať (sa), členiť, dlabčiť/-pčiť, dlabkať/-pkať/-ávať, dup(k)ať/-ávať, dupčať, dusiť[2] *kuch.* (napr. mäso), hrabať/-ávať/-ovať, hriančiť, háčkovať, hniesť, hrýzť (dobre potravu), kovať/kuť/kúvať, krútiť (cigaretu), kuchtiť, lepiť, liať[1] (zvon), lízať/lizovať (sa), mäkušiť, miesiť, miešať, mliaždiť, mlieť, pariť, pliesť, piecť (sa), pražiť (sa), smažiť (sa), priasť, smykovať (pôdu) *odb.*, snovať stlať/stielať, strúhať, súkať, šiť, škvariť (sa), šľahať (smotanu), šúľať, šuľkať, ťapkať, tkať/-ávať, tľapkať/-ávať, tĺcť (1. mak, 2. hlinu, zem — v 2. význ. má aj ND *utĺkať*), tlačiť//tláčať (zem), trepať, triasť (sa), trieť[2] (maslo, žĺtok), váľať (bochník), valcovať, vaľkať, variť (sa), viť, žiariť; sem možno zaradiť i sloveso *ustrojiť (sa).*

Niekoľko z nich má aj ND formu. Sú to také slovesá, pri ktorých sa bezpredponová forma buď nepoužíva, alebo má iný význam ako sloveso s predponou *u-* (stačí aj rozdiel v intencii, napr. *dupať* bezpredm. — *udupať/-ávať* (čo).

Menej početné sú rezultatíva vyjadrujúce výsledok mimovoľnej, náhodnej činnosti, ako napr.:

u- babrať (sa), fúľať (sa), krčiť (sa), krkvať (sa), máčať (sa), močiť (sa), mazať (sa), múčiť (sa), pískať (sa), prášiť (sa), rosiť (sa), sliniť (sa), smoliť (sa), striekať (sa), špiniť (sa), váľať (sa), vláčiť (sa); tonúť, topiť sa/tápať sa (ND iba pren.), trpieť, viaznuť; k tejto skupine by sme priradili i sloveso *uhnať si* (nádchu ap.).

Pomerne časté sú rezultatíva s významom „vyčerpať (sa), ukonať (sa) — často až do úplného vysilenia — činnosťou vyjadrenou v slovesnom základe", ako napr.:

u- drgať (sa), hegať, hnať (sa), hnevať sa, honiť, chodiť (si nohy), knísať sa, konať (sa), kývať sa, molestovať (sa), mordovať (sa), mučiť (sa), natriasať (sa), nudiť (sa), núkať, ponúkať, socať (sa), starať sa, sužovať/súžiť (sa), štvať (sa), ťahať (sa), tancovať (sa), tlieskať (sa), trápiť (sa), trmácať (sa), trýzniť (sa), týrať.

Podobný odtienok vyjadrujú slovesá *uhriať (sa), upachtiť (sa),* zvratné *udýchať sa, udychčať sa,*[10] iba s tým rozdielom, že činnosť, ktorou sa dosahuje príslušný výsledok, nie je vyjadrená v základe slovesa.

Slovotvorne zaujímavá je skupina zvratných rezultatív odvodených od nezvratných slovies predponou *u-* + ... *sa.* Ide napríklad o slovesá:

u- behať sa (od *behať*), brechať sa (od *brechať*), drieť sa[2] (robotou, prácou, drením sa vyčerpať, od *drieť*), chodiť sa[1], jajkať sa, koňovať sa, kričať sa, mozoľovať sa, napomínať sa, nariekať sa, piť sa, plakať sa, pracovať sa, schôdzkovať sa, štekať sa, tancovať sa, tlieskať sa, žalostiť sa (jestvuje aj prechodné *užalostiť* koho), žialiť sa.

Významový odtienok týchto slovies je podobný ako pri type *ukonať (sa):* „vyčerpať sa až do vysilenia dlhotrvajúcou činnosťou vyjadrenou v základe".[11] Ten istý odtienok má aj sloveso *uzabávať sa,* odvodené od zvratného slovesa *zabávať sa.* Pri slovese *uprizerať sa* (od *prizerať sa*) ide skôr o „sa-

[10] Posledné dve sú odvodené od nezvratných slovies *dýchať, dychčať* postupom *u-... sa.*

[11] A. V. Isačenko (c. d., 245) nazýva tento odtienok exhaustatívnym.

turatívny" odtienok „veľa, do sýtosti sa prizerať", vyjadrovaný obyčajne slovesami typu *na- ... sa.*

Dosiahnutie želaného účinku vyjadrujú slovesá *učankať/-ávať, učičíkať/-avať, uhovoriť, uchlácholiť (sa), ukojiť/ukájať/ukojovať (sa), ukolembať/-ávať, ukolísať/-avať (sa), ukričať, ukrkať, uláskať, umodlikať, uprosiť/-ovať, usepkať (sa), uštekať, utešiť/-ovať (sa)* — všetky s predmetom osoby. Viaceré z nich majú sekundárnu ND formu, asi analogicky podľa významove blízkych slovies vyjadrujúcich zmenu stavu (typ *umlčať/-iavať/-ovať).* K tejto skupine možno priradiť dve stavové zvratné slovesá *uležať sa* a *ustáť sa* (o veciach — „dlhším ležaním, resp. státím nadobudnúť potrebné vlastnosti").

Blízky odtienok (dosiahnutie priaznivého výsledku) vyjadruje niekoľko viac-menej synonymných slovies s vecným predmetom: *usporiť* (3 význ.), *šporovať/-riť, ušetriť* (4 význ.), *ušanovať* (2 význ.), *ugazdovať, uhospodáriť.*

Rezultatívny spôsob slovesného deja vyjadruje i malá skupinka zvratných slovies s významovými odtienkami „náhle, nečakane al. naopak po dlhom váhaní niečo urobiť": *unáhliť sa/-ľovať sa,* hovor. expr. *utrhnúť sa* (2. význ. podľa SSJ); *uráčiť sa, uľútiť sa, uľútost(n)iť sa/-tievať sa/-tňovať sa/-ľovať sa.*

Pre všetky typy rezultatív je charakteristické, že sa hojne používajú vo forme trpného príčastia (minulého). V mnohých prípadoch sa táto forma osamostatnila a zmenila sa na adjektívum. Neraz je doložené práve len deverbatívne adjektívum a príslušné predponové sloveso jestvuje iba potenciálne. Všetky adjektíva tohto typu majú výrazné expresívne zafarbenie. Napr.: *ubolený, ucundraný, učadený, učmudený, udivený, udýchaný, udychčaný, ufikaný, ufňukaný, ufŕkaný, ufúľaný, uhladený, uhlinený, uhriaty, uhriešený, uhundraný, uchechtaný, uchichotaný, uchodená zem, ujajkaný, ujazdený sneh, ukašlaný, ukonaný, ukričaný, uľakaný, uležaný, ulízaný, uľútostený, umastený, umazaný, umravčaný, umrznutý, unáhlený, unudený, upachtený, upískaný, upišťaný, uplakaný, upracovaný, uradostený, uradovaný, urevaný, urobený, usedený, uslintaný, uslzený, usmoklený, usmrkaný* [potenciálne slovesá *urevať sa, urobiť sa, usedieť sa, uslintať (sa), uslziť sa, usmokliť sa, usmrkať sa* a i. SSJ nezaznamenáva], *ustaraný, ustarostený, ustáty, ustráchaný, ustrachovaný, ušpinený, uštvaný, usužovaný, usúžený, ušmúľaný, utrmácaný, utýraný, uváľaný, uvláčený, uvrešťaný, uzimený, uznojený, uzváraný, užalostený, užialený, užmolený.*

Menej početná je skupina jednovidových dok. slovies[12] s významom

[12] I. Poldauf, *Podíl mluvnice a nauky o slovníku na problematice slovesného vidu,* Studie a práce lingvistické I, Praha 1954, 212, pozn. 26, pripisuje českým slovesám typu *ujdu, unesu, uzdvihnu,* vyjadrujúcim schopnosť vykonať príslušný dej, nedok. vid. Rovnaké stanovisko zastáva aj v štúdii *Spojování s předponami při tvoření dokonavých sloves v češtině,* SaS 15, 1954, 58. Naproti tomu F. Kopečný (c. d., 37,

schopnosti alebo možnosti, vyjadreným predponou *u-*. Výrazný je tento význam pri slovesách *udolieť, udržať (sa), uhrýzť* (bezzubá starena nemohla uhrýzť kôrku), *uniesť*,[1] *upásť* (kŕdeľ oviec), *utiahnuť*[2] (ťažký voz), *utisnúť*,[2] *utlačiť*[2] (káru do kopca), *uviezť, uvládať* (3 význ.), *uvliecť, uživiť (sa); ubehnúť, ujazdiť, uletieť, uplávať, ujsť, uraziť*[2] (istú vzdialenosť za hodinu); od dok. slovies sú odvodené *udvihnúť* a *utrafiť*.

Menej výrazný je tento význam pri slovesách *ubrániť (sa), uhájiť (sa), uchrániť (sa), uhľadieť (si), ustrážiť, ustriehnuť/ustriezť, uvarovať (sa), uvartovať, ulahodiť* (1. komu, 2. čo, 3. bezpredm.), *ujsť sa*[13] (komu, na koho; komu čoho i s neurč.), synonymné *uliezť sa* (komu čoho) „dostať sa, pripadnúť ako podiel", *uspieť* kniž.

Gramatická funkcia predpony u-

Svojím abstraktným lexikálnym významom je predpona *u-* dobre uspôsobená na to, aby mohla mať čisto gramatickú (vidovú) funkciu: meniť ND na D bez akejkoľvek sémantickej modifikácie východiskového bezpredponového slovesa.[14] Predpona *u-* má čisto vidovú funkciu omnoho častejšie ako predpony s konkrétnejším lexikálnym významom.[15] O gramatický protiklad D/ND ide napr. pri týchto slovesách:

u- cítiť, činiť, diať sa, hovieť (komu), hynúť, chystať (dnes je bežnejšie *pri-*), končiť (sa), koristiť (pri bezpredponovom *koristiť* SSJ nezaznamenáva paralelný význam), kradnúť, kváriť, lúpiť, loviť, lakomiť sa, liahnuť sa, liahnuť, márniť, radiť sa (dnes bežnejšie *poradiť sa*), robiť (sa), rodiť sa, rodiť, roniť (slzu),[16] škodiť, tŕžiť, veriť, vidieť, vítať, zrieť[2], žasnúť, zastar. slyšať. Nepravidelnú vidovú dvojicu tvorí *hádať — uhádnuť*.

---

§ 35) zaraďuje slovesá typu *unese, uveze, utáhne, uzdvihne* (jisté množství), *ujde, ujede, uběhne, uplave, uletí* (jistou vzdálenost) medzi tzv. neaktuálne perfektíva. I v slovníkoch (českých i slovenských) bývajú tieto slovesá označené ako dokonavé. O ich dok. vide svedčia formálne i funkčné príznaky: nemožnosť spájať sa s *bude* a s fázovými slovesami, neexistencia formy príč. prít. na *-ci*, nemožnosť použiť ich vo funkcii aktuálneho prézenta. — J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, 192—193, pri predpone *u-* tento typ slovies nezaznamenáva.

[13] Ojedinele je doložené aj ND *uchádzať sa*[2]: *Predsa sa vždy sirotám uchádza ovsená skyva.* (Vaj.)

[14] F. Kopečný (c. d., 129) charakterizuje perfektíva s predponou *u-* takto: „Prostá perfektíva tvořená touto předponou patří k nejvzornějším, předpona je tu opravdu ideálně ‚prázdná'." Kopečný však chápe pojem „prostých perfektív" (s čisto vidovou funkciou predpony) príliš široko, zahrnujúc sem i väčšinu rezultatív *(ušít, ukovat, ukřižovat)*, ba aj niektoré slovesá s lexikálnym významom predpony *u-* (*uctit* a i.).

[15] O čisto vidovej funkcii predpony *u-* (podobne ako pri iných predponách) možno hovoriť iba v takých prípadoch, kde a) predpona neobmieňa lexikálny význam bezpredponového slovesa, ani nevyjadruje odtienok rezultatívnosti, schopnosti alebo možnosti, prípadne iný spôsob slovesného deja a kde b) nejestvuje sekundárna ND forma. Ak chýba niektorá z týchto podmienok (alebo obe), nemožno hovoriť o čisto vidovej funkcii predpony.

[16] V slovesách *ukradnúť, ukvárit, ulúpiť, uloviť, uroniť* predpona *u-* mala pôvodne lexikálny význam odluky, ten si však v dnešnom jazyku už neuvedomujeme.

Slovesá *učarovať/-úvať, uhostiť/-ťovať (sa), uhradiť/-ádzať/-adzovať, ukrivdiť/-ďovať, učleniť/-ňovať, utriediť/-ďovať, utvoriť/-árať (sa), usúdiť/usudzovať*, pri ktorých predpona *u-* nemá výrazný lexikálny význam, ani nevyjadruje spôsob slovesného deja, majú sekundárne ND formy. To svedčí o tom, že sa tieto slovesá uvoľňujú od bezpredponových ND slovies *čarovať, hostiť, hradiť, krivdiť, členiť, triediť, tvoriť, súdiť* a stávajú sa samostatnými lexikálnymi jednotkami.

Nadbytočnosť predpony u-

V jednotlivých prípadoch sa javí predpona *u-* ako nadbytočná. Neobmieňa lexikálny význam slovesa, ani nespôsobuje zmenu vidu, ale iba zvýrazňuje nejaký významový odtienok, rezultatívnosť alebo dokonavosť deja. Niekedy býva použitá analógiou. Tak napr. v slovesách *ucúvnuť, ukvapnúť* predpona *u-* zvýrazňuje odtienok malej miery. Odtienok malej miery je aj v slovesách *uškrabnúť (sa), ušmyknúť sa, ukĺznuť sa.* Adlatívny význam sa zvýrazňuje predponou *u-* v slovesách *ukľaknúť/-kovať, uľahnúť, usadnúť, uschovať/-ávať* i v abstraktnom *uspoľahnúť sa/-liehať sa.* Rezultatívnosť s odtienkom dôkladnosti vyjadruje *u-* v slovesách *uzamknúť/-mykať/-mkýnať; uzatvoriť/-tvárať, uzavrieť/-vierať* (obe viacvýznamové, pričom v niektorých výrazoch sa *u-* plne lexikalizovalo, p. *u. zmluvu, dohodu*). Dokonavosť deja zvýrazňuje *u-* napr. v slovesách *uďubnúť, uhryznúť (sa), upichnúť (sa), usŕknuť, uštipnúť,*[1] *uľaknúť sa, uposlúchnuť, upočúvnuť, uchopiť* (SSJ zaznamenáva aj ND *uchopovať*), *ulapiť (sa).*[17]

Viac-menej nadbytočná je predpona *u-* v niekoľkých slovesách s dvoma predponami, kde buď špecifikuje význam, alebo zvýrazňuje dokonavosť deja. Ide o slovesá *ustrnúť* (zried. i ND *ustŕňať/ustrnovať*), *uzmyslieť si, uzmieriť/-ovať (sa), uzhodnúť sa, uzrozumieť sa.* Celkom ojedinelý prípad predstavuje sloveso *upodozrievať*, ktoré je ND, hoci má dve predpony.

Strata slovotvornej funkcie predpony u-

V mnohých prípadoch etymologická predpona *u-* stratila pôvodnú slovotvornú funkciu a splynula so slovesným základom. Stalo sa to vtedy, keď sa základné sloveso prestalo používať, alebo nadobudlo celkom odlišný význam a predponové sloveso stratilo s ním súvislosť. Niekedy sa tento proces nazýva deprefixáciou (nejde tu však o zánik predpony, ale o stratu jej funkcie). Stupeň tejto „deprefixácie" nie je vo všetkých prípadoch rovnaký. Najďalej pokročil tam, kde nejestvuje bezpredponové sloveso a kde *u-* nemá zreteľný lexikálny význam, ako napr.: *udať sa*[2] (4 význ.), *uchádzať sa*[1]*/uchodiť sa,*[2] *udrieť/uderiť/udierať (sa), uľaviť/-ovať (sa, si), umie-*

[17] Väčšinu z uvedených slovies SSJ označuje ako zriedkavé alebo knižné.

niť si/-ňovať si, unaviť sa/-ovať sa, určiť/-ovať, kniž. *usnúť/usínať, utiecť/utekať* (viacvýznamové), *utiecť sa/utiekať sa* (pôvodne adlatívny význam); ND *unovať/-úvať, ustávať (sa), usedať*[3] (o srdci). Zreteľnejšia je pôvodná slovotvorná štruktúra v takých prípadoch, kde predpona *u-* alternuje s inými predponami, alebo má lexikálny význam, ako napr.: *upraviť/-ovať (sa), ujať sa*[1, 2]*/ujímať sa, ujsť* (viacvýznamové, v SSJ sa zbytočne člení na homonymá), *ujsť sa, uniknúť/-kať;* ND *uchádzať sa*[1]*/uchodiť sa*[2]. Ešte priehľadnejšia je pôvodná slovotvorná štruktúra tam, kde je zreteľný slovotvorný základ (hoci už nejde o živý slovotvorný typ), ako napr.: *udeliť/-ľovať/udieľať, ustať*[1, 2] *ustávať;* ND *usilovať sa*, kniž. *usilovať, utŕhať* (komu), *uzerať sa.*

Záver

Predpona *u-* je mnohofunkčná. Okrem lexikálnych významov odluky, približovania (adlatívnosti) a zmeny stavu vyjadruje rezultatívny spôsob slovesného deja, schopnosť alebo možnosť. Pomerne často má čisto vidovú funkciu. Niekedy je nadbytočná.

Ján Sabol

POUŽÍVANIE VOKALIZOVANÝCH PREDLOŽIEK **vo** A **ku** V SPISOVNEJ SLOVENČINE

1. Problému vokalizácie predložiek venovali pozornosť českí i slovenskí jazykovedci.

B. Ryba[1] ukázal, že Havlíkovo pravidlo o vokalizácii predložiek v súčasnej češtine uplatňovať nemožno. Túto tézu na bohatom materiáli rozvíjal J. Haller.[2] Jeho závery sú dôležité najmä preto, lebo ukázal, kedy sa používa len nevokalizovaná predložka, kedy len vokalizovaná predložka a kedy sú možné obidve podoby. Východiskom je mu spisovný úzus. Konštatuje, že neslabičné predložky sa nevokalizujú pred slovom, ktoré sa začína na samohlásku a na jednoduchú spoluhlásku inú, ako má predložka; vokalizujú sa pred slovami, ktoré sa začínajú na spoluhlásku rovnakú alebo podobnú ako predložka (myslí sa tu na príslušné korelačné spoluhlásky); v ostatných prípadoch sa predložka vokalizuje v závislosti od toho, či ide o ťažko vysloviteľnú skupinu hlások alebo nie.

Zo slovenských jazykovedcov skúmali túto problematiku B. Letz[3] a Š. Peciar.[4]

[1] *Ve své domácnosti*, NŘ 18, 1934, 173—178.
[2] *O vokalisaci předložek v nové češtině*, NŘ 18, 1934, 178—187.
[3] *Vokalizácia predložiek*, SR 6, 1937/38, 191—197.
[4] *O užívaní slabičnej a neslabičnej podoby predložiek v, s/z, k v spisovnej slovenčine*, Slovo a tvar 1, 1947, 43—49.

B. Letz vychádza z teórie ľubozvučnosti reči: viac vokalizovaných podôb (pravda, zo skutočne existujúcich variantov), vyššia ľubozvučnosť a naopak. Priekopnícka je štúdia Š. Peciara. Vychádza z Hallerových pravidiel o používaní vokalizovaných a nevokalizovaných podôb neslabičných predložiek, ale ich lingvisticky spresňuje. Vysvetlenie vokalizácie predložiek hľadá v systéme súčasného jazyka aplikovaním zásad náuky o zoskupovaní foném. Dôležitá je jeho poznámka, že vokalizáciu predložiek pred spoluhláskovými skupinami treba hľadať „v takých prípadoch, kde by nevokalizovaním predložky vznikla spoluhlásková skupina, ktorá sa v slovenčine na začiatku slova nevyskytuje ani v jednoduchých ani v zložených slovách" (48). Peciarova štúdia sa stala východiskom i pre spracovanie príslušných poučiek v Pravidlách slovenského pravopisu (1953).

Zo súčasných kodifikačných príručiek a gramatík najpodrobnejšie poučky o používaní vokalizovaných predložiek uvádzajú Pravidlá slovenského pravopisu.[5] Pri predložkách *v, k* (tie sledujeme v našej štúdii) sa konštatuje, že k ich vokalizácii dochádza vždy pred slovom, ktoré sa začína na tú istú spoluhlásku alebo na najbližšiu príbuznú spoluhlásku; ďalej „nastáva často aj vtedy, keď sa slovo začína na skupinu spoluhlások, z ktorých jedna je totožná alebo blízko príbuzná so spoluhláskou neslabičnej predložky. Tu sa niekedy používa vokalizovaná predložka popri novokalizovanej" (47). Pravidlá uvádzajú príklady: *vo Zvolene, vo (v) svaloch, vo (v) svedomí, vo (v) svojom, vo (v) svetle, vo (v) zväzku, vo (v) zverinci, vo (v) Švédsku, vo (v) dverách, vo dvore, v tvojom, v tvári, v kvapke; ku skale, ku škole, ku skladu, ku (k) dverám, ku (k) stene.* Ďalej sa tu hovorí, že v spojeniach *ku mne, vo mne, vo sne, vo dne* sú vždy vokalizované predložky. E. Pauliny[6] stručne uvádza prvú poučku, ako je v Pravidlách, a z ďalších prípadov vokalizácie má príklady *ku skale, vo dvore.* V *Slovenskej gramatike*[7] sa hovorí, že vokalizovaná forma *vo, ku* sa používa vtedy, „keď sa nasledujúce slovo začína na rovnakú alebo artikulačne príbuznú spoluhlásku, alebo na skupinu spoluhlások, pred ktorou neslabičnú predložku by bolo ťažko vysloviť", a uvádzajú sa príklady *vo vlaku, v ruke; k otcovi, k materi, k sestre* s poznámkou „niekedy sa hovorí aj *ku otcovi, ku materi, ku sestre* a pod." *Slovník slovenského jazyka*[8] má poznámku, že vokalizovaná predložka *ku* stojí pred slovami, ktoré sa začínajú na *k, g* alebo na skupinu spoluhlások s *k, g,* zriedka i pred inými spoluhlákovými skupinami, a v spojení *ku mne.* Pri predložke *vo* SSJ takéto poznámky neuvádza.

2. Úlohou tejto štúdie je zistiť entropiu[9] predložiek *v/vo* a *k/ku* v spisovnej slovenčine a zároveň spresniť pravidlá o ich používaní. Metodolo-

[5] *Pravidlá slovenského pravopisu,* 4. vyd., Bratislava 1963, 46—47.
[6] *Krátka gramatika slovenská,* 2. vyd., Bratislava 1963, 130—131.
[7] E. Pauliny—J. Ružička—J. Štolc, *Slovenská gramatika,* 4. vyd., Bratislava 1963, 305.
[8] *SSJ I,* Bratislava 1959, 657.
[9] Počítame ju podľa známeho vzťahu $H = -\sum_{i=1}^{n} p(i) \operatorname{ld} p(i)$. Entropia je mierou neurčitosti, dezorganizácie, neusporiadanosti určitého javu (porov. napr. A. M. Jaglom—I. M. Jaglom, *Pravděpodobnost a informace,* 2. vyd., Praha 1964, 35—47; N. Wiener, *Kybernetika a společnost,* Praha 1963, 30—57; W. Ross Ashby, *Kybernetika,* Praha 1961, 216—238 a i.). V našej štúdii pozorujeme vlastne rozptyl jednotlivých pozícií predložky *v/vo* a *k/ku* v texte (porov. ďalej) a entropia ako veľmi presná a jemná miera nám slúži na to, aby sme zistili tendenciu k ustálenosti a väčšej určitosti javu (nižšia entropia) alebo k rozbitiu starej štruktúry zvýšením dezorganizácie, neusporiadanosti, neurčitosti (vyššia entropia). Pravda, pri tejto

gicky sme pri skúmaní vokalizácie predložiek *v* a *k* postupovali tak, že sme vylučovali isté prípady: je to postavenie predložiek *v, k* pred slovom, ktoré sa začína na vokál alebo dvojhlásku *ô*[10] (tu sa nevokalizujú nikdy[11]), a postavenie predložky *v* pred slovom začínajúcim sa na *v/f* a predložky *k* pred slovom, ktoré sa začína na *k/g* (tu sa vokalizujú vždy). Pohyb v používaní predložiek *v, vo* a *k, ku* nastáva v zostávajúcich pozíciách (*v, k* nie pred vokálom a dvojhláskou *ô; vo, ku* nie pred *v/f*, resp. *k/g*). Vzájomné prelievanie vokalizovaných a nevokalizovaných predložiek nastáva len medzi týmito dvoma skupinami. Pre kodifikáciu sú dôležité práve tie prípady, keď sa predložky *v, k* vokalizujú v inej pozícii než pred spoluhláskami *v/f* (pri predložke v) a *k/g* (pri predložke *k*). To znamená, že pri skúmaní týchto pozícií môžeme ďalej vylúčiť používanie nevokalizovaných podôb *v, k*, ak nestoja pred samohláskami, resp. dvojhláskou *ô*. Nazdávame sa, že použitie matematických metód ukáže na určité závislosti medzi jednotlivými skupinami predložiek *v/vo* a *k/ku* a zároveň pomôže pri ich interpretácii.

3. Výskyt predložiek *v/vo, k/ku* sme skúmali jednak v slovenskej poézii, jednak v próze.[12] Zisťovali sme pritom, či sa tieto dve oblasti líšia v použí-

---

metóde treba postupovať veľmi presne, pričom veľmi dôležité je najmä stanovenie podmienok na skúmanie daného javu. Ako hovorí W. Ross Ashby (c. d., 220), „závery v týchto otázkach musíme robiť s tou najväčšou opatrnosťou, lebo i sebamenšou zmenou podmienok alebo predpokladov sa môže zmeniť tvrdenie, ktoré je úplne pravdivé, na tvrdenie, ktoré je nepravdivé a absurdné". Entropia umožňuje oveľa presnejšie zistiť organizáciu, resp. dezorganizáciu nejakého súboru ako jednoduchý pomerný výskyt (a to hlavne pri väčšom počte skúmaných prvkov). Je to dané aj tým, že hodnoty $-p \log_2 p$ nie sú rozložené v rozpätí $0 \leq p \leq 1$ rovnomerne po obidvoch stranách krajných hodnôt (napr. ak $p = 0{,}1$, $-p \log_2 p = 0{,}3322$; pri $p = 0{,}9$; $-p \log_2 p = 0{,}1368$ a pod.).

[10] Dvojhlásku *yo* treba fonologicky hodnotiť nie ako spojenie *v* + *o* (v takomto prípade by sa pred ňou musela predložka *v* vokalizovať), ale ako tautosylabické spojenie dvoch samohláskových elementov. Porov. o tom E. Jóna, *V ôsmej, či vo ôsmej triede?*, SR 27, 1962, 58.

[11] Nazdávame sa, že v súčasnom vývinovom štádiu spisovnej slovenčiny treba túto tézu uznať za správnu. Cit. poznámka v Slovenskej gramatike („niekedy sa hovorí aj ku otcovi") platí skôr pre oblasť nárečovú, či familiárnu. Hoci pri predložke *k* je silnejšia tendencia k vokalizácii ako pri *v* (o tom ďalej), predsa však jej vokalizáciu pred slovom začínajúcim sa na vokál treba hodnotiť ako nenáležitú. Ďalší vývin ukáže, či sa táto tendencia rozšíri i na postavenie pred vokálom (v takomto prípade sa vokalizovaná podoba ku presadí najskôr vo sfére hovorového štýlu). Vokalizáciu predložky *k* pred vokálom sme našli v dvoch prípadoch i v poézii: *ku ostrovu* (Reisel), *ku aortám* (Štítnický). Takúto vokalizáciu, hoci zdôvodnenú rytmicky, treba pokladať za narušenie spisovnej normy. Tendencia nevokalizovať neslabičnú predložku pred vokálom je prirodzenou obranou slovenského jazyka proti hiátovým spojeniam.

[12] Výskum sme robili na týchto dielach: J. Mokoš, Praskanie krvi, 1962 — L. Novomeský, Do mesta 30 min., 1963; Stamodtiaľ a iné, 1964 — Š. Žáry, Po mne iní, 1957 — M. Válek, Dotyky, 1964 — M. Rúfus, Až dozrieme, 1956 — J. Šimonovič, Pyramída, 1964 — V. Mihálik, Appassionata, 1964 — J. Kostra, Šípky a slnečnice, 1958 — J. Smrek, Struny, 1962; Nerušte moje kruhy, 1965 — C. Štítnický, Chlieb a ruže, 1959 — V. Reisel, Láska na posledný pohľad, 1963 — J. Mihalkovič, Lútosť, 1962; Zimoviská, 1965. — Próza: A. Matuška, Štúrovci, 1948 — M. Urban, Kto seje vietor, 1964, kap. I—VII — J. Blažková, Nylonový mesiac, 1962, poviedka Autostop — D. Tatarka, Démon súhlasu, 1963 — D. Chrobák, Kamarát Jašek, 1964, 9—66 — M. Čeretková-Gállová,

Predložka *v/vo*	*v* pred vokálom	p — p log p	0,083 0,2980	0,084 0,3002	0,084 0,3002
	v v ostatných prípadoch	p — p log p	0,848 0,2017	0,822 0,2324	0,830 0,2231
	vo pred *v/f*	p — p log p	0,036 0,1727	0,043 0,1952	0,041 0,1889
	vo v ostatných prípadoch	p — p log p	0,032 0,1589	0,051 0,2190	0,045 0,2013
	H		0,8313	0,9468	0,9135

			poézia	próza	spolu
Predložka *k/ku*	*k* pred vokálom	p — p log p	0,064 0,2538	0,097 0,3265	0,087 0,3065
	k v ostatných prípadoch	p — p log p	0,764 0,2967	0,773 0,2871	0,770 0,2903
	ku pred *k/g*	p — p log p	0,027 0,1407	0,044 0,1983	0,039 0,1825
	ku v ostatných prípadoch	p — p log p	0,145 0,4040	0,086 0,3044	0,104 0,3396
	H		0,0952	1,1163	1,1189

vaní týchto predložiek. Výsledky — vyjadrené v entropii (pozri tabuľku) — dokumentujú, že väčšie rozdiely medzi poéziou a prózou nie sú. H (reálna entropia) predložky *v/vo* v slovenskej poézii je 0,8313, v próze 0,9468, *k/ku* v poézii 1,0952, v próze 1,1163 (maximálna entropia má hodnotu 2). Ako vidno, rozdiely v používaní skúmaných predložiek (počítali sme tu spomínané 4 pozície týchto predložiek — porov. tabuľku) medzi poéziou a prózou sú minimálne.[13] Sú však väčšie, ak porovnáme entropiu predložky *v/vo* a *k/ku*. Entropia predložky *k/ku* je už značne vyššia, to znamená, že jednotlivé pozície sú rozložené pravidelnejšie. Závislosť vokalizovanej a nevokalizovanej podoby tejto predložky od nasledujúcej fonémy

Stokrát moje leto, 1964 — R. Jašík, Námestie svätej Alžbety, 1962, kap. I—V — M. Figuli, Ariadnina niť, 1964, kap. 1—11 — A. Chudoba, Kde pijú dúhy, 1962, poviedka Kde pijú dúhy; Pustý dvor, 1965, časť Škovránok — P. Balgha, Ticho, ktoré si tu zanechal, 1964, 7—108 — V. Mináč, Kto kráča po ceste, 1965, poviedka Talent; Nikdy nie si sama, 1962, časť Marína — Ľ. Zúbek, Skrytý prameň, 1963, 7—102 — F. Švantner, Malka, 1965, 7—60.

[13] Na prvý pohľad by sa zdalo, že v poézii sa predložka vokalizuje oveľa častejšie než v próze. Naše pozorovania však ukazujú, že entropia predložiek *v/vo* a *k/ku* je v próze dokonca ešte trochu vyššia než v poézii. V poézii pôsobia totiž proti sebe dve tendencie: vokalizovať — nevokalizovať predložku (v závislosti od toho, či básnik kvôli rytmu potrebuje viacslabičné alebo menejslabičné spojenie predložky so slovom). Pekné príklady sme našli u Rúfusa: *Nuž zbohom buď. Tak už sa zberám. / Ku novým búrkam, k novým vieram. — Na dvore hrebú víchrov kone / tmu bez jasu a bez tôní. / I moja izba vo tmách tonie. / A ja v nej sám jak srdce v zvone, / vo zvone, ktorý nezvoní.* Tu treba hľadať aj príčinu oných malých rozdielov v používaní vokalizovaných a nevokalizovaných predložiek v poézii a próze.

sa zmenšuje, obidve podoby (*k* aj *ku*) sa — okrem záväzných pozícií — používajú voľnejšie. Rozdiely v používaní predložiek *k/ku* a *v/vo* vyniknú, ak sledujeme hodnoty zistené v poézii a próze spolu. Môžeme tak stanoviť entropiu týchto predložiek v slovenčine: H pri predložke *v/vo* má hodnotu 0,9135, pri *k/ku* 1,1189.

4. Pre kodifikáciu sú zaujímavé a dôležité prípady, keď sa predložka *v* vokalizuje v iných pozíciách ako pred *v/f* a predložka *k* v iných pozíciách ako pred *k/g*. Hodnoty -p log p týchto pozícií ukazujú, že pri predložke *k* existuje silnejšia tendencia po vokalizácii než pri predložke *v*. Nazdávame sa, že príčiny treba hľadať v zákonoch zoskupovania foném, ako na to upozornil už Š. Peciar.[14] Neslabičná predložka tvorí so začiatkom slova, ktoré po nej nasleduje, kombinačný celok, tvorí začiatok (striktúru) prvej slabiky tohto slova. Vzťahujú sa teda na ňu zákonitosti kombinácie foném na začiatku prvej slabiky[15] slovenského slova, resp. začiatku slova. Pri predložke *v* (pretože existuje paralelne predpona *v-* a *vz-*) sa v kombinačnej štruktúre prvej slabiky slova mohol vypracovať určitý „návyk" aj na bohatšie skupiny spoluhlások so začiatočným *v/f* ako pri predložke *k*, ktorá nemá svoj pendant v nejakej predpone **k-* (porov. napr. slová *vbrnknúť, vhŕknuť, vhrmieť, vkĺznuť, vtrhnúť, vcválať, vrhnúť, vstrčiť, vstrebať, vstrieknuť, vzblčať, vzbudiť, vzdor, vzhľad, vzchodiť, vzkypieť, vzletieť, vznešený, vznik, vzplanúť, vzpruha, vzťah, vztyk* atď.).

5. Pri analýze prípadov vokalizácie predložky *v* a *k* (*vo* nie pred *v/f*, *ku* nie pred *k/g*), ktorých hodnoty zachycuje príslušný stĺpec v tabuľke, budeme vynechávať tie pozície, v ktorých vokalizácia nastáva pravidelne: je to poloha pred tvarmi osobného zámena *ja (ku mne, vo mne*[16]) a spojenie *vo dne*. Jednotlivé prípady vokalizácie budeme konfrontovať s pozíciami, v ktorých vokalizácia nenastáva, ale mohli by sme ju čakať alebo predpokladať.

[14] Š. Peciar, c. m., 46 n.

[15] Dávame tu prednosť pojmu slabika pred morfémou, lebo ním sa snažíme vysvetliť vokalizáciu predložiek *k* a *v* pred *k/g*, resp. *v/f*. Nevokalizovaním predložiek v týchto pozíciách by vznikli zdvojené spoluhlásky. Keďže zdvojené spoluhlásky sa môžu vyskytovať iba na hraniciach morfém (vnútri slov a na rozhraní slov sa pri zdvojených spoluhláskach kryje hranica morfémy a slabiky — *ranný, vyšší, bezsenný, hus sipí* atď.; o hraniciach slabiky pri zdvojených spoluhláskach porov. E. Pauliny, *Fonológia spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1961, 94), teoreticky — na pozadí tohto morfematického kritéria — by boli možné i prípady **v vlaku, *k kamarátovi*. Ide predsa o hranice morfémy, nie však slabiky (morfémy *v, k* sú neslabičné). Preto sa v týchto pozíciách (na základe zákona maximálneho kontrastu; porov. E. Pauliny, c. d., 42—46) neslabičné predložky vokalizujú (stávajú sa jednoslabičnými).

[16] Š. Peciar, c. m., uvádza, že v spojeniach *ku mne, so mnou, vo mne* „nejde o predložkový výraz, lež o jedno slovo, do ktorého splynula pôvodná predložka a príslušné tvary osobných zámen". Všetky sémantické a gramatické ukazovatele však hovoria proti. Spojenia *so mnou, vo mne, ku mne* treba hodnotiť ako relikty starších vývinových štádií slovenčiny, ktoré sa pre svoju vysokú frekvenciu mohli v takejto podobe zachovať. Rovnako sa mohla konzervovať aj ich neasimilovaná výslovnosť. Ako hovorí E. Pauliny (c. d., 91), vo výslovnosti týchto spojení je ešte zachovaný stav, keď v slovenčine nebola znelostná asimilácia.

Predložka *v/vo:* vo chvíli, vo svetle; v tvojom (Mokoš) — vo tme; v tme (Žáry) — vo chvíli, vo dverách; v tme (Válek) — vo chvíli, vo svojich, vo spánku, vo zvone, vo tmách, vo dňoch, vo snách, vo sne, vo tvár; v tvári, v tvojom, v tmách, v zvone, v kvádri (Rúfus) — vo chvíli (Šimonovič) — vo sne (Kostra) — vo svet, vo svojej, vo svetlici; v svojej, v chvíli, v tme, v dverách (Smrek) — vo sne, vo svojej; v sne, v svete, v dverách, v svojej (Štítnický) — vo zvyku, vo sne; v hviezdy, v tme, v svedomí, v svojej, v tvári, v kvietí, v sne (Reisel) — vo dvore, vo tme, vo hviezdach, vo svojej; v tme, v tmavom, v tvare (Mihalkovič) — vo tme, vo dvoje, vo sne, vo svete, vo chvíľach, vo svite, vo strehu; v hviezdnom, v dvojstupe, v svojom, v chvíli (Novomeský) — vo svojom; v svete (Matuška) — vo svojej, vo chvíli, vo svete, vo dverách; v svojom, v tme (Urban) — vo sviatočných, vo svete, vo dverách; v tme (Blažková) — vo svojej, vo zdviži, vo svete, vo dverách, vo chvíľach; v snoch (Tatarka) — vo dverách, vo dvoch, vo sviatočnom, vo zvuku, vo Zvolene, vo chvíli, vo zvlnení, vo švíbalke, vo svojich; v svojich, v zdvihnutej, v dvoch (Chrobák) — vo sne, vo svojom, vo dvore, vo chvíli, vo dverách, vo štvrtok; v sväzáckej, vo svojom, v tme (Čeretková — Gállová) — vo svojom, vo dverách, vo tme, vo chvíli, vo štvrtej, vo zlom; v snoch, v tme (Jašík) — vo chvíľach, vo svojej; v svojich (Figuli) — vo svojom, vo svetle, vo chvíli, vo dverách, vo sne, vo sviežom, vo svete, vo svietniku; v svojom, v tme, v snových (Chudoba) — vo tme, vo svojom, vo svetlách; v tme, v svätej, v svetlej (Balgha) — vo dverách, vo svete, vo chvíľach, vo sväzáckej, vo svojom, vo tme; v svetle, v tme, v tvári, v svojom, v sne (Mináč) — vo svojej, vo sne, vo sviatok, vo svätej, vo dvore, vo tme, vo chvíli; v tme, v snoch, v svetle (Zúbek) — vo tme, vo svojej, vo dverách, vo svetle, vo svete, vo sne, vo dvore, vo zvyku, vo hviezdnom; v tvári (Švantner).

Predložka *k/ku:* ku stolu (Válek) — ku velikému, ku láskavému, ku smrti, ku spánku, ku tvojim, ku novým, ku horám, ku mečom, ku slovu, ku ďalekým, ku nám; k svetlu, k smrti, k stodole, k svojmu (Rúfus) — ku stolu, ku stredom, ku vtákovi (Šimonovič) — ku dverám; k hrám, k smútku, k svojmu (Mihálik) — ku nej, ku dňom, ku nim, ku výškam, ku životu (Kostra) — ku tým, ku šťastiu, ku rieke, ku šechtáru, ku sebe, ku nim; k svetlu, k tmám (Smrek) — ku nebu, ku aortám, ku slobode, ku svojmu, ku Mesiacu, ku váze, ku všetkým, ku milej (Štítnický) — ku hladovému, ku nej, ku ostrovu; k hviezdam, k chveniu, k svojmu (Reisel) — ku všetkému; k stolu, k sviatku, k stene, k studni (Mihalkovič) — k všetkému, k svojim, k chlebu, k tme (Novomeský) — k slovu, k svojej (Matuška) — k studni, k Smutnému, k svojej, k škole (Urban) — ku všetkým; k svojim (Blažková) — k tvári (Tatarka) — ku drevu, ku skale, ku stavbe; k svojej, k stene, k skrini, k dverám (Chrobák) — ku stupienku, ku stolu, ku stredisku; k stene, k svojim, k dverám, k tvári, k stolu, k slovu (Čeretková-Gállová) — ku štôsom; k stolu, k dverám, k svojmu, k stene (Jašík) — k stolu, k slovu, k dverám, k Stanovi (Figuli)— ku nej, ku sporáku, ku škole, ku hradskej; k stolu, k stanici, k štadiónu, k dverám, k vzdialeným (Chudoba) — ku všetkému, ku skrini, ku dverám; k stolu, k svetlám, k schôdzam (Balgha) — ku dverám, ku stolu; k chlapcovi, k hviezdam, k dverám, k svojmu (Mináč) — ku samému, ku dverám, ku Henckelovcom, ku svojim, ku stene; k Henckelovcom, k tvári (Zúbek) — ku streche, ku dverám, ku starému, ku všetkým, ku bráne, ku Malke, ku druhému, ku smriečku (Švantner).

6. Materiál ukazuje, že rozpínavosť predložky ku je oveľa silnejšia ako rozpínavosť *vo*. Predložka *vo* sa (okrem pozícií pred *v/f*) objavuje iba pred

skupinami spoluhlások (spravidla je v nich na druhom mieste spoluhláska *v*). To znamená, že za isté prípady nevokalizácie predložky *v* možno — okrem postavenia pred vokálmi — považovať aj postavenie pred jednou spoluhláskou[17] (pravda, okrem postavenia pred *v/f*). Spojenia *vo mne, vo dne, vo meno božie* treba z hľadiska synchronického považovať za isté anomálie. Tlak systému však pomaly zasahuje i do týchto prípadov. Vidno to na spojení *vo sne* (o ktorom Pravidlá hovoria, že v ňom nastáva vokalizácia predložky *v* vždy), v ktorom sa vytvára, ako ukazuje náš materiál, variant *v sne* (pri prídavnom mene *snový* sme našli len spojenie *v snovom*). V zhode s vývinovými tendenciami vokalizácie predložky *v/vo* a na pozadí jazykovej praxe mal by sa už v tomto prípade kodifikovať dvojtvar *vo sne/v sne.*

Opačná je tendencia pri predložke *k/ku.* Tu je snaha vokalizovať predložku (okrem pozícií pred *k/g* a spojenia *ku mne*) jednak pred spoluhláskovými skupinami (a nielen takými, v ktorých je spoluhláska *k* alebo *g*), jednak pred jednoduchou spoluhláskou[18] (porov. napr. z excerpcií spojenia *ku velikému, ku láskavému, ku novým, ku mečom, ku ďalekým, ku nám, ku nej, ku nim*[19], *ku výškam, ku životu, ku tým, ku rieke, ku sebe, ku nebu, ku Mesiacu, ku váze, ku milej, ku samému, ku Henckelovcom, ku šechtáru, ku Malke* — pravda, s týmito prípadmi sa častejšie stretávame v poézii ako v próze), ba dokonca aj pred vokálom (o tom však porov. poznámku č. 11). Na túto tendenciu nepriamo mieria i skromné poznámky o vokalizácii predložky *k* v Slovenskej gramatike a Slovníku slovenského jazyka (porov. vyššie). Nazdávame sa, že súčasná kodifikácia nezachycuje pri predložke *k/ku* stav a tendencie, ktoré sú v súčasnej spisovnej slovenčine živé. Poučky o vokalizácii tejto predložky by mali byť podrobnejšie a smelšie v prospech vokalizovanej podoby *ku.*

7. Môžeme rezumovať. V našej štúdii sme sa pokúsili s použitím entropie sledovať výskyt vokalizovaných predložiek *vo* a *ku* v spisovnej slovenčine a zároveň urobiť závery pre súčasnú kodifikáciu. Videli sme, že v tomto jave je v súčasnosti silný vnútorný pohyb, ktorý smeruje na jednej strane k obmedzovaniu a stabilizácii vokalizácie predložky *v* a na druhej strane k presadzovaniu častejšej vokalizácie predložky *k.* Graficky by sme mohli tieto dve tendencie znázorniť takto:

[17] Našli sme síce jeden prípad postavenia predložky *vo* pred jednoduchou spoluhláskou inou než *v/f*, a to vo frazeologickom zvrate *vo meno božie.* Toto použitie treba kvalifikovať ako prípady *vo mne, vo dne* (ustálené, konzervované spojenia). Môže tu ísť i o vplyv bibličtiny.

[18] Keby sme túto skupinu (postavenie *vo, ku* pred jednoduchou spoluhláskou inou než *v/f*, resp. *k/g*) vydelili, pri predložke *v/vo* by zostala entropia tá istá ($p = 0$), pri *k/ku* by sa ešte viac zvýšila. Rozdiely v spomínaných tendenciách by boli ešte markantnejšie.

[19] V prípadoch *ku nej, ku nám, ku nim, ku nemu* treba predložku *ku* vyslovovať analogicky podľa spojenia *ku mne* (rovnako ako v nevokalizovanej podobe *k nej, k nám, k nim, k nemu*) neasimilovane (s *k*).

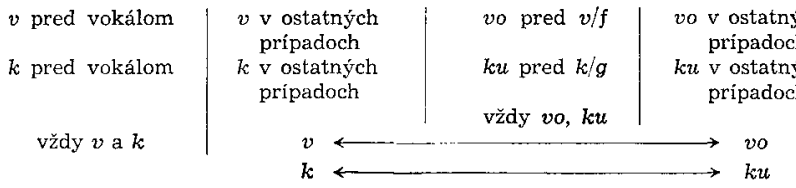

Príčiny týchto protichodných tendencií hľadáme v kombinačných možnostiach obidvoch predložiek a v existencii, či neexistencii paralelných predpôn. Práve preto môžeme predpokladať, že pri predložke *z/zo (s/so)* — pretože má svoj pendant v predpone *z-/s-* (a nevokalizuje sa, podobne ako predložka *v*, pred slovom, ktoré sa začína na jednoduchú spoluhlásku inú, ako má predložka) — je podobný stav ako pri predložke *v/vo*.

Exkluzívnosť formy vokalizovanej predložky *ku* (v porovnaní s predložkami *vo, zo/so*) sa odráža i v osobitných pozičných a frekvenčných zákonitostiach tejto predložky.

Mária Ivanová-Šalingová

ŠTÝLOVÁ JEDNOTA V HISTORICKEJ PRÓZE Z. DÔNČOVEJ

Historická próza ako osobitný typ epickej prózy má svoje špecifické znaky nielen v obsahovej, ale aj v jazykovej zložke. Rozsah, druhy historických prvkov a ich funkčnú závažnosť v konkrétnom umeleckom diele určuje autor. Autor môže napr. vysunúť historický jazykový materiál do popredia, alebo ho môže zužitkovať len v minimálnom množstve na celkové dokreslenie dobového koloritu, dobovej situácie. Autor môže zastarané vyjadrovacie prostriedky obmedziť iba na príležitostné prejavy (v listinnom, ilustračnom materiáli, v citátoch), na daktorý jazykový plán (lexikálny), resp. na reč postáv, alebo ich môže využiť v celom rozsahu (t. j. v autorskej reči i v reči postáv), čím dosahuje celý text podčiarknutý historický ráz. Tak je to aj v historickej próze Z. Dônčovej.

Nad rozsahom, typmi a estetickými možnosťami využiť historický faktografický dokumentárny materiál spolu s jazykovým (konkrétne: bohatý titulačný latinský repertoár) v epickej próze sa zamýšľal už J. Kalinčiak pri spracúvaní Oravy. Povesť Oravu prebral rozpracovanú od J. Matušku a zásadnejšie úpravy pôvodného Matuškovho spracovania sa týkali nielen historického faktografického materiálu, ale aj jazykových prostriedkov (najmä zdĺhavých reťazovitých latinských stavovských titulov). J. Kalin-

čiak napísal: „Čo sa zas historickej povesti zvlášte dotýče, tu mi prichádza vysloviť, že je v nej história nie pánom, ale len slúžkou, že je nie obrazom, ale len rámom, v ktorom sa osoby v povesti uvedené, pohybujú."[1]

J. Kalinčiak došiel k záveru, že historický materiál (faktografický i jazykový sa má funkčne podriadiť epickej fabule a slúžiť na dokreslenie dobového koloritu, vecnej vierohodnosti a dejovej presvedčivosti.

V dnešnej odbornej reči by sme tieto fakty charakterizovali takto: podľa rozsahu a závažnosti historického materiálu (či chce autor zvýšiť alebo potlačiť historický ráz epického diela) využíva viac alebo menej aj jazykový historický materiál. Okrem toho berie zreteľ na čitateľa — či je dielo určené dospelému alebo dospievajúcemu čitateľovi (mládeži). V epickej próze určenej pre mládež by nebolo vhodné bohatšie využívať zastarané hláskoslovné a tvaroslovné prvky, resp. archaickú syntax.

Okrem toho treba odlišiť v zásade dva typy historickej prózy: po prvé prózu čerpajúcu námety z domácej histórie (ktorá čerpá i jazykové prostriedky z národného jazyka);[2] po druhé prózu čerpajúcu námety z dejín iných národov, resp. z exotického prostredia (M. Figuli, Babylon), kde sa situácia podstatne mení využívaním cudzej lexiky. Tým sa táto exotická historická próza len málo líši od románov s podobnou tematikou zo súčasnosti.

V historických románoch Jar Adely Ostrolúckej od Ľ. Zúbka a Panna Izabela od Z. Dônčovej považuje L. Dvonč okrem iného za typické využívanie výrazov z dnešnej ľudovej reči vo funkcii archaických vyjadrovacích prostriedkov. Nazdáva sa, že mnohé výrazy dodnes bežné v ľudovej reči boli súčasťou spisovného jazyka v minulom storočí.[3] Pokúsime sa ukázať, že situácia so zastaranými alebo zastarávajúcimi výrazovými prostriedkami v románe Panna Izabela je trochu zložitejšia.

Z. Dônčová opisuje vo svojom románe zápas štúrovskej generácie za národné práva. Hlavnou postavou románu je Izabela Vendrická, pôvodom zemanka, ktorá vidí ťažkosti situácie, svojím spôsobom sa zapája do tohto hnutia a bojuje proti národnej ľahostajnosti a odnárodňovaniu. Román obsahuje aj prvky sociálne. Autorka kreslí realisticky chudobu tzv. vyšších vrstiev a hrdinovia románu reprezentujú štúrovské ideály bojovníkov za

[1] Porov. J. Kalinčiak, *Epilog miesto prologa k „Orave", Otvorený list Jankovi Matuškovi v Kubíne,* Orol, 1870, 369.

[2] Porov. M. Ivanová-Šalingová, *Hľadanie výrazu, O štýle súčasnej prózy pre mládež,* Bratislava 1964, 67 n.; M. Ivanová-Šalingová, *Príspevok k štýlu štúrovej prózy; Štýl prózy Jána Kalinčiaka,* Bratislava 1964; L. Dvonč, *O jednom štylistickom prostriedku v románe Babylon,* Jazyková poradňa III, Bratislava 1964, 229—230; B. Havránek, *O dobovém zabarvení jazyka u Jiráska,* Studie o spisovném jazyce, Praha 1963, 151—163; A. Stich, *Jazykové a slohové výboje v moderní historické próze,* Knížka o jazyce a stylu soudobé české literatury, Praha 1962, 96—106.

[3] Porov. L. Dvonč, *O jazyku novšej slovenskej historickej prózy,* Jazyk a štýl modernej prózy, Bratislava 1965, 105—109.

zlepšenie sociálneho postavenia slovenského ľudu. Hoci sa hlavná dejová línia upína na rodinu Vendrických (opisujú sa osudy jednotlivých členov rodiny), je táto „vysunutá" dejová niť iba akýmsi tmelom na letmé vykreslenie osudov ideálnej generácie slovenských vlastencov, tvorcov spisovného jazyka. Teda popri hlavnom dejovom prúde sleduje sa rad bočných epizodických dejových motívov, ktoré ako dejová mozaika dokresľujú a dotvárajú ráz národne dôležitej historickej epochy.

Príklad, ktorý sme vybrali, ukazuje, ako telegraficky informuje autorka čitateľa o jednotlivých dejových zápletkách v závere románu:

Koncom leta prišla menšia skupina slovenských bývalých mladoňov do prievidzského kraja. Navštívili Uhrovec a odtiaľ krížom cez hory prišli až do Veselníc.

Mnohí z nich sa poženili. Sládkovič žije s Antóniou Júliou Sekovičovou na Hrochoti. Odrezaný od sveta plní svoje kňazské a otcovské povinnosti. Vo zvyšnom čase napína lýru, aby jej tóny zvučali rodnou rečou.

Vták-búrlivák odviezol z Uhrovca mladulinké vtáča. Mária Modrányi opustila pre neho rodičovský dom.

Janko, najkrajší zo slovenských mladoňov, našiel v Banskej Bystrici nielen zamestnanie, ale i družku života. Amália Kasanická mu podala ruku na celý život.

Čo vraví na to Štúr, ktorý nazýval ženbu slabosťou a zmyselnosťou, že jeho duchom ušľachtilí mladoni predsa len nevydržali do konca života „žertvovať za národ"? (143).

Z. Dončová má výborné rozprávačské tempo, má zmysel pre epickú stručnosť, náznak, i pre dejový spád, pre dejové prekvapenia, zvraty, ďalej pre nesentimentálne vyznenie ľúbostných citových vzruchov i tragiky. Ako sa tieto fakty z obsahovej roviny diela odrážajú v jazykovoštýlovej zložke diela?

Autorka nepozná detailnejšie opisy a charakteristiky. Sústreďuje sa na rozprávanie, a to tradičným objektivizujúcim spôsobom autorskej reči. Tento základný rozprávačský postup narúša sústavne expresívne podfarbenými vyjadrovacími prostriedkami (gramatickými a lexikálnymi). Jednoduchosť dejovej osnovy korešponduje s jednoduchými vyjadrovacími prostriedkami. Veta býva slabo rozvitá, v súvetí sa zachováva základný priraďovací pôdorys, preťatý vedľajšou vetou vzťažnou, príslovkovou časovou, predmetovou, príp. príčinnou vetou. Dôraz na dejovú zložku podčiarkuje autorka krátkymi slovesnými vetami so slovesom na čele vety: „To ho najprv zmiatlo a pomútilo. No zaraz sa prebral a pochlapil. Postavil sa na nohy. Stál rovno. Šiel k šentýšu. Všetko šlo doteraz dobre" (15).

Rozprávačský typ, ku ktorému patrí Z. Dončová, nepozná bohatšie členenie vety, ani rozvíjanie vetných členov pomocou väčšieho repertoára rozvíjacích syntaktických prostriedkov. Úspornosť, stručnosť vyjadrovacích postupov priamo diktuje využívať jednoduchú vetu. Úsečnosť vyjadrovania, „telegrafický štýl" vidieť najlepšie z textu, v ktorom sa vety radia k sebe

často asyndeticky, miestami sa osamostatní vetný člen alebo vedľajšia veta. Sem-tam prebleskne v autorskej reči zvolanie, ktoré svedčí o autorkinej subjektívnej zaujatosti k námetu. Pravda, prejav formálne pripisuje daktorej z postáv.

Kráčali potom domov vedno, Janko rozprával o začiatkoch v Levoči. Boli ťažké, konvent mu zakázal po Vianociach prednášať. Založili súkromný ústav. U Springera na Dolnej ulici najali izbu. Chlapci napísali osvedčenia. A tak ostal v Levoči. Pravda, peniaze od bratov neberie. Potom sa rozhovoril o prípravách na schôdzu Tatrína, ktorá bude v Mikuláši. Už teraz pripravujú návrhy a plán. Vypísali súbeh na najlepšie práce. Vynikajúca národovkyňa Johana Miloslava Lehotská, rodená Vyšná, zozbierala ručné práce zhotovené spanilomyseľnými slovenskými pannami (81).

V uvedenom texte si ešte treba všimnúť vypúšťanie východiska výpovede a sústredenie sa na jadro výpovede, tesné zopätie viacerých viet zamlčaným spoločným podmetom, čo tiež zvýrazňuje lapidárnosť vyjadrovania. Zaujímavé je aj nenápadné prefatie autorskej reči polopriamou rečou (postavy): *Pravda, peniaze od bratov neberie.* (Ide o štylizáciu prejavu postavy: „Pravda, peniaze od bratov neberiem".) Inde je to zvolanie alebo lexikálny nadväzovací výraz, dialogický prostriedok, častica ap., ktorými Z. Dônčová oživuje autorskú reč:

Aj štyria sa ponúkli odpísať pre ňu text. Ešte v ten deň ho priniesli a jeden bol na začiatku aj vyzdobený. Zlatí chlapci! (80).

O chvíľočku prišiel. Krásny, veselý, zuby sa mu jagotali medzi červenými perami. Ataman, ataman! nevedela v sebe prehlušiť opojné čaro, čo ju zajalo do svojich krážov (80).

Z. Dônčová sa zámerne upriamuje na jednoduché vyjadrovacie prostriedky lexikálne, syntaktické i nadvetné. Tento vyhranený rozprávačský typ možno charakterizovať sústredením na epickú niť, na dejovú líniu, ktorej sa bezvýhradne podriaďujú jazykové prostriedky. Tak ako v obsahovej zložke vládne jednoznačne fabula a jej zákonitosti, tak v jazykovej zložke prevláda úspornosť, jednoduchosť, vecnosť, lakonickosť.

Ohľad na čitateľa je prirodzený, nenútený, daný harmóniou obsahovej, kompozičnej a jazykovej zložky. Nieto tu experimentovania ani s kompozíciou, ani s jazykom. No v jazykovej zložke nie je situácia taká jednoduchá, ako sa zdala L. Dvončovi. Je síce pravda, že autorka kladie dôraz na bežné vyjadrovacie prostriedky, ale archaizujúce prostriedky nemajú len charakter prostriedkov prevzatých z ľudovej reči. Ide tu o celú škálu rôznorodých vyjadrovacích prostriedkov s rozmanitým funkčným využitím.

Ťažisko príznakových prostriedkov v historickej próze Z. Dônčovej tvoria zastarané lexikálne jednotky. Sú nimi zastarané slová domáceho i cudzieho pôvodu i citátové slová a výrazy z iných jazykov. Funkčne ich autorka využíva rozmanito. Základnú funkciu vyvolávať atmosféru zašlých čias

spĺňajú dobre. Okrem toho slúžia na charakterizáciu osôb, na názorné dokreslenie situácie, na ozvláštňovanie reálií, detailov, na vystihnutie spoločenských vzťahov, na opis starých zvykov, činností atď.

Pomenovania starých reálií z rozličných oblastí ľudského života priamo navodzujú predstavy, príp. aspoň naznačujú atmosféru niekdajšej epochy:

šajnový groš (81), kúria (81), pinta (15), dolomán (14), dať na borg (14), v širokých garnýrovaných sukniach, v úzkej vypasovanej jupke (15), kacabajke (12), čeľadník (101), fayton (92, 98), patvarista (120), harmáles (74), suplikačka (33), knutári (23), pansláv (24), dostavník (48), príležitosť (= koč) (53), šentýš (15), panenka (= slečna) (80), kanonieri (15), ševkyňa (12), frajmok (11, 12), kvitancia (93), móres (49), báčino (10), nénika (10).

S historickým koloritom epickej prózy Z. Dônčovej harmonizujú aj zastarané vlastné mená, ich zastaraná štylizácia (nesklonnosť) a staré geografické názvy:

Indicko (88), Boli na Horných Uhrách (15); Kalinay odišiel s Izabelou do Sučian oznámiť famílii skon Agáty Vendrický, rodenej Kalinay. (14), Piroška Kováryová (15), Miška Kovács (15).

Rovnaké funkčné využitie máme i pri stavovských označeniach, príznakovo pôsobiacich hlavne v autorskej reči:

pán urodzený (14), pani urodzená (14), po zemanoch alebo osvietených pánoch (15).

Dobová atmosféra sa vhodne evokuje výrazmi, ktoré dnes zo slovníka spisovnej slovenčiny vypadli, alebo sú na okraji slovnej zásoby (príp. sa udržali v náreči). Sú to slová domáceho i cudzieho pôvodu, napr.:

urodzenká (36), v povijane (6), paholok (9), výška (vo význame poschodie) (10, 43, 44), štiap (= dlhá palica) (10), žiť haj-buj (11), ševkyňa (12), svetlica (12, 13), úradský (15, 16), čeľaď (15), osvietení páni (15), tovariš (54), zápona (16), tchorina (39), hromničky (18), zmoky (18), posvetáč (9), hromničné sviece (18), brko (27), čeľadník (= mládenec) (31), hrdúska na črievici (35), prámovaný (39), panská devla (105), promincľová zelinka (95), pannymárie (95), bratov (= rovesníkov, priateľov) (81), panny (= slečny) (87), panenky (slečny, dievčence) (69, 70), priekorizeň (72), škrobenice (88), korheľne (93), Odtiaľ pocestujú konkou (53), zludračiť sa (80), v šatke uviazanej na varešku (88).

Bohatší je počet cudzích slov, ktoré v priebehu vývinu zo slovnej zásoby vypadli. Z. Dônčovej slúžia na vykreslenie meštianskeho prostredia, inteligentského prostredia i prostredia zemianskeho. Zaradenie týchto slov do textu je nenápadné, hladké. Čitateľ si ich význam domyslí z kontextu, príp. siahne po ich vysvetlení na konci románu. Daktoré z týchto výrazov sú nápadné aj svojou hláskovou podobou, najpríznakovejšie však pôsobí ich zastaraný hovorový príznak, príp. príslušnosť k nadneseným výrazom:

štumádla (= spoločnica, ktorá robí aj fyzické práce) (36), vakácie (6, 29), preceptor (6), kišasona (nesprávne na str. 8, 36) (ale správne kišasoňa na str. 105), kišasonka (92), mašamódka (= krajčírka) (7), rínok (7), majer (95), vy-

móresená panna (8), šikovníctvo (= sprostredkovanie práce) (8), rífov šifónu (9), pardesen (107), batár (9), vyštafírovať (9), drábi (9), špacír (97), „ére" (9, 16), atlas (9), pompadúrka (104), fišpán (9), mentieka (10), verklikár (88), nénika (11, 12, 52, 53, 136), dolomán (14), študiózi (52, 23), pukerlík (58, 46), gomba (17), grajciar (33), próba (36), študiózus (33), kaprál (15, 17), regrút (15), akurátny (15), šarža (15), jupka (15), vymuštrovaná (15), kremnický dukát (15), kalpak (45, 46), pantofľa (17), tilanger (97), funt (44), holba (18), forgo (46), bíreština (22), škoricový kaput (27), família (27), trnác (28, 31), pasomán (29), lýceum (60), alumneum (32), konvikt (32), rechtor (44), archa (39), fraulinka (88), nemóresníci (91), šuba (48), omnibusy (87), suplikovať (48), torbica (53), komót (54), apo Čendekovič (63), (dievčence) gardírovať (64), ratúz (66), Prešporčanky (66), muntmel (66, 69), kapišón (66), frizúrky (66), táršulát (68), harmáles (74), turbovať sa (81), štajeráky (75).

Menej je takých cudzích slov, ktoré sú typické pre ľudovú reč: *rezeda* (95), *muškát* (95), *šaragle* (87), *kreptúch* (89), *mundúry* (93), *borg* (14), *furmani* (19) ap.

Zhodne so stavom v minulosti využíva autorka funkčne aj vykanie (9, 92) a onikanie (9, 49, 53).

Knižné výrazy majú v historickom románe Panna Izabela hlavnú funkciu charakterizovať inteligenské prostredie. Sú to slová a výrazy, frázy domáceho i cudzieho pôvodu. Daktoré z nich majú charakter umelo utvorených slov, príp. sú utvorené analogicky podľa inoslovanských slovotvorných modelov. Táto skupina lexikálnych prostriedkov tvorí protiklad výrazom majúcim hovorový alebo expresívny príznak. Autorka nimi zámerne dokresľuje ideovú sféru národnobuditeľského hnutia štúrovského pokolenia. Sú to napr. takéto pomenovania:

a) žertvovať (26), príbytok (95), dejstvovanie (27), osirelosť (27), skvelá (30), neprávosť (31), stavania (= domy) (34), svetaskúsený (38), bratské pozdravenie (40), žriedla uměn (tu chýbajú úvodzovky) (42), ich veľkomožnosti (137), námestníctvo (43), krem prísnosti (136), S kým mám česť? (48), veršovník (= básnik) (48), národné uvedomenie (57), učbár (69), vznešená mať (95), tanečníček (= zošit, do ktorého sa zapisovali tanečníci na jednotlivé tance) (69), železník (= obchodník so železom) (74), mladoň (81), pľúcer (= pivo) (74), vlastimilka (86);

b) recepis (121), pod kepienkom humanity (107), almanach (43), honor (48), štylizovať (73) ap.

Dobový konverzačný štýl inteligentského prostredia a meštianstva signalizujú aj vlastné mená a vyjadrovacie prostriedky inorečové (najmä nemecké): tante Elizabeth (95); „Pekne ich vítam, Janíčko, či oné, pána rechtora pán syn," vítala šuhaja úprimne (101); Posztolányička kráčala nevšímavo (106), fraulinka (88), apo Čendekovič (63), nénika (11) ap.

„Ponáhľam sa na prechádzku." „Kdee?" „Na špacír," zahriakol Maru Mišo (97).

Maďarské, latinské a nemecké citátové výrazy, slová, vety používa autorka len v obmedzenej miere, čo treba schváliť vzhľadom na mladého čita-

teľa. (Porov. maďarské slová na str. 13, 49, 107, latinské slová na str. 10, 24, 40, nemecké na str. 54 ap.) S humoristickým zámerom sa využíva lámaná slovenčina (38).

Osobitnú pozornosť by si v próze Z. Dônčovej zasluhovali expresívne výrazy. V diele je celý rad rôznych typov expresív (deminutív, augmentatív, pejoratív, eufemizmov, expresívnych slovies atď.). Táto lexikálna vrstva dodáva epickému rozprávaniu živosť, dokresľuje atmosféru, typizuje, charakterizuje postoje osôb a dramatizuje deje, situáciu, vzťahy medzi osobami atď. Trochu zjednodušene by sme mohli povedať, že popri archaizmoch, historizmoch, zastaraných výrazoch vôbec sú práve expresívne slová tým výrazivom, ktoré tvorí protiváhu jednoduchosti a nocionálnosti ostatných vyjadrovacích prostriedkov v reči postáv i v autorskej reči. Rozrušuje ich monotónnosť, objektivitu, až normatívnu prísnosť (napr. vo výbere slov i jednotlivých vetných konštrukcií). Podobne ako pri zastaraných výrazoch Dônčová prekračuje hranicu normatívnosti citátovými inojazyčnými výrazmi, tak aj pri expresívach sa objavujú územne ohraničené expresíva. Ide o prípady: *šivačka* (ihla) (36), *onakvo* (8), *ušubraná žena* (5), *chrapač* (49), *ničovuške* (105), *„Čo ty toľko kŕpaš?“* (= šiješ) (81), *čuridlo* (81), *aby si sa nevodáckala s dedinskými dievkami* (46), *vyzdrgáňať* (43), *Ešte viac sa zglumbatila do seba* (= schúlila sa) (36), *pršľavá jeseň* (47), *zmitušia ju myšlienky* (49).

Zriedkavo sa stáva, že sa autorke pritrafí anachronizmus alebo cudzorodý prvok, napr.: *„Moja dovolenka sa skončila.“* (81) Slovo *dovolenka* je moderné a ťažko ho v slovenčine predpokladať na začiatku 19. storočia. Iný príklad: *Niekoľko pint vína neporazí tak ľahko starého mazáka, ostrieľaného v ťažších pitkách.* (15) Výrazy *mazák* a *pitka* v tomto význame sú prevzaté z češtiny a sú novšieho dáta. Pri ďalšom vydaní ich bude treba nahradiť. Podobne je to i pri slovách *kupredu* (43) a *nevadí* (72).

Stručne sme naznačili najvýraznejšie črty individuálneho štýlu Z. Dônčovej v historickom románe Panna Izabela. Harmónia jazykovoštýlovej zložky tohto diela sa dosahuje pomerne pestrým repertoárom lexikálnych prostriedkov a jednoduchými syntaktickými prostriedkami. Autorka využíva jednotlivé príznakové vyjadrovacie prostriedky funkčne nielen v reči postáv, ale aj v autorskej reči, čím zvýrazňuje dobový kolorit i celkový historizujúci jazykovoštýlový ráz diela. Zastarané výrazy i cudzie jazykové prostriedky používa s mierou, text nimi štýlovo podfarbuje, ale nepreťažuje. Používa ich na charakterizáciu prostredia, osôb, vecí i vzťahov, v dialógoch i mimo nich na emocionalizáciu a dynamizáciu rozprávania.

Jazykový štýl tohto diela korešponduje s obsahovou a kompozičnou zložkou. Tým dosahuje autorka žiadúcu vyváženosť, súmernosť jednotlivých zložiek v štruktúre umeleckého diela.

Ján Findra

OPAKOVANIE VÝRAZU U JAŠÍKA

Opakovanie výrazu sa využíva jednak v prehovoroch hovorového štýlu (v hovorovej reči), jednak v štýle umeleckom.[1] Pritom je podstatný rozdiel medzi využívaním tohto prostriedku v oboch z uvedených oblastí. Pravda, situácia sa čiastočne pozmení, ak v umeleckom diele budeme rozlišovať medzi opakovaním v reči postáv (predovšetkým vo vonkajšej reči vyjadrenej priamou rečou) a v reči rozprávača. Kým v reči postáv môže dochádzať k opakovaniu výrazu z podobných príčin ako v hovorenej reči, pretože vo vonkajšej reči ide o štylizáciu (napodobenie) spontánnych prehovorov, zatiaľ v reči rozprávača pôjde zrejme pri opakovaní výrazu o celkom odlišnú motiváciu.

V tomto príspevku sústredíme pozornosť len na opakovanie výrazu v reči *rozprávača.* Východiskom nám bude Jašíkova prozaická tvorba, najmä Námestie svätej Alžbety.

S problematikou, ako je do kontextu prostriedkov, ktoré podmieňujú ráz reči rozprávača, funkčne začlenené opakovanie výrazu, súvisí otázka, kam zaradiť tento prostriedok. Podľa K. Hausenblasa[2] patrí opakovanie do textovej výstavby a tam k tzv. väzbe kompozičných prostriedkov, teda do kompozície. J. Mistrík[3] vo svojej Slovenskej štylistike hovorí o opakovaní výrazu a o refréne v časti Jazyk v kapitole Expresívnosť vety v kontexte, ale aj v kapitole Horizontálne členenie.

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že opakovanie výrazu je záležitosťou vety (jazyková zložka štýlu) a refrén je záležitosťou širšieho kontextu (kompozičná zložka štýlu). Za takéto delenie hovoria najmä tzv. opakovacie a synonymické figúry,[4] ktoré sa využívajú ako prostriedok zdôraznenia, ale častejšie spĺňajú estetickú funkciu,[5] a ktoré spravidla nepresahujú ani obsahový rámec vety; iba cez ňu sa obyčajne dostávajú do obsahového kontaktu s inými obsahovými celkami (motívmi). O taký prípad ide napr. v nasledujúcom súvetí, v ktorom sa ako expresívny prostriedok pociťuje anaforické opakovanie podmetu, rytmizujúce text:

Mária skrásnela, Mária sa premieňa na ženu a prvý raz pozerala na svet očami dospelého človeka. *(Na brehu priezračnej rieky,* 194)

[1] J. V. Bečka, *Úvod do české stylistiky,* Praha 1948, 134. Opakovanie výrazu sa využíva aj v ostatných štýloch spisovného jazyka (odbornom a publicistickom). V niektorých žánroch publicistického štýlu (fejtón, reportáž) môže byť motivácia pri opakovaní výrazu podobná ako v umeleckom štýle. Ale v odbornom štýle dochádza k opakovaniu z celkom odlišných príčin.

[2] K. Hausenblas, *Základní okruhy stylistické problematiky,* Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii, Praha 1963, 292.

[3] J. Mistrík, *Slovenská štylistika,* Bratislava 1965, 242–243 a 289.

[4] J. Mistrík, c. d., 221 n.

[5] *Knížka o jazyce a stylu soudobé české literatury,* Praha 1962, 68.

No celkom inú funkciu spĺňa anaforické opakovanie výrazu, ak sa kombinuje s horizontálnym členením textu. Anafora spolu s odsekom je odrazom subjektívneho stavu postáv, je sprostredkovane reprodukovaným vyznaním lásky. Opakovanie je „v službe" kompozičnej zložky štýlu (horizontálne člení text) a je súčasne jedným z prostriedkov na vyjadrenie osobitného vzťahu medzi rečou rozprávača a rečou postáv[6]:

Mária so Štefanom si sadli do trávy. Zadivení načúvajú tlkotu svojich sŕdc a ostrému šumeniu vysokých smrekov.
Dvíha sa vietor.
Noc je teplá ako voda v Kysuci.
Noc je teplá ako Štefanovo objatie.
Noc je horúca ako Máriine ústa.

(*Na brehu priezračnej rieky,* 123)

Jašíkova tvorba poskytuje dostatok dôkazov o tom, že medzi prostým opakovaním a refrénom stojí prechodný pás, kde opakované slovo a veta (v ktorej sa výraz opakuje) ako jednotky z nižšej roviny sa dostávajú do zložitých korešpondencií s kompozíciou, najmä s horizontálnym členením textu. Až na isté výnimky opakovanie nemodifikuje len opakovaný výraz alebo vetu, v rámci ktorej k opakovaniu dochádza, ale zasahuje hlbšie do kompozičného plánu, v dôsledku čoho dochádza k tesnejšej spätosti opakovaného výrazu s tematickými a obsahovými súvislosťami. Z toho vychádza, že je správne nielen refrén, ale aj opakovanie výrazu zaradiť ku kompozičnej zložke štýlu.

Z druhej strany sa vynára otázka, či v opakovaní netreba vidieť istý *princíp jazykovej organizácie textu,* ktorý v rovnakej miere zasahuje všetky prvky jazykovej zložky štruktúry diela, najmä vzhľadom na ideovotematickú zložku. Je dosť možné, že kladnú odpoveď na túto otázku nebude možné v zovšeobecnenej podobe vzťahovať na opakovanie vôbec. Skôr bude užitočné spájať opakovanie ako princíp jazykovej organizácie textu so štýlom diela, resp. s individuálnym štýlom istého autora. Zdá sa, že práve Jašík je takýmto typom autora.

Princíp opakovania zasahuje najmä v Jašíkovom Námestí svätej Alžbety hlboko do všetkých zložiek štruktúry, týka sa slova, vety, kompozície. Ide pritom o široké rozpätie od jednoduchého opakovania až po veľmi zložité opakovacie postupy, refrén, ktoré vznikajú kombináciou tohto prostriedku s horizontálnym členením textu (odsekom).

Aj pri prostom opakovaní môžeme sledovať funkčnú motiváciu opakovania. Tento postup sa využíva ako prostriedok zdôraznenia (najmä ak je opakovaný výraz ešte bližšie určený):

Všetko je pravda, strašná pravda (34). — Tragickejšie by bolo, keby tomu rozumeli. Tragickejšie (173). — A v jeho útrobách to vrie, všetko sa skrúca, zvíja

[6] J. Findra, *Jašíkova cesta k syntéze,* rkp. kandidátskej práce, 68.

a bolí. Všetko! (69). — Živí sa stískajú, aby mal mŕtvy miesto. Čo najviac miesta (187).

Opakovanie vsugerúva časové pretrvávanie deja:

A schody sa točili, točili (23). — Klopkanie paličky sa vzďaľovalo, vzďaľovalo (33).

Opakovaním sa stupňuje istý citový zážitok postavy:

Zvonili krajšie, jasnejšie, a Igor, ako ich začul, mohol byť aj na druhom konci mesta, spomínal, spomínal a potom sa nevedel dočkať súmraku (35). — Vežové hodiny odbíjajú polnoc a Igor nechodí, nechodí... (62).

Hovorili sme, že opakovanie u Jašíka nemodifikuje len opakovaný výraz, ale zasahuje hlbšie do kompozičného plánu, v dôsledku čoho vidieť jeho terajšiu spätosť s tematickými a obsahovými súvislosťami. Uvedieme najprv ukážku:

Čakanie je mrzutá vec. Kým bol Flórik holičom, čakal na zákazníkov. Dlhé roky čakal na to, že sa vyslobodí z periférie, kde živoril ako rastlinka, čo sa nemôže vypnúť k slnku. Ale to čakanie nebolo podobné nijakému z tých, čo prežil. Čakanie, čakanie... (*Námestie svätej Alžbety.* 117)

Polyptoton slovesa *čakať* a včlenenie opakovaného slovesného podstatného mena do samostatnej vety (apoziopéza) signalizuje, predznamenáva Flórika, ktorý čakal a čaká na svoju príležitosť (pozri sen o holičskom salóne na hlavnej ulici, str. 38—39, ktorý sa postupne mení na plán, ako ho realizovať, pozri str. 101—103, 109), ako budúceho veliteľa pogromu na Židov, neštítiaceho sa chopiť tejto príležitosti ani za cenu vraždy (zastrelí Artúra Herdera, židovského advokáta, „svoj chlpatý otáznik", „svojho Žida", aj s rodinou, pozri str. 212—213). Formálnou a obsahovou neukončenosťou (apoziopézou) poslednej vety odseku (opakovaného výrazu) sa podporuje naznačená funkcia opakovania.

Niekedy Jašík kombinuje prosté opakovanie v rámci vety a v rámci odseku s osobitným horizontálnym členením, keď sa opakovaný významový celok vyčlení do samostatného odseku. Opakovaním obsahového celku v osobitnom odseku sa úsek osobitne rytmizuje (pripomína epanastrofu, ako ju poznáme z poézie), a tým aj lyrizuje a súčasne sa tým sústreďuje pozornosť čitateľa na istý detail, ktorý sa opakovaním a vyčlenením akcentuje. Spád deja sa pristavuje, aby mohol citový zážitok, ktorý má dané miesto v čitateľovi evokovať, vyznieť a doznieť. Preto nie náhodou sa aj v našej ukážke úseky autorskej reči kombinujú s úsekmi priamej reči:

Tvár zaťatá, ešte aj po smrti zaťatá. Zaseknutá! Pery zamknuté, so stopami po zuboch. Lebo Alino chcel zomrieť ticho. Tí, čo utekajú pred potupou, nekričia a neplačú.

Nekričia a neplačú.

— Žiletkou si podrezal žily na rukách, — vypovedal jeden z kľačiacich vecne a bez účasti. Musel to byť lekár alebo posluchač medicíny.

— Kedy sa to stalo? — tlačia sa k mŕtvole. Priťahuje, je ešte zaujímavá.

Priťahuje.

— No v noci. Kedy sa malo?

— A nikto nič nezbadal. Kto ležal pri ňom? — čierny robustný chlapík by sa chcel ujať vyšetrovania. Ale nik nepočúva, nik mu neodpovedá.

Mŕtvola desí.

Okolo bezmenného vytvára sa pustý kruh. Elipsa! Živí sa stískajú, aby mal mŕtvy miesto. Čo najviac miesta. Čím ďalej od neho, lebo stratil meno.

Stratil meno.

(Námestie svätej Alžbety, 187)

Isté prípady stoja na prechode od opakovania k refrénu. Na rozdiel od prostého opakovania refrén opakuje, vracia istý výraz alebo častejšie motív po istom odstupe. Kým prosté opakovanie je formálne iba záležitosťou vety, refrén presahuje jej plochu a dostáva sa do súvisu s kompozíciou ako osobitný postup. Cez refrén sa veta ako jednotka z nižšej roviny dostáva do zložitých vzťahov s kompozíciou.

K takýmto prechodným prípadom medzi prostým opakovaním a refrénom možno zaradiť opakovanie istého motívu, ktorý nepresahuje rámec vety. Prostredníctvom slova sú tu v osobitnom kontakte isté príbuzné obsahy: kontakt medzi obsahom (motívom) sa dosahuje cez jeho časť (slovo), ktorá sa kontrastne obmieňa, graduje, až sa nakoniec ako opozitum opakuje iba ona. Tragika chvíle (v širšom zmysle doby) sa opakovaním motívu a kontrastným gradovaním jeho častí obnažuje vo svojej nevyhnutnosti. Uvedieme opakované celky, i keď sa ich slohová hodnota vytrhnutím z kontextu oslabí:

Prvý smiech v židovskej škole (183). — Druhý smiech v židovskej škole (186). — Prvý smiech na námestí svätej Alžbety. A posledný (192).

Aj uvedený príklad svedčí o zložitej korešpondencii slova, vety a kompozície, ktorá je pre Jašíkovu umeleckú metódu príznačná. Môžeme to dokumentovať aj na inom príklade, ktorý tiež chápeme ako prechodný prípad medzi opakovaním a refrénom. Tu sa však musíme dotknúť aj Jašíkovej práce so slovom, najmä s obrazným pomenovaním. Ukazuje sa, že aj Jašíkovu metaforu bude treba spájať s princípom opakovania. Lexikálny prostriedok sa v rôznych obmenách opakuje — v priamom význame, v prenesenom význame ako prirovnanie alebo metafora a v symbolickej platnosti — pričom v každej novej podobe sa jeho význam modifikuje, priberajúc nové zacielenie. Kombinovanie zložitých vzťahov medzi priamym a prenesením významom slova, ktoré je vo svojej podstate založené na princípe opakovania, je pre Jašíkovu tvorivú metódu príznačné. Analýza umožní bezprostredne sledovať, ako sa vytvára napätie medzi priamym a nepriamym pomenovaním, cestu od neobrazného pomenovania (keď sa pomenovanie vzťahuje na vec, ktorú konvenčne označuje) k metaforickému. V kapitole Hviezdy na str. 40 čítame:

– Kde máš hviezdu?
Na Flórika uprel mútne oči a potom, akoby sa rozpamätal:
– Tu. Na zadku, – otočil sa. H v i e z d u mal prišitú na chrbte, pod lopatkou.

Slovo „hviezda" sa tu používa vo svojom priamom význame (vec, útvar hviezdicovej podoby). Aj na str. 31 sa slovo hviezda používa vo svojom priamom význame, Igor zvestuje mame: „Každý bude nosiť ž l t ú hviezdu." Adjektívum „žltý" (priamy význam) je v tejto súvislosti tiež dôležité. Zdá sa, že medzi Jašíkovými slovami existuje vnútorné, skryté napätie, Jašíkovo slovo v mnohých prípadoch presahuje kontext, ide nad kontext, v ktorom sa nachádza; cez n e v i d i t e ľ n é k a n á l y si nachádza cestu k inému slovu použitému neskôr, ktoré na tento kontakt, na toto stretnutie „čaká". Vytvára sa tak zvláštna atmosféra textu, lebo Jašíkovo slovo často „prekračuje", „presahuje" rámec svojho významu aj vtedy, keď sa používa vo svojom prvotnom význame ako priame pomenovanie; svojou sémantickou stránkou prečnieva za plochu predmetu, ktorý konvenčne označuje. Mohlo by sa hovoriť o rozpore medzi obsahom a rozsahom vecného významu slova: obsah vecného významu slova sa cíti byť obmedzený rozsahom svojho vecného významu, usiluje sa vymaniť z neho, rozšíriť svoju platnosť. Alebo inak, z iného hľadiska by sa dalo hovoriť o rozpore medzi priamym významom pomenovania a možnosťou uplatniť sa v prenesenom význame. Je prirodzené, že takáto „sémantická rozpínavosť" slova je vždy pripravená, podmienená kontextom. Práve preto sa celkom pochopiteľne na 44. strane žltá hviezda pomenúva ako „žltý fľak": „Žltý fľak na jeho chrbte svietil a zdalo sa, že je to kaverna." Pomenovanie prestáva byť iba označením veci, ale je doň vložené aj hodnotenie: autor sa cez slovo priamo angažuje (fľak na Židovom chrbte je „fľak" na svedomí ľudstva). Ale metaforická reťaz nie je uzavretá. Prirovnaním „... zdalo sa, že je to kaverna" sa predznamenáva nová možnosť. Na str. 45 potom čítame:

Žlté slnko svieti na kavernu, čo leží na Židovom chrbte.
Kaverny sú čierne. Hnijú.
Židova kaverna je z lacného súkna a má farbu slnka...

Lyrizovaným a tragizovaným väznením predznamenáva obrazné metaforické pomenovanie spolu s ostatnými protriedkami tragický vývin udalostí takmer ako osudovú nevyhnutnosť. Jašíkovo slovo osciluje teda medzi priamym označením vecí a ich symbolickou platnosťou.

Uvedieme ešte jeden príklad o kontakte medzi priamym a nepriamym pomenovaním. Najmä v tomto prípade je zaujímavé, ako je niekedy pomenovanie bezprostredne späté s ideovotematickou zložkou. Na začiatku je prirovnanie: „Lebo sa narodil v hluchom čase, ktorý umieranie na posteli vyhlásil za kacírstvo. Taký čas je ako h r d z a, ako popol" (48). Od prirovnania vedie cesta k metafore: „A potom už ani keby h r d z a v é h o

č a s u nebolo“ (153). Prídavné meno sa opäť vracia ako pripojený vetný člen: „Č a s uzrel h r d z a v ý“ (171). Na 176. str. sa znova vráti aj metafora: „A nevie to, čo sa robí okolo neho, a ani to, že h r d z a v ý č a s vyhlásil za velezradu — keď mal niekto pätnásť až dvadsaťpäť rokov.“ Metafora „hrdzavý čas“ sa už nevzťahuje na dobu, éru, metafora sa „metaforizuje“, pomenovanie smeruje k platnosti symbolu — hrdzavý čas, to je fašizmus, ktorý už bezprostredne ohrozuje život. Rozpätie významových dimenzií slova je maximálne.

Pre Jašíkovu tvorivú metódu a prácu so slovom je ďalej príznačná zvýšená frekvencia (opakovanie) typických (kľúčových) slov, napr. čierny, mŕtvy, hviezdy, tragický, noc, špinavozelený. Sú to slová, vytvárajúce uzly lyrickej siete, v ktorej sa pohybuje lyrický (tragický) príbeh. Opakovaním a obrazným (metaforickým a metonymickým) použitím rozširuje svoj význam, „odpútavajú sa“ od predmetu, ktorý konvenčne označujú, a nadobúdajú symbolický zmysel. Uvedieme príklad, ako sa opakovanie spojenia „hynúce lopúchy“ stáva symbolom smrti, ktorá najprv ako predtucha a potom ako konkrétny príznak visí nad láskou Igora a Evy, až ich nakoniec celkom rozdelí: Eva zomiera zavraždená, Igor sám vraždí:

... ale na dvore niet nič okrem hynúcich lopúchov (149). — Pod stenou hynú lopúchy a naproti ním je lavička, kde vedno sedávali. Ach, čože to, načo to... (192). — ... tam, na lavičke pod oknami a pozerať, ako lopúchy hynú, ako vietor ženie suché lístie po našom dvore... (200). — Tu slová hynú ako lopúchy na Igorovom dvore (208). — Pred Igorom krčia sa lopúchy, krčia a hynú (224). — Teraz sa k mojej hrudi prisala bolesť. Lebo hľadím na lopúchy, na ktoré hľadela aj ona. Hynuli, aj hynú (225).

Najmä v posledných dvoch tretinách Námestia svätej Alžbety a predovšetkým na miestach, kde sa postavy dostávajú do krízových situácií a kde dej smeruje do osudovo tragických vyvrcholení, má nápadnú frekvenciu *refrén*. Tento postup využíva Jašík v takej miere a tak rozmanite ako ani jeden slovenský spisovateľ.[7] Výskyt refrénu je v súlade s celkovým ladením rozprávania a so základnou tendenciou využívať expresívny výraz. Refrén totiž patrí u Jašíka k prostriedkom, ktoré výrazne podporujú expresívnosť textu.

Refrén vracia iné motívy, ktoré majú v texte kľúčové postavenie. Návratnosť obsahových celkov je hlboko spätá s psychologickým prístupom k postavám a k zobrazovanej skutočnosti. Refrén intenzifikuje citový zážitok, upína pozornosť na istú stránku skutočnosti. Opätovne v ňom rezonuje citové rozochvenie postavy. Inokedy sa v ňom kontrastne zrkadlí (odráža) tragický príbeh. V každom prípade však refrén pristavuje spád deja, prerušuje ho, vnáša do epického príbehu lyrický prvok. Aj tento prostriedok

[7] Porov. J. M i s t r í k, *Prostriedky a postupy na vyjadrenie tempa deja u Jašíka*, SR 29, 1964, 12.

treba vidieť v kontexte ostatných prostriedkov, ktoré v dokonalej súhre vytvárajú silný lyrický prúd, básnickú apoteózu veľkej lásky, v ktorej rezonuje predtucha tragédie. A práve refrén je v tomto kontexte uzlovým bodom, plochou, na ktorej sa stretáva epické a lyrické, príbeh a jeho pozadie: cez refrén sa príbeh tragizuje zvonka, vzniká napätie medzi tragickým príbehom a jeho zdôraznením. Dôležité je, že vzniká napätie, a nie rozpor: výrazová prenikavosť je nápadná, výraz je silne exponovaný, ale z hľadiska témy a ideovej zložky (i z hľadiska celkového ladenia rozprávania) ešte nosný. V tomto napätí je silný emocionálno-expresívny potenciál, ktorý v čitateľovi vyvoláva silné citové hnutie, núti ho, aby „chvíľami prestal vnímať časový rozmer udalostí, ale aby si uvedomoval hĺbku ich dosahu"[8].

Refrén autor rozmanite kombinuje a rôznym spôsobom začleňuje do textu. Sú refrény, ktoré sa v základnej podobe alebo v istých obmenách opakujú v texte celej knihy. Takým je refrén hodín, troch starých zvonov a štíhlej múdrej veže. Ide tu o miesta a predmety, s ktorými je veľmi dôverne spätý citový a psychický svet postáv. Vlastne — refrény hodín, troch starých zvonov a štíhlej múdrej veže spolu s refrénovite opakovaným motívom mesta pod viničovým vrchom i košatého gaštana vyznačujú lyrickú trasu tragického príbehu, prečnievajúc ponadeň; boli svedkami rozpuku veľkej lásky Igorovej a Evinej i jej naplnenia. V kompozičnom pláne sa s nimi počíta aj ako s prostriedkami, cez ktoré autor stavia do kontrastu čistú a krásnu citovú skúsenosť milencov s ich tragickými zážitkami v stretnutí s fašizmom. Že sa cez refrén akcentujú aj citové a psychické zážitky postáv, svedčí ostatná kapitola románu (Milenec s tvárou satana). Igor je sám so svojím smútkom a otrasnými zážitkami, mučený vizionálnymi predstavami: minulosť a prítomnosť sa mu zlieva v jedno, narastá v ňom túžba po pomste; nakoniec zavraždí predpokladanú príčinu zla — holiča Flórika. Nie náhodou sa na tomto mieste na malej ploche stretnú v parafrázovanej podobe tesnejšie začlenené do textu všetky z vyššie uvedených refrénov. Sú výrazom citových spomienok postavy. Tu nejde o prosté pomenovanie miesta a vecí. Opakovaný výraz (motív) má hlbší zmysel, svojím významom je upätý na vnútro postavy, je citovou recidívou, ktorá kontrastne predznamenáva príbeh, ktorý sa tragicky uzaviera (Igor nakoniec zavraždí Flórika):

A do noci sa rozliehajú kroky. To Igor ide prastarou cestou ku k o š a t é m u g a š t a n u. Vyšvihol sa na vetvu a po nej sa podáva až k okienku v o v e ž i. A ťažko hore točitými schodmi z kameňa. Ťažko, lebo nik nedrží jeho ruky. Aj zvuky veže sú hluché — aj ozvena jeho ťažkých krokov. Ba aj vrzgot okovaných dverí, vedúcich na zvonicu.

T r i s t a r é z v o n y!

[8] J. M i s t r í k, c. m., 12.

Len staré, a prežijú všetkých obyvateľov mesta pod viničovým vrchom, aj tých, čo sa ešte len narodia. Kto ich bude pohládzať? Kto bude počúvať ich zvonivú vravu? Igor opatrne vysunul ruku a priložil ju na oceľové srdce. Chladné! Ruku odtiahol. Vlhký chlad ho striasol.

Okno!

Vykresané do kameňa. Hviezdy na nebi, hviezdy na zemi. A svetelný pás nad hlavnou ulicou – to je prastarý obraz mesta pod viničovým vrchom, ponoreného do tmy.

(Námestie svätej Alžbety, 229–230).

Ako refrén treba hodnotiť aj motív, ktorý sa opakuje na malej ploche, ak medzi opakovanými výrazmi stoja úseky textu, napr. refrén „Spomínaj, spomínaj, vydedený, kým je čas!" (172–173). Najmä na tých miestach, kde autor postihuje zvlášť dramatické situácie, sa rozmanite opakujú a prepletajú celé reťazce refrénov (napr. na str. 208–209).

Podobne ako iné prostriedky aj opakovanie výrazu a refrén v Námestí sv. Alžbety Jašík dômyselne kombinuje s horizontálnym členením.[9]

V ostatných Jašíkových prózach sa opakovanie a refrén tiež využíva, ale nevyskytuje sa v takej miere a v takých rozmanitých kombináciách ako v Námestí sv. Alžbety, čo súvisí aj s ich osobitnými (jedinečnými) obsahovými a vecnými súvislosťami. Je totiž prirodzené, že princíp opakovania, ktorý patrí ku konštantným prvkom Jašíkovho individuálneho štýlu[10] a ktorý zasahuje do všetkých zložiek štruktúry, sa nemohol stratiť bez stopy.

Súhrnne možno povedať, že pri opakovaní výrazu treba rozlišovať medzi opakovaním v reči rozprávača a v reči postáv. Ak v reči rozprávača odhliadneme od tých prípadov, keď sa opakovaním modifikuje len opakovaný výraz, resp. veta, v rámci ktorej sa opakovanie uplatňuje, zaradíme ku kompozičnej zložke štýlu nielen refrén, ale aj prosté opakovanie výrazu. Najmä v širokom prechodovom páse medzi jednoduchým opakovaním a refrénom sa slovo a veta dostáva do zložitých korešpondencií s kompozíciou, hlavne prostredníctvom horizontálneho členenia textu.

Možno uvažovať o tom, či v opakovaní netreba vidieť istý princíp jazykovej organizácie textu. Platí to najmä o dielach, v ktorých princíp opakovania patrí k základným črtám umeleckého vyjadrovania a zasahuje do všetkých zložiek štruktúry. Jašíkovo Námestie svätej Alžbety patrí k takým dielam. Ide v ňom o široké rozpätie od jednoduchého opakovania, pri ktorom vstupujú do zložitej korešpondencie slová a ich významy, až po veľmi zložité opakovacie postupy (refrén). Aj Jašíkovu metaforu treba spájať s opakovaním výrazu. Refrén intenzifikuje citový zážitok postavy, tragizuje epický príbeh zvonka, vnáša doň lyrický prvok. V Námestí svätej Alžbety sa opakujú a prepletajú celé reťazce refrénov.

[9] Pozri J. Findra, *Poznámky k stavbe odseku,* V. zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici, Bratislava 1965, 59 n.

[10] O tzv. konštantných a premenlivých prvkoch individuálneho štýlu spisovateľa pozri J. Findra, *Jašíkova cesta k syntéze,* rkp. kandidátskej práce, 13.

DISKUSIE

Ján Holý

O CYKLICKEJ SYNTAKTICKEJ ŠTRUKTÚRE

Pri rozbore formálnych (morfologických) vzťahov v syntaktických útvaroch zisťujeme, že okrem takých štruktúr,[1] v ktorých sa jednotlivé formy pripájajú postupne jedna k druhej (takúto štruktúru nazývame lineárnou, otvorenou), vyskytujú sa aj také útvary, v ktorých ide o štruktúru cyklickú, uzavretú.

V tomto príspevku sa pokúsime definovať cyklickú štruktúru a naznačiť hranice medzi ňou a štruktúrami lineárnymi.

1. Štrukturálne metódy,[2] ktoré sa používajú v syntaktickej analýze, vedú nás k presvedčeniu, že tvaroslovné vzťahy medzi členmi syntagmy sú iba dvojaké. Alebo ide o zákonitú zhodu závislého člena s nadradeným (kongruenciu), alebo je závislý člen zákonite v takej pádovej forme (predložkovej), ktorú vyžaduje jeho syntaktická funkcia vo vzťahu k nadradenému členu, a to bez ohľadu na relačnú formu nadradeného člena[3] (väzba, rekcia).

Gramatickými prostriedkami zhody sú jednak menné kategórie (rod, číslo a pád), jednak slovesné kategórie (osoba a číslo). Na realizovaní zhody sa spravidla zúčastňujú všetky príslušné kategórie. To je úplná zhoda (totálna kongruencia), napr. *smelí junáci, dievčatko bolo poslušné.* V iných prípadoch, kde nedochádza k prechyľovaniu, alebo kde sa uplatňuje súčasne zhoda i väzba, zákonite sa uplatňujú len niektoré kategórie, napr. číslo a pád *(žena obor, o ženách obroch),* alebo rod a číslo *(otec je krajčírom, matky sú krajčírkami).* To je čiastočná zhoda (parciálna kongruencia).

V istých prípadoch sa nemôže uplatniť ani jedna z kategórií zhody (napr. *Nemravné romány — otravou mládeže).*

[1] Slovo štruktúra používame v obvyklom jazykovednom význame, teda ako celistvú sieť vzťahov. V tomto prípade ide o sieť tvaroslovných vzťahov medzi členmi vety.

[2] Základné metódy jazykovednej analýzy uvádza napr. L. S. Barchudarov v príspevku O *nekotorych strukturnych metodach lingvističeskogo issledovanija,* Inostrannyje jazyki v škole 1961, č. 1, 96—103. Pozri aj: S. K. Šaumjan, *Nasuščnyje zadači strukturnoj lingvistiki,* Izv. AN SSSR, otd. lit. i jaz. 1962, t. 21, vyp. 2, 103—111; K. Hausenblas, *Syntaktická závislost, způsoby a prostředky jejího vyjadřování,* Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatúry II, Praha 1958, 23—51.

[3] Gramatické kategórie, ktoré sa zúčastňujú na vyjadrovaní tvaroslovných vzťahov vo vete, A. A. Reformatskij nazýva relačnými (vzťahovými). Pozri jeho *Vvedenije v jazykoznanije,* Moskva 1955, 196 n.

Prostriedky väzby sú jednak tvaroslovné, jednak lexikálne. Tvaroslovnými prostriedkami sú väzbové pády, lexikálnymi sú predložky alebo spojky.

Pojem väzby nechápeme v tradičnom význame termínu reakcia (riadenie, rozhodovanie nadradeného člena o forme člena podradeného, závislého). Za väzbu pokladáme taký tvaroslovný vzťah v syntagme, podľa ktorého závislý (podradený) člen je zákonite v takom páde (predložkovom alebo bezpredložkovom), ktorý vyžaduje jeho syntaktická funkcia. Ako druhoradú vlastnosť väzby možno uviesť, že ide o syntaktickú funkciu závislého člena vo vzťahu k nadradenému členu.

Napr. funkcia prostriedku činnosti alebo stavu sa v slovenčine vyjadruje bezpredložkovým inštrumentálom (*písať perom, cestovať vlakom, vražda nožom, smrť zadusením* a pod.); funkcia cieľa a smeru sa vyjadruje datívom (*list priateľovi, láska k vlasti, písať priateľovi* a i.); nositeľ stavu alebo vlastník sa vyjadruje bezpredložkovým genitívom (*farba vlasov, hnev matky, deti kapitána* a i.); obsah činnosti alebo stavu má formu lokálu s predložkou *o* (*písať o vlkovi, rozprávka o vlkovi, snívať — sen o úspechoch*);[4] pôvod a počiatok sa vyjadrujú predložkovým genitívom (*stôl z dreva, vystrúhať z dreva, cesta z Nitry*) atď. Takto si vysvetľujeme aj formy nadpisov kníh a novinárskych článkov (napr. *Spod kosy; Zo zajatia; Nášmu jubilantovi; Na slávu; O troch grošoch; Veľkou lyžicou* a pod.) alebo formy hesiel a povelov (*Spevom k srdcu národa; S bubnom na zajace; K nohe zbraň*). Keby sa forma podradeného člena neviazala na funkciu, ale na rekčnú silu nadradeného člena, nemohli by sme vysvetliť rozličné väzby pri tom istom slovese alebo podstatnom mene, napr. *písať z dlhej chvíle, písať z Ameriky, písať bratovi, písať úlohu, písať na slávu, písať perom, písať o mieri, písať s bratom; báseň z frontu, báseň matke, báseň na oslavu, báseň o láske, báseň dojímavého obsahu, báseň s pútavým nadpisom* a pod.

Mohlo by sa pripomenúť, že napr. pri slovese *dôverovať* nemôže byť bezpredložkový akuzatív typu *kosiť trávu*. To preto, že sa pri tomto slovese nemôže uplatniť funkcia priameho zásahu činnosťou, vplyvom ktorej by objekt vznikal (*kopať jamu, písať listy*) alebo menil svoju podobu, polohu, účel, vzťah k iným javom a pod. (*niesť drevo, maľovať izbu, odpustiť vinu* a i.). Pri uvedenom slovese môže byť napr. predložkový akuzatív, ktorým sa vyjadruje funkcia príčiny, alebo datív, ktorým sa vyjadruje smer a cieľ (*dôverovať niekomu pre jeho úprimnosť*). O bezpredložkovom akuzatíve môže tu byť reč vtedy, keď pôjde o funkciu časového určenia, časovej miery (*dôverovať celý život*).

V tejto súvislosti treba rozlišovať termíny (pojmy) funkcia, forma funkcie a pozícia formy.[5] Niektoré funkcie sa vyjadrujú jedinou formou, jediným pá-

[4] Táto predložka sa používa vo funkcii obsahu veci aj pri podst. menách, napr. v matematických textoch (*štvorec o strane a; rovnica o dvoch neznámych* a i.).

[5] Funkciou nazývame významový vzťah príslušného slova k inému slovu vo vete. Napr. vo vete *žiak zostrojuje rovnobežky dvoma trojuholníkmi* slovo *rovnobežky* je predmetom, lebo sa ním vyjadruje zasiahnutá vec (ide o taký zásah, pri ktorom rovnobežky činnosťou vznikajú). Výrazom *trojuholníkmi* sa vyjadruje prostriedok, pomôcka činnosti (ide o funkciu okolnostného určenia prostriedku). Formou funkcie tu rozumieme taký tvar jazykovej jednotky (napr. slova), ktorým sa vyjadruje príslušná funkcia. Napr. funkcia prostriedku sa vyjadruje prostým inštrumentálom (*zostrojuje trojuholníkmi*). Pozíciou formy rozumieme také postavenie vetného člena, v ktorom tento člen má istú funkciu a mal by mať aj príslušnú tvaroslovnú formu funkcie (napr. *o vznešených dámach; o jednočiarkovanej stupnici* — zhoda). V istých prípadoch sa táto forma nerealizuje. Napr. vo výrazoch *o jednočiarkovanom „c“, o nóbl dámach*. Pomenovanie „c“ je v pozícii lokálu, ale túto formu nemá. Prídavné meno *nóbl* je v pozícii lokálu pl., ale pre svoju neohybnosť túto formu nemôže realizovať.

dom. To sú väzby silné, obligátne (záväzné); napr. funkcia priameho zásahu *(písať list, kupovať šaty)*. Iné funkcie sa vyjadrujú viacerými formami. To sú väzby slabé, potenciálne (možné, nezáväzné). Napr. v syntagme *rastom sú ako jedle* forma funkcie zreteľa *(rastom)* nie je záväzná, lebo túto funkciu možno vyjadriť aj inými formami *(v raste sú ako jedle, čo do rastu sú ako jedle, so zreteľom na rast sú ako jedle* a pod.). Ide teda o slabú, potenciálnu väzbu.

Pojmy silná väzba, slabá väzba nedávame do priamej súvislosti s otázkou inherencie (nevyhnutného určenia), ktorá je príznačná pre niektoré, najmä dokonavé predmetové slovesá. Zisťuje sa, že nevyhnutné (obligátne) určenie majú aj iné slovesá, prípadne aj podstatné mená (napr. *nachádzať sa, dostať sa* a i.). Vo výraze *mladík vysokej postavy* podst. meno *postava* nemôže ostať bez prívlastku, vo vete *sestra je dlžná sto korún* príd. meno *dlžná* nemôže ostať bez predmetu alebo okolnostného určenia miery.

Ak na morfologický rozbor formy podradeného člena v sklade použijeme napr. substitučnú alebo transformačnú metódu,[6] v istých prípadoch sa zhoda alebo väzba redukujú na amorfne vyjadrený syntagmatický vzťah. Napr. a) *dobrý človek — mrchavý človek — mrcha človek; matkin brat — môj brat — jeho brat; tmavé vlasy — blond vlasy; mesto Praha — rieka Hron — román Živý bič; vtáča ulietlo na konár — vtáča brnk na konár;* b) *nepovedz ani slovo — nepovedz ani muk; túžba po víťazstve — túžba zvíťaziť; počuť streľbu — počuť strieľať.* A pod.

Posledné členy v uvedených radoch so substituovanými alebo transformovanými závislými funkciami sú príkladom na amorfne vyjadrený syntagmatický vzťah, teda bez zhody alebo väzby. Ukazuje sa, že primkýnanie (adlácia)[7] je nulová zhoda alebo nulová väzba a že sústavu syntagmatických foriem (prostriedkov) možno schematizovať jednoduchým obrazom:

zhoda	väzba
primkýnanie	

V syntagmách *mrcha človek, jeho brat, blond vlasy, román Živý bič, vtáča brnk (na konár)* je primknutý prívlastok alebo prísudok v pozícii zhodného prívlastku alebo prísudku, v syntagmách *nepovedz ani muk, túžba zvíťaziť, počuť strieľať* je primknutý závislý člen v pozícii väzby.

Takýto úvod sme pokladali za osožný pre ďalší rozbor.

---

[6] Vychádzame z dvojstránkovej (bilaterálnej) povahy jazykových jednotiek, a to z ich formy a významu (obsahu). Substitúciou rozumieme zámenu významu, ale ponechanie formy, ktorou sa istá funkcia vyjadruje (napr. z výrazu *minulý pondelok pršalo* vzniká substitúciou napr. výraz *minulú stredu pršalo*, v ktorom je výraznejšia akuzatívna forma podst. mena). Za transformáciu pokladáme premenu formy pri ponechaní významu. Napr. transformovaním výrazu *túžba zvíťaziť* získavame napr. formu *túžba po víťazstve* a zisťujeme, že neurčitok je tu v pozícii väzby. Forma zvolacej výpovede *Tak sa ten chlapec dokaličil!* dá sa premeniť na formu *Tak sa ten chlapec dokaličil!* Zisťujeme, že neurčitok v prvej forme je v pozícii zhody.

[7] V cyklostylovanom *Súpise základných jazykovedných termínov*, Praha 1963, VII, č. 3 ako medzinárodný ekvivalent pojmu primkýnanie sa navrhuje termín adjunkcia. Nazdávame sa, že tento termín nevyhovuje, lebo vzbudzuje predstavu „viazania", „priväzovania" pomocou väzbových prostriedkov. Preto navrhujeme termín adlácia, súvisiaci so slovesom *adferre*, ktorým sa výstižne vyjadruje skutočná významová alebo aj juxtapozičná príslušnosť k nadradenému členu.

2. Vo vetách *chlapec chodí* b o s ý, *knihu mi vrátil* r o z t r h a n ú, *Mara našla koscov* s p a ť sa členy *bosý, roztrhanú, spať* všeobecne pokladajú za doplnky čiže verbonominálne atribúty[8] alebo sekundárne prísudky.[9] V gramatikách ruštiny týmto termínom zodpovedá termín vtoroje skazujemoje alebo najnovšie aj priskazujemoje.[10] Vo väčšine prípadov sa doplnok dáva do priamej súvislosti s funkciou prísudku, len u V. Šmilauera ide o formalizovaný prístup k problému, lebo doplnok sa definuje ako atribút substantíva a slovesa zároveň.

Pri dôkladnejšom rozbore tejto otázky sa ukazuje, že počet prípadov, kde sa istým vetným členom rozvíjajú súčasne dva odlišné nadradené členy, je oveľa väčší, než sa zatiaľ eviduje.

Máme napr. vetu *poľom kráčali (honci) už pokoseným.*

V schéme:[11]

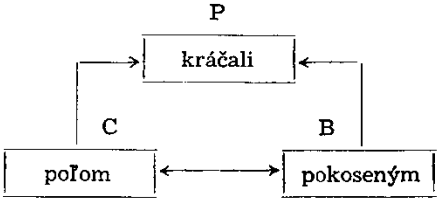

Nebudeme skúmať morfologický vzťah syntagiem *kráčali poľom* (väzba) a *kráčali pokoseným* (väzba), ale len tvaroslovný vzťah členov *poľom* a *pokoseným.*

Jedinou funkciou výrazu *pokoseným* je umožniť vyjadrenie dvoch logicky chápaných prisudzovacích vzťahov v jednej jednoduchej vete, teda: $(Ag_1 - Ak_1) + (Ag_2 - Ak_2)$ (resp. Pc — St): *kráčali poľom a (pole) bolo už pokosené;* po transformácii: *keď kráčali poľom, (pole) bolo už pokosené.* Z toho vyplýva, že vzťah výrazu *pokoseným* k okolnostnému určeniu *poľom* je z logického hľadiska prisudzovací, ale tento logicky chápaný „prisudzovací vzťah" (vzťah agensa a jeho akcie alebo vzťah paciensa a jeho stavu) nie je gramaticky úplne realizovaný. Chýba v ňom vyjadrenie prísudku vo forme určitého slovesného tvaru (slovesa sponového alebo plnovýznamového). Z ostatných prostriedkov gramatického vyjadrovania tohto vzťahu sa však zákonite uplatňujú ostatné prostriedky zhody (zhoda v rode,

---

[8] Tento termín používa napr. V. Š m i l a u e r *(Novočeská skladba)* i F. K o p e č n ý *(Základy české skladby).*

[9] E. P a u l i n y — J. R u ž i č k a — J. Š t o l c, *Slovenská gramatika,* Bratislava 1963, 389.

[10] J. S v e t l í k — L. C h u d o v á - J u r z o v á, *Sintaksis sovremennogo russkogo jazyka,* Bratislava 1962, 93 n.

[11] V schémach používame značky syntaktických funkcií: *S* — podmet, *P* — prísudok, *A* — prívlastok, *O* — predmet, *C* — okolnostné určenie, *B* — doplnok; značky logických funkcií: *Ag* — agens, *Ak* — akcia (dej, činnosť), *Pc* — paciens (nositeľ stavu), *St* — stav (status), *Ci* — okolnosť deja alebo stavu (circumstancia).

čísle a páde). Nie je možné vyjadriť tento vzťah napr. formami: *poľom — pokosenou, poľom — pokosenými* alebo *poľom — pokosenom.* Výrazom *pokoseným* sa tu rozvíja prísudkové sloveso a okolnostné určenie miesta. Ide teda o verbonominálny atribút (doplnok).

Alebo máme vetu *otázka prijímania žien za dopravníčky nie je jednoduchá.*

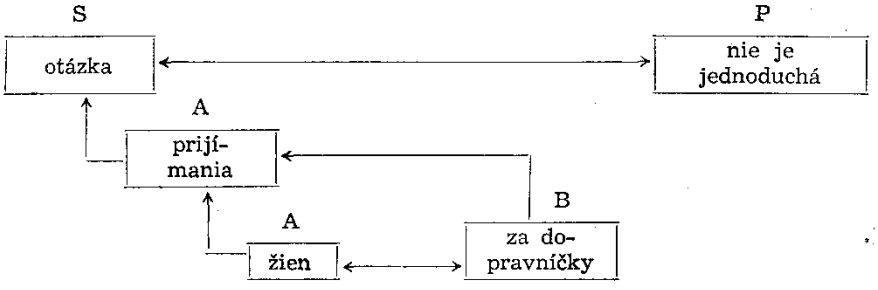

Nejde nám o syntagmy *prijímania žien* (väzba) a *prijímania za dopravníčky* (väzba), ale o vzťah výrazu *žien* a výrazu *za dopravníčky.* Aj tu ide o logicky chápaný, ale gramaticky nie úplne vyjadrený prisudzovací vzťah.

Gramatický vzťah medzi výrazmi *žien* a *za dopravníčky* sa zákonite realizuje v dvoch gramatických kategóriách, v rode a čísle (nie je možné vyjadriť obsah napr. formami: prijať ženy za dopravníčku, nie je možná substitúcia: prijať Jana za dopravníčky a pod.). Z potenciálnych gramatických prostriedkov prisudzovacieho skladu vypadla zhoda slovesa so substantívom v 1. páde (určitý slovesný tvar).

Výraz *za dopravníčky* má teda dvojaký gramatický vzťah. Zákonite sa zhoduje v rode a čísle s podstatným menom *žien* a zákonite sa viaže pomocou predložky *za* a akuzatívnej formy k substantívu *prijímania* (funkcia nadobudnutého stavu sa okrem iných foriem vyjadruje aj formou akuzatívu s predložkou *za).* Výraz *za dopravníčky* nemožno hodnotiť ako prívlastok, lebo sa od neho odlišuje dvojitým a rôznorodým gramatickým vzťahom (zhodou i väzbou). V tejto vete nejde teda o verbonominálny atribút, ale o akýsi „binominálny" atribút. Od klasického prívlastku sa výraz *za dopravníčky* odlišuje aj tým, že nevytvára samostatnú syntagmu iba s jedným nadradeným členom (ako napr. bežný prívlastok *jasné svetlo, mydlo na pranie, túžba zvíťaziť),* ale že vyžaduje ďalšie dva póly a tvorí s nimi uzavretú (cyklickú) sieť gramatických vzťahov, teda „trojvzťah".[12]

[12] Príkladom na neuzavretú (lineárnu) štruktúru môže byť napr. veta *minulý mesiac poskytli ďalším ženám zamestnanie v doprave.* Vyskytujú sa aj také štruktúry, v ktorých podradený člen vyžaduje ďalšie dva póly. Napr. vo vete *koníka vystrúhal z dreva* výraz *z dreva* nutne vyžaduje činnosť *(vystrúhal)* a činnosťou zasiahnutý objekt *(koníka).* Ide však o štruktúru lineárnu, lebo póly *koník* a *z dreva* nie sú v pozícii gramatického vzťahu.

V uvedenej vete sa doplnkom rozvíjajú dva väzbové prívlastky.[13]

V celej našej gramatickej literatúre sa doplnok spravidla definuje ako rozvíjací člen slovesa (vo funkcii prísudku) a ďalšieho člena vo funkcii podmetu alebo predmetu. Nazdávame sa, že na funkcii nadradených členov doplnku nezáleží. Ich funkcia nie je relevantným príznakom vo vzťahu k doplnku. To dosvedčujú aj príklady F. Kopečného (*Základy české skladby,* str. 266, 99).

Podstatné je teda to, že doplnok nemožno vždy dávať do súvislosti s prísudkom, ba ani so slovesom. Ide o taký vetný člen, ktorým sa významovo dopĺňajú dva členy rozličného stupňa gramatickej závislosti.

V *Slovenskej gramatike*[14] sa uvádza, že „... doplnok bližšie určuje podmet alebo predmet vety dejom alebo stavom, ktorý má podmet alebo predmet vety za deja vyjadreného prísudkom vety".

Pokúsme sa aplikovať túto definíciu na vetu *dvere kázala nechať otvorené.* Príčastie *otvorené* má funkciu doplnku, lebo je gramaticky závislé od dvoch odlišných členov (*nechať – otvorené,* väzba; *dvere – otvorené,* zhoda). No stav dverí (otvorenosť) neplatí v čase, ktorý je vyjadrený prísudkom vety *(kázala nechať),* ale nasleduje až po ňom. Nazdávame sa, že otázka súčasnosti dejov (akcesívnosti) alebo následnosti dejov (sukcesívnosti) nie je rozhodujúca. Potom za doplnok treba pokladať aj výraz *na jeleňa* vo vete *šuhaj sa zmenil na jeleňa* (šuhaj sa stal jeleňom).

V niektorých cyklických štruktúrach gramatický vzťah vyplynie až po vhodnej substitučnej manipulácii. Napr. vo vete *za príklad si vezmeme spomenuté udalosti* tvaroslovný vzťah medzi členmi *za príklad* a *udalosti* je skrytý, latentný. No vhodnou substitúciou ľahko dokážeme, že výraz *za príklad* je v pozícii čiastočnej zhody s výrazom udalosti. Napr. *za vychovávateľku si vezmeme vašu Katku.* Nie sú možné napr. formy: za vychovávateľky si vezmeme vášho Jana; za vychovávateľku si vezmeme vašich chlapcov a pod., lebo sa tu žiada zhoda v rode a čísle.

3. Bolo by zaiste účelné priznať pôsobnosť termínu doplnok vo všetkých cyklických štruktúrach. Napr. útvar *kázať Ďurovi pomáhať* predstavuje dve štruktúry, lineárnu a cyklickú.

Ak ide o postupnú determináciu, štruktúra výrazu je lineárna:

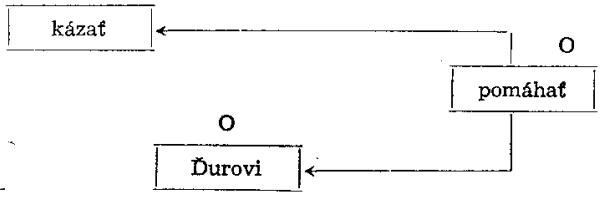

[13] Pretože syntax je vedou o formách viet a o formálnom vyjadrení vzťahov vo vete, prívlastok triedime na zhodný, väzbový a primknutý.

[14] Str. 389.

Po transformácii a substitúcii: *žiadať pomoc pre Ďura.*

Ak má byť Ďuro realizátorom pomoci, uvedená štruktúra je cyklická:

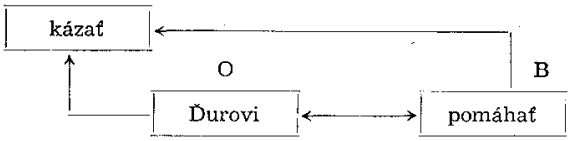

Po transformácii: *kázali Ďurovi, aby pomáhal.*

Podobne: *poslať Ďura prosiť.* Ak je Ďuro adresátom prosby, štruktúra konštrukcie je lineárna:

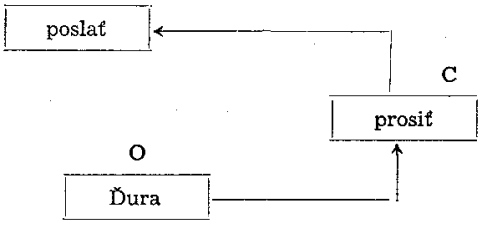

Ak je Ďuro vykonávateľom prosby, štruktúra konštrukcie je cyklická:

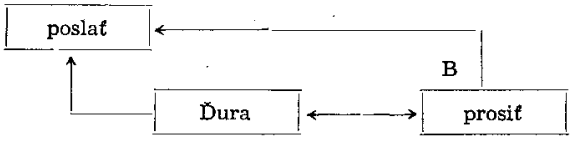

Podobne: *videl ho, ako vošiel do lesa.* Môže ísť o štruktúru lineárnu:

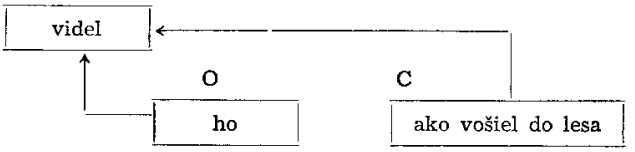

Po transformácii: *Jano ho (Ďura) videl vtedy, keď (Jano) vošiel do lesa.*

Môže ísť o štruktúru cyklickú:

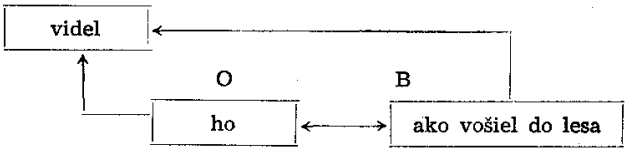

Po transformácii: *Jano ho (Ďura) videl, ako (Ďuro) vošiel do lesa (videl ho vojsť do lesa).*

4. S otázkou cyklických a lineárnych štruktúr súvisí aj otázka doplnkových viet.[15]

V prvom rade si treba uvedomiť, že istou formou treba vyjadriť niekoľko funkcií. Tak sa dostávame k problému mnohofunkčnosti a polyfunkčnosti gramatických foriem. Výraz *vrhať guľu* je mnohofunkčný (*guľu* — predmet). Výraz *vrhať guľou* je dvojfunkčný (bifunkčný). Ide o zasiahnutý predmet a prostriedok činnosti súčasne. Vo vete *na stráži vojak nefajčí* výraz *na stráži* môže mať dve funkcie, funkciu času (keď je vojak na stráži, nefajčí) a funkciu podmienky (ak je vojak na stráži, nefajčí), prípadne aj funkciu miesta (tam, kde vojak stráži, fajčiť nesmie).

Ak funkcia vedľajšej vety nie je vyjadrená jednoznačnou formou, môže mať niekoľko funkcií. Napr. v súvetí *lietala po dvore, akoby bola z rozumu schádzala* podradená veta môže mať funkciu spôsobového určenia alebo funkciu doplnku. Ak použijeme jednoznačné prostriedky gramatickej závislosti, podradená veta nadobudne jednoznačnú funkciu. Takýmito prostriedkami sú odkazovacie výrazy; napr. *lietala po dvore tak, akoby bola z rozumu schádzala* (funkcia spôsobového určenia); *lietala po dvore taká, akoby bola z rozumu schádzala* (funkcia doplnkovej vety).

Chcieť za každú cenu jednoznačne zatriediť každý spoločenský (teda aj jazykový) alebo prírodný jav, to by zaiste nebolo správne, pretože javy prechádzajú jeden v druhý postupne, spektrálne, nie vo vyhranených obrysoch, etapovite. A s tým treba oboznámiť aj žiakov pri rozbore viet v školskej praxi.

V závere zhŕňame výsledok analýzy.

Za doplnok pokladáme taký vetný člen, ktorý je gramaticky závislý od dvoch vetných členov a vytvára s nimi trojčlennú cyklickú štruktúru gramatických závislostí. K jednému z gramaticky nadradených členov má vzťah determinácie, k druhému členu má vzťah logicky chápanej, ale gramaticky nie úplne vyjadrenej predikácie. Vo vzťahu k nadradeným členom je vždy v pozícii zhody alebo väzby.[16]

Podradená veta v súvetí, ktorá je v pozícii doplnku, nazýva sa doplnková.

[15] Tejto otázke sú venované jednak samostatné príspevky, jednak príspevky so širšou problematikou, v rámci ktorej sa rieši aj otázka doplnku a doplnkových viet. Napr.: J. Svetlík, *Doplnok v slovenčine*, JŠ IV, Bratislava 1959, 89—101; J. Chovan, *Na okraj otázky doplnku*, SR 28, 1963, 286—291; tenže, *K problematike doplnkovej vety*, SR 29, 1964, 236—240; J. Oravec, *Vedecky a metodicky správny výklad učiva o doplnku*, Slovenský jazyk a literatúra v škole 5, 1959, 203 n.; tenže, *K diskusii o doplnku*, SR 30, 1965, 153—161; J. Kačala, *Niet v slovenčine doplnkovej vedľajšej vety?* SR 30, 1965, 223—232; J. Ružička, *Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku*, Bratislava 1956; tenže, *Základné sporné otázky slovenskej skladby*, JŠ IV, Bratislava 1959, 7—34.

[16] Z uvedeného vyplýva, že termín verbonominálny atribút nevyhovuje v prípadoch *prijímanie žien za dopravníčky, pivo je dobré len studené* a pod. Raz tu nejde o nomen, raz o verbum. Preto navrhujeme termín bikomplement.

Funkcia doplnku sa vyjadruje viacerými formami: prostým inštrumentálom *(múdreho baníka dával mi p r í k l a d o m)*, akuzatívom s predložkou *za (chlapca prijali za s l u h u)*, spojkou *ako (pozývam ťa a k o brat; prišiel som k vám a k o k svojim priateľom)*, plnovýznamovými funkčnými predložkovými výrazmi, napr. *vo funkcii, v úlohe* a i. *(pracoval tam v o f u n k c i i poradcu)* alebo neurčitými slovesnými tvarmi, a to neurčitkom, prechodníkom, príčastím (napr. *chlapca našli s p a ť)*. Doplnok vyjadrený trojrodovými slovami alebo takými podstatnými menami, ktoré sa môžu prechyľovať, zhoduje sa s tým nadradeným členom, s ktorým vytvára logicky chápaný prisudzovací vzťah (napr. *náš reprezentant dobehol p r v ý; knihu mi vrátil r o z t r h a n ú)*.

František Kočiš

GRAMATICKÝ ROD AUGMENTATÍV NA -isko (-sko)

V *Slovníku slovenského jazyka* sa uvádzajú aj augmentatíva čiže zväčšené slová. Netvoria osobitné heslá (ako je to napr. v *Slovníku spisovného jazyka českého)*, ale sú prihniezdované k heslu toho podstatného mena, od ktorého sú derivované. Ide o augmentatíva tvorené príponou *-isko (-sko)*.

Augmentatíva sú tvorené od podstatných mien všetkých rodov. Zaujímavá i problematická je otázka gramatického rodu augmentatív.

Slovník slovenského jazyka pokladá dôsledne všetky augmentatíva za dvojrodové — okrem tých, ktoré sú utvorené od substantív stredného rodu. Tak napr.: *diablisko, -a* str. i m., *chlapisko, -a* str. i m., *dlhánisko, -a, -nisk* str. i m., *čižmisko, -a, -mísk* str. i ž., *hlavisko, -a, -vísk* str. i ž.; *dievčatisko, -a, -tísk* str., *brušisko, -a, -šísk* str.

Augmentatíva odvodené od podstatných mien mužského rodu majú teda mužský rod ako druhý rod. Pri týchto augmentatívach Slovník poväčšine uvádza koncovku gen. sg., či už ide o životné alebo neživotné podstatné mená. Odchýlky od tejto praxe tvoria augmentatíva: *dlhánisko* (pri tomto podstatnom mene uvádza sa aj koncovka gen. pl. *-nisk* asi preto, že sa tu uplatňuje rytmický zákon), *fúzisko* (aj tvar nom. pl. *fúziská*), *hadisko* (uvádza sa koncovka gen. pl.), *laganisko* (uvádzajú sa dve koncovky nom. pl. *-á, -ovia*), *paholčisko* (uvádza sa koncovka nom. pl. *-á*), *parobčisko* (uvádza sa koncovka nom. pl. *-á* a gen. pl. *-čísk*), *plamenisko* (uvádza sa koncovka gen. pl. *-nísk*), *povrazisko*[1] (uvádza sa koncovka gen. pl. *-získ*), *sedliačisko* (uvádza sa koncovka gen. pl. *-čísk*), *Slováčisko* (uvádzajú sa dve koncovky nom. pl. *-ovia, -á*), *somárisko* (uvádza sa koncovka gen. pl. *-rísk*), *sudisko* (uvádza sa koncovka gen. pl. *-dísk*), *talhajisko, talhanisko* (uvádza sa koncovka nom. pl. *-á*).

Aj augmentatíva utvorené od podstatných mien ženského rodu sú dvojrodové a pravidelne sa v Slovníku uvádzajú s genitívnou koncovkou množného

čísla. Istou výnimkou z pravidelnosti pri uvádzaní dvojakého rodu je augmentatívum *dievčisko,* odvodené od podstatného mena ženského rodu *dievka.* Má pri sebe iba jeden rod, a to stredný. Treba to pokladať iba za isté nedopatrenie. Ako osobitné prípady stoja substantíva *sparisko* a *skalisko.* Tvoria v Slovníku osobitné heslá, sú stredného rodu a nepokladajú sa za augmentatíva, hoci ich odvodenie od slova *spara* a *skala* je dosť zreteľné.

Augmentatív so samostatným stredným rodom je pomerne málo. Keďže sú iba jednorodové, v otázke dvojrodovosti, ktorú budeme teraz sledovať, nebudeme si ich osobitne všímať.

Z tohto výberu augmentatív zo Slovníka slovenského jazyka možno vybadať, že najproblematickejšími podľa rodu sa javia augmentatíva utvorené od mužských životných podstatných mien. Ich spracovanie v Slovníku ukazuje na istú rodovú osciláciu a nejednotnosť pádových tvarov najmä v jednotnom čísle. Na neujasnenú situáciu v rodovom zaradení týchto augmentatív poukazuje aj uvedenie koncovky nom. pl. *-ovia* pri slove *laganisko* a *Slováčisko.* Pri augmentatívach podobného alebo rovnakého významu a charakteru ako *laganisko* (napr. *faganisko, figliarisko, chalanisko, lumpisko, lumpačisko, odronisko* a pod.) sa koncovka nom. pl. vôbec neuvádza.

O slovníkové spracovanie augmentatív nám v podstate nejde. Viac nás zaujíma otázka, o aký teoretický princíp, o akú teóriu sa opierala lexikografia pri spracovaní augmentatív a najmä aké teoretické pozadie má skutočnosť, že sa všetky augmentatíva (okrem augmentatív odvodených od podstatných mien stredného rodu) zaraďujú ako dvojrodové. Zdá sa, že sa opierala o článok A. Jánošíka.[1]

A. Jánošík zo synchronického stanoviska vydeľuje zhruba dve skupiny augmentatív, a to skupinu s prvotným stredným rodom, odvodenú od podstatných mien všetkých troch rodov, a skupinu s prirodzeným rodom, ktorý sa uplatňuje pri mužských životných a neživotných vo všetkých pádoch, teda v celom skloňovaní, a pri ženských spravidla iba v nominatíve a v akuzatíve obidvoch čísel.[2]

V závere článku vyslovuje A. Jánošík názor, že pri augmentatívach utvorených od podstatných mien mužského a ženského rodu možno uplatňovať popri gramatickom strednom rode aj rod prirodzený mužský alebo ženský.[3]

Oprávnenosť mužského a ženského rodu (A. Jánošík hovorí o prirodzenom rode) popri strednom rode (A. Jánošík hovorí o gramatickom rode) čiže tzv. rodovú dvojitosť pri augmentatívach v spisovnej slovenčine. A. Jánošík zdôvodňuje pomocou historického stavu a vývinu v skloňovaní a stavom v jednotlivých nárečových oblastiach. Svoje úvahy a vývody opiera o tézu, že podstatné mená označujúce mužské a ženské bytosti majú tendenciu uplatniť svoj prirodzený rod v tých jazykoch, kde je kategória troch rodov, a opustiť gramatický rod, do ktorého sa zaraďujú podľa zakončenia. Ukazuje to najmä na pod-

[1] A. Jánošík, *Gramatický a prirodzený rod augmentatív na -isko,* SR 13, 1947/48, 17 n.
[2] Jánošík, c. m., 25.
[3] Jánošík, c. m., 25.

statnom mene *sluha*, ktoré malo pôvodne (ešte v staroslovienčine) gramatický ženský rod a potom pod tlakom prirodzeného mužského rodu a po pribratí pádových koncoviek mužských životných podstatných mien prešlo medzi vzory mužského rodu. Z tohto jazykového faktu A. Jánošík nie celkom správne usudzuje, že „prirodzený rod pri augmentatívach na *-isko* nie je zjav v slovenčine celkom osamotený".[4] Tu ide vlastne o dve veci: po prvé o fakt istého napätia, istého protikladu medzi rodovým a osobným významom a formálnou stránkou podstatného mena; toto napätie sa rieši na významovom pozadí príslušného podstatného mena a v prospech osobného významu, po druhé o skutočnú dvojrodovosť podstatného mena. Podstatné meno *sluha* prvotne ženského rodu prešlo so zmenou všetkých pádov do mužského rodu. Pri augmentatívach, o ktorých je tu reč, je istá rodová rozkolísanosť, časť paradigmy má napr. mužský rod a časť stredný rod. Počujeme hovoriť: *ten chlapisko, to chlapisko, tá rybisko, to rybisko* a pod. Ako uvidíme, táto rodová rozkolísanosť a tendencia augmentatív k prirodzenému rodu nemôže sa riešiť takým prechodom k mužským alebo ženským podstatným menám, aký sa uskutočnil pri substantíve *sluha*.

A. Jánošík možnosť uplatnenia prirodzeného mužského rodu pri augmentatívach na *-isko* s prvotným všeobecným stredným rodom vidí aj v tom, že medzi skupinou augmentatív a skupinou podstatných mien mužského rodu neživotných neboli v staršom štádiu jazyka väčšie rozdiely. Obidve skupiny mali tzv. o-kmeňové skloňovanie. Zmena gramatického stredného rodu augmentatív na rod mužský spôsobila ďalšie vyrovnávanie v druhotnom skloňovaní najmä pri životných podstatných menách: v dat. a lok. sg. prevzali dlhšiu koncovku *-ovi*. Pri augmentatívach odvodených od substantív mužského rodu neživotných po zmene gramatického stredného rodu na mužský *(staré dubisko — starý dubisko)* k nijakým vyrovnávaniam v paradigme nedošlo, pretože v obidvoch rodoch sa v dat. a v lok. udržuje pôvodná o-kmeňová koncovka *-u (dubisku — brušisku)*.

Nezmenené ostávajú koncovky sg. a pl. *-isko* a *-iská*, pri mužských neživotných ostáva v akuz. tvar na *-isko, -iská*, pri životných akuzatívny tvar na *-a* je zhodný s genitívnym tvarom. Výsledok týchto zmien je podľa A. Jánošíka taký: „V jednotnom čísle skloňovanie augmentatív na *-isko* stredného rodu a mužského rodu neživotného zostáva jednaké, aké bolo odprvoti, mení sa iba povedomie rodu — prvotný stredný rod sa mení na druhotný mužský. Mužské životné augmentatíva so svojím nominatívnym tvarom na *-isko* a svojimi novými, vyrovnanými pádmi v jednotnom čísle datívu a lokálu ako aj so svojimi dvojicami gen.-akuz. obidvoch čísel sa značne zblížili so skupinou mužských hypokoristických osobných mien so zakončením na *-ko* typu *Janko, Ďurko* ap."[5]

Na ilustráciu a porovnanie uvedieme paradigmy, aké súhrnne vyšli z uvedeného porovnania A. Jánošíkovi. V sg. pri životných sú tieto tvary: nom. *chlapčisko*, gen.-akuz. *chlapčiska*, dat.-lok. *chlapčiskovi*, inštr. *chlapčiskom;* v pl.: nom. *chlapčiská*, gen.-akuz. *chlapčiskov*, dat *chlapčiskom*, lok. *chlapčiskoch*, inštr. *chlapčiskami*. V sg. neživotných: nom.-akuz. *hrnčisko*, gen. *hrnčiska*, dat.-lok. *hrnčisku*, inštr. *hrnčiskom;* v pl.: nom. *hrnčiská*, gen. *hrnčiskov*, dat. *hrnčiskom*, akuz. *hrnčiská*, lok. *hrnčiskoch*, inštr. *hrnčiskami*.

Paradigmu pre augmentatíva s prirodzeným ženským rodom (napr. *veľká rybisko)* A. Jánošík neuvádza. Spomína iba, že sa tu prirodzený rod uplatňuje iba v nominatíve a akuzatíve obidvoch čísel.

[4] Jánošík, c. m., 19.
[5] Jánošík, c. m., 22.

Nedostatkom celého tohto dokazovania je to, že A. Jánošík všetky príklady na prirodzený rod augmentatív berie z citátov, v ktorých sú augmentatíva výlučne v nominatíve singuláru alebo plurálu.[6] Na augmentatíva v nepriamych pádoch neuvádza príklady. Tým sa preukaznosť celého dokazovania oslabuje. Nominatívny tvar singuláru totiž sám osebe (čiže bez rodového povedomia a bez zaradenia do paradigmy) nesignalizuje v dostatočnej miere príslušnosť k rodu. Rozhodujúcim momentom je tu celá paradigma. Neuvádzanie dokladov na augmentatíva v nepriamych pádoch možno ospravedlniť tým, že sa augmentatíva používajú zväčša v nominatívnych tvaroch a v expresívnej rovine.

A. Jánošík dobre postihol tlak prirodzeného rodu podstatných mien označujúcich živé bytosti na pôvodný gramatický rod augmentatív a usiloval sa dosť komplikovaným spôsobom vysvetliť priebeh tohto tlaku v jednotlivých rodoch (mužských životných i neživotných, menej ženských). Nevysvetlil však vlastnú príčinu tohto tlaku, alebo lepšie povedané príčinu tendencie augmentatív nadobúdať rod podstatných mien, od ktorých boli utvorené, čiže rod svojho základného podstatného mena. Okrem toho dopustil sa inej chyby, na ktorú poukážeme na príslušnom mieste neskoršie.

O rode augmentatív hovorí aj F. Miko,[7] pravda, pomerne stručne, len toľko, koľko mu bolo potrebné na ich zaradenie do rodu podstatných mien vôbec. V krátkosti naznačil ich rodový profil a ich tendenciu vracať sa k rodu podstatných mien, od ktorých boli odvodené.

F. Miko rozoznáva rodovo silné a slabé prípony. Pre mužský rod za silnú príponu pokladá príponu *-ø*, prípony *-a*, *-o* za rodovo slabé. Pre ženský rod za silnú príponu pokladá *-a* a pre stredný rod príponu *-o*, ktorú pripisuje neživotným neutrám a deminutívam mláďat. F. Miko ďalej hovorí, že tieto prípony nestačia na úplné určenie rodu, preto je tu dôležitý i významový moment. Názvy osôb a zvierat na *-o* sú maskulína, názvy vecí a deminutíva mláďat na *-o* sú stredného rodu. Osobitnú skupinu a výnimku z neutier na *-o* tvoria augmentatíva. Z hľadiska gramatického rodu sú neutrá. Stredný rod je charakterizovaný oproti maskulínu a feminínu ako rod, ktorý vylučuje osobné názvy, nie je osobným rodom. Medzi augmentatíva patria však i zväčšené názvy osôb. Ich príslušnosť k augmentatívam a strednému rodu F. Miko vysvetľuje oslabením ich osobného významu.[8] Tendenciu augmentatív vracať sa k rodu svojho základného podstatného mena (týka sa to teda podstatných mien mužského a ženského rodu označujúcich živé bytosti[9]) vysvetľuje F. Miko opätovným ožívením ich osobného významu.[10]

Tento výklad je oproti téze A. Jánošíka o tlaku prirodzeného rodu oveľa jasnejší a úplnejší, pretože poukazuje na príčinu prechádzania augmen-

[6] Porov. A. Jánošík, c. m., 18.
[7] F. Miko, *Rod, číslo a pád podstatných mien*, Bratislava 1962, 18 a 25.
[8] Miko, c. d., 29.
[9] K týmto podstatným menám sa pridružujú aj zvieracie podstatné mená, ako napr. *pes — psisko*.
[10] Miko, c. d., 29.

tatív od stredného rodu k rodu svojich základných podstatných mien. Tým, že rodový prechod augmentatív vidí F. Miko v nadobúdaní osobného významu, vysvetľuje i to, prečo tento tlak rodu základného substantíva sa najzreteľnejšie prejavuje pri životných substantívach mužského rodu *(chlap – chlapisko)*. Do paradigmy týchto augmentatív vniká najviac pádových tvarov základného substantíva, najmä v jednotnom čísle. Menší, alebo skoro nijaký tlak je pri feminínach. Ak zmenu gramatického stredného rodu augmentatív označujúcich živé bytosti treba vidieť v oživení ich osobného významu, nemožno hovoriť o tomto procese pri augmentatívach neoznačujúcich živé bytosti, teda pri augmentatívach, ktoré nemajú osobný význam. To sú všetky ostatné augmentatíva odvodené od podstatných mien mužského, ženského a stredného rodu. Ak A. Jánošík vidí i tu prechod a zmenu rodu, dopúšťa sa chyby a nedôslednosti.

O aký pohyb v rode, o akú zmenu v rode ide pri augmentatívach a ako sa uplatňuje? A. Jánošík hovorí o zmene gramatického stredného rodu na mužský a ženský podľa rodu základných podstatných mien, alebo hovorí o uplatnení prirodzeného mužského a ženského rodu pri augmentatívach s prvotným všeobecným stredným rodom. F. Miko hovorí o tendencii augmentatív prechádzať naspäť k maskulinu a k femininu alebo o vracaní sa príslušného osobného rodu po oživení osobného významu augmentatív.

Zdá sa, že ani A. Jánošík ani F. Miko nepostihujú dobre smer tejto rodovej zmeny. F. Miko vystihol príčinu tohto pohybu (oživenie osobného významu augmentatív), ale podľa našej mienky neurčil dobre smer rodovej zmeny. Ide tu o návrat augmentatív k príslušnému rodu?

Nám sa ukazuje tento pohyb ináč. Sledujme pádové koncovky pri augmentatívach mužského rodu životných i neživotných a pri augmentatívach ženského rodu:

Mužské životné, sg.: nom. *chlapisk-o*, gen. *-a*, dat. *-u (-ovi)*, akuz. *-o (-a)*, lok. *-u (-ovi)*, inštr. *-om;* pl.: nom. *-á*, gen. *chlapísk (chlapiskov)*, dat. *-ám (-om)*, akuz. *-á (-ov)*, lok. *-ách (-och)*, inštr. *-ami.*

Mužské neživotné, sg.: nom. *dubisk-o*, gen. *-a*, dat. *-u*, akuz. *-o*, lok. *-u*, inštr. *-om;* pl.: nom. *-á*, gen. *dubísk*, dat. *-ám*, akuz, *-á*, lok. *-ách*, inštr. *-ami.*

Ženské, sg.: nom. *rybisk-o*, gen. *-a*, dat. *-u*, akuz. *-o*, lok. *-u*, inštr. *-om;* pl.: nom. *-á*, gen. *rybísk*, dat. *-ám*, akuz. *-á*, lok. *-ách*, inštr. *-ami.*

Z tohto prehľadu vidieť, že nejde o zmenu alebo návrat rodu augmentatív v celej paradigme, ale o p r e n i k a n i e rodu základných podstatných mien do paradigmy augmentatív spolu s oživením ich osobného významu. Toto prenikanie je najľahšie tam, kde to významové súvislosti a paradigma dovoľujú. Ako sa ukazuje, toto prenikanie je zatiaľ najevidentnejšie v paradigme augmentatív utvorených od životných podstatných mien mužského rodu. Z pôvodnej paradigmy stredného rodu ostáva v novej paradigme nezasiahnutý iba tvar nom. pl. *chlapiská*. Keď však vezmeme do úvahy fakt, že v Slovníku slovenského jazyka je pri augmenta-

tívach *laganisko* a *Slováčisko* koncovka nom. pl. *-ovia,* a keď to budeme chápať ako výraz istej tendencie, už ani táto pôvodná koncovka *-á* nie je pevná. Nateraz sa však koncovka *-ovia* všeobecne neuplatňuje, a tak pôvodná koncovka neutra *-á* vplýva aj na ostatné pády v pluráli: v gen. ostáva aj naďalej tvar s nulovou koncovkou a s predĺženou kmeňovou samohláskou (napr. *chlapísk;* jedine túto koncovku pripúšťa Slovník slovenského jazyka), v dat. *-ám,* v lok, *-ách.* Prenikanie mužského rodu sa teda obmedzuje na jednotné číslo. Aj tu problematickou ostáva koncovka akuz. *-a,* pretože ešte celkom dobre obstojí tu nominatívny tvar, tak ako je to všeobecne v neutre.

Nijaké prenikanie mužského rodu nemožno vidieť v paradigme augmentatív odvodených od mužských neživotných podstatných mien. Celá paradigma ostáva neporušená. O proces prenikania mužského rodu nemôže ísť z dôvodov, ktoré sme už uviedli a vysvetlili. Ak by sme predsa pripustili istú analógiu vyrovnávania rodu podľa mužských životných podstatných mien, uplatnenie mužského rodu v paradigme jednotného čísla dovoľuje tvarová homonymia. V množnom čísle je situácia jasná, tam sa uplatňuje v celej paradigme stredný rod. Preto nemožno súhlasiť s A. Jánošíkom, že prirodzený rod sa uplatňuje pri mužských neživotných vo všetkých pádoch, teda v celom skloňovaní (rozdielny stav v niektorých slovenských nárečiach neberieme do úvahy).[11]

Podobná situácia je v paradigme augmentatív ženského rodu. Tu sa vlastne celá paradigma stavia proti prenikaniu ženského rodu. Uplatnenie alebo možnosť uplatnenia ženského rodu v nom. a akuz. sg. (v pl. vôbec nie, ako to pripúšťa A. Jánošík) je možné pre rodovú nevýraznosť a rodovú slabosť koncovky *-o,* ale nestačí na to, aby sa augmentatíva odvodené od ženských podstatných mien pokladali za dvojrodové. Z hľadiska celej paradigmy je však uplatnenie ženského rodu v nom. a akuz. nemožné. Zaujímavá situácia vzniká pri augmentatívach odvodených od ženských podstatných mien, ktoré majú osobný význam. Proces oživenia osobného významu by bol možný, ale návrat k pôvodnému rodu alebo prenikanie pôvodného ženského rodu základného podstatného mena nedovoľuje paradigma. Možno ešte povedať *tá babisko,* ale genitív „tej babisky" nie je možný.

A ešte jednu poznámku k augmentatívam odvodeným od mužských životných podstatných mien. Ak prijmeme tvrdenie F. Miku, že pôvodný rod preniká na základe oživenia osobného významu augmentatív, ktorý zväčením sa stratil a vynútil si neosobný rod (neutrum), musíme na druhej strane prijať i to, že prechodom od stredného rodu k mužskému (alebo preniknutím mužského rodu do paradigmy týchto augmentatív) strácajú charakter zväčenia a prestávajú byť augmentatívami. Stávajú sa obyčajnými

[11] J á n o š í k, c. m., 25.

podstatnými menami mužského rodu s istým expresívnym zameraním. To by však nevyhnutne malo ten následok, že by celá paradigma týchto augmentatív musela prijať tvary mužských životných podstatných mien bez výnimky. Týkalo by sa to najviac tvaru v nom. pl. Tento proces vyrovnávania už existuje v stredoslovenských nárečiach, ako sa o tom zmieňuje A. Jánošík. Augmentatíva typu *chlapčisko* sa pridružujú k hypokoristikám mužských osobných mien typu *Janko, Ďurko.* V nom. pl. priberajú koncovku *-ovia.* A. Jánošík uvádza ako doklad citát z Rázusa: *Ozrutní c h l a p č i s k o v i a.* — Na inom mieste použil Rázus tvar *učniskovia.*[12] Už sme tiež uviedli dva prípady na koncovku *-ovia* zo Slovníka slovenského jazyka: *laganiskovia, Slováčiskovia.*

Keďže tento proces ešte len prebieha, možno pri augmentatívach odvodených od mužských životných podstatných mien (a len pri týchto augmentatívach) hovoriť o dvojrodovosti, a teda aj o dvojakej paradigme (ako je to napr. pri slove *obyčaj:* gen. sg. má tvar *obyčaje* i *obyčaja,* dat. *obyčaji, obyčaju* atď.), pretože dvojrodovosť v rámci jednej paradigmy nie je možná:

Sg.	str.	m.	Pl.	str.	m.
nom.	*chlapčisk-o*	*-o*	*chlapčisk-á*		*-ovia*
gen.	*-a*	*-a*	*chlapčisk*		*-ov*
dat.	*-u*	*-ovi*		*-ám*	*-om*
akuz.	*-o*	*-a*		*-á*	*-ov*
lok.	*-u*	*-ovi*		*-ách*	*-och*
inštr.	*-om*	*-om*		*-ami*	*-ami*

Záverom stručne zhrňujeme:

1. Augmentatíva na *-isko (-sko)* pokladáme za jednorodové podstatné mená, a to za podstatné mená stredného rodu. Jedine pri augmentatívach utvorených od životných podstatných mien mužského rodu (typu *chlapisko)* sa intenzívne prejavuje tendencia nadobúdať rod svojich podstatných mien na základe oživenia osobného významu, ktorý zveličením stratili. Pri týchto augmentatívach sa popri strednom rode uplatňuje aj mužský rod. Možno ich teda za istých predpokladov hodnotiť ako dvojrodové.

2. Nadobúdanie (uplatňovanie sa) rodu základného podstatného mena (na základe oživenia osobného významu) nejaví sa ako návrat alebo zmena rodu augmentatív v celej paradigme, ale ako prenikanie mužského rodu do paradigmy augmentatív.

3. Možno predpokladať, že augmentatíva odvodené od mužských životných podstatných mien oživením svojho osobného významu strácajú charakter zveličenia a stávajú sa obyčajnými podstatnými menami mužského rodu. Ide najmä o augmentatíva typu *chlapčisko (laganisko, faganisko*

[12] J á n o š í k, c. m., 24 n.

a pod.). V skloňovaní sa pridružujú k hypokoristikám mužských osobných mien.

Článok má diskusný charakter a nemá za cieľ vyriešiť otázku gramatického rodu augmentatív. Do problému skôr uvádza a chce poukázať okrem iného aj na to, že v slovenských gramatikách v kapitole o dvojrodovosti podstatných mien sa vôbec nehovorí o augmentatívach, zatiaľ čo v Slovníku slovenského jazyka sa dvojrodovosť prekladá ako jazykový fakt.

Ferenc Gregor

AKO DOŠLO NA LÁMANIE CHLEBA

V Slovenskej reči 29, 1964, 320 vyšla odpoveď G. Horáka na otázku jedného čitateľa. V odpovedi G. Horák vysvetľuje vznik metaforickej jednotky *Keď prišlo (došlo) na lámanie chleba.* Podľa neho pôvod tejto frazeologickej jednotky sa má hľadať v biblickom lámaní chleba pri poslednej večeri.

V súvislosti s tým však možno pripomenúť, že pôvod tejto frazeologickej jednotky nemusí byť bezpodmienečne spojený so spomenutou biblickou udalosťou. Je všeobecne známe, že chlieb — ako u väčšiny národov, tak aj u Maďarov a Slovákov — je jednou zo základných potravín; nie div teda, že pozorovania týkajúce sa chleba v oboch jazykoch zanechali hojne stôp. Je pravdepodobné, že pre stáročné styky tieto jazykové fakty sú väčšinou aj totožné. Nie je teda celkom zbytočné si všimnúť, že maďarskí bádatelia už dávnejšie poukázali na ľudový pôvod frazeologickej jednotky *kenyértörésre került a dolog,*[1] ktorá sa dosť často používa v maďarčine. A keď sa pozrieme na túto vec hlbšie, tak sa mi zdá, že s podobnou situáciou sa stretávame i v slovenčine.

Chlieb, v prenesenom zmysle, hlavne v ustálených spojeniach je symbolom určitého stavu, spôsobu života a spolužitia. Tak napr. v maďarčine tí, ktorí sa spoločným osudom stali priateľmi a spoločníkmi, nazývali sa *kenyeres (társ, barát, pajtás)*[2] atď., spomedzi ktorých posledný výraz sa nachádza v minulom storočí u Jančoviča vo forme *chlebový kamarát.*[3] Chlebový kamaráti mali skutočne spoločný osud, v dobrom a zlom patrili k sebe,

[1] Pozri Csefkó Gy., *Szállóigék, szólásmódok,* 1930, 104; novšie O. Nagy G., *Mi fán terem?* Magyar szólásmondások eredete, Budapest 1957, 184—186.

[2] Pozri Szarvas G. — Simonyi Zs., *Magyar Nyelvtörténeti Szótár I—III,* Budapest 1890—1893; I, 178, II, 201, III, 45.

[3] Pozri Jancsovics I., *Új kimerítö szláv-magyar és magyar-szláv szótár I—II,* Bratislava 1863.

a tak si mohli povedať, že *egy kenyéren vagyunk* (ÉrtSz. III 831).[4] Táto frazeologická jednotka je už od stáročí všeobecne známa, obľúbená a rozšírená v maďarčine,[5] odkiaľ potom pravdepodobne prešla i do slovenčiny: *s dakím na jednom chlebe biť* (Jančovič). Nenachádza sa ani v češtine ani v poľštine a nevyskytuje sa ani v *Slovníku slovenského jazyka;* dá sa predpokladať, že Jančovičov údaj nie je pôvodný v slovenčine.

Podobný stav sa odzrkadľuje v ustálenom spojení *žiť na jednom chlebe* (Kálal),[6] čo sa vzťahuje na takých, ktorí žijú v jednej rodine, v jednej domácnosti, pretože obyčajne sú na jednom chlebe. Dobre sa vyjadruje táto myšlienka napr. aj v Timravinej rozprávke Ťapákovci. Ide v nej o to, že chlapci po sobáši všetci priviedli svoje manželky do rodičovského domu a žili spolu pod jednou strechou, v jednej izbe, v jednej kuchyni, kde ale panovala žena najstaršieho brata: „Koľko ľudu sa tu vychovalo, koľko i skonalo, a bol mier. Po štyriadvadsať duší bývalo tu spolu na jednom chlebe, na jednej kuchyni." Podobné chápanie tohto ustáleného spojenia sa nachádza i v jej novele Na jednom dvore: „I otec Jano dosť poučoval ho a darmo sľuboval i báčik Ondro, brat starého otca, starý mládenec, ktorý bol na jednom chlebe s Ančinými rodičmi, že mu poručí svoj majetok, ak vezme Anču, i všetko, čo je jeho: nič neosožilo."

Naozaj, za takýchto okolností bola potrebná cnosť odpustenia a dobroprajnosti, aby zásada dobrého spolužitia veľmi často neutrpela ujmu. A keď niekto predsa vychýlil rovnováhu, vtedy veru veľmi ľahko *kenyértörésre került a dolog* v maďarčine a *došlo na lámanie chleba* v slovenčine. V širšom zmysle používajúc: treba rozhodnúť o niečom, prišla rozhodujúca chvíľa, má sa niečo rozriešiť.

Je nepochybné, že variant tohto ustáleného spojenia je výraz *rozkrojili sme si chlieb* (Kálal) vo význame „pohádali sme sa, pohašterili sme sa" a naisto súvisí s maďarskou ľudovou frazeologickou jednotkou *kétfelé vágták a kenyeret, ketté vágták a kenyeret* (O. Nagy).[7] Ale kým v maďarčine rozkrojenie chleba symbolizovalo rozpad spoločnej domácnosti a na to sa vzťahujú aj spomenuté porekadlá, zatiaľ v slovenčine *rozkrojili sme si chlieb* označuje priebeh s miernejším zakončením.

Ako sme videli, *na jednom chlebe* boli obyčajne manželia, užšie príbuzenstvo, starí a mladí členovia rodiny, ale zo starého sveta sa sem zaraďuje i pomer gazdu a sluhu. Sluha sa prirodzene snažil o zrušenie svojej závislosti, chcel sa sám stať pánom, chcel jesť vlastný chlieb; ale i rodinné spoločenstvo malo vždy takých členov, ktorí chceli *külön kenyérre menni* (ÉrtSz. III 831; ísť na vlastný chlieb), t. j. založiť samostatnú domácnosť.

[4] *A Magyar Nyelv Értelmező Szótár I—VII,* Budapest 1959—1962.
[5] Pozri Csefkó Gy., c. d., 106—108.
[6] M. Kálal, *Slovenský slovník z literatúry a náreči,* Banská Bystrica 1923, 901.
[7] Podrobne pozri o tom O. Nagy G., c. d.

Najmä mladí manželia mali často také snahy, ale v mnohom prípade mládenci už pred sobášom túžili po samostatnosti. Ako je to i v slovenskej ľudovej piesni: *Ku mojemu šťastiu nemnoho potreba, poctivé dievčatko a vlastní kus chleba.* (Kollár, I, 627)[8]

Zdá sa mi, že uvedené údaje dostatočne potvrdzujú mienku, že podmienky vzniku obrazného spojenia *keď prišlo (došlo) na lámanie chleba — kenyértörésre került a dolog* (vo význame „tu je rozhodná chvíľa, moment rozhodnutia") boli dané v starých ľudových zvyklostiach, takže netreba sa utiekať k biblickej legende, aby sme porozumeli jeho pôvod.

Jaroslav Kaňa

AKO PÍSAŤ: **vikingovia, ČI Vikingovia?**

Slovník slovenského jazyka uvádza slovo *Vikingovia* s veľkým *V* a s vysvetlivkou „príslušníci dobyvateľských staroškandinávskych kmeňov, Normani".[1] *Slovník cudzích slov*[2] uvádza slovo *Viking* s veľkým písmenom s vysvetlivkou „príslušník staroškandinávskeho kmeňa", ale za ním nasleduje aj *viking* s malým *v* s vysvetlivkou „normandský vojak, kupec ako pirát". Rovnako nájdeme slová *viking* a *Vikingovia* s malým i veľkým písmenom napr. v *Pravidlách českého pravopisu.*[3]

Takéto kolísanie pri tomto historickom termíne môže používateľa tohto výrazu uviesť do zmätku. V skutočnosti ani nejde o kolísanie, ale o mylné poňatie tohto slova.

Slovo *viking* je škandinávskeho pôvodu a úzko súvisí so severskou a v tom zmysle aj európskou (najmä západoeurópskou) históriou v 9. a 10. storočí. Na plné pochopenie tohto slova treba nielen rozumieť severským jazykom, ale aj poznať severskú históriu a reálie. Je to potrebné aj preto, že v severských rečiach sa mená príslušníkov národov nepíšu s veľkými, ale s malými začiatočnými písmenami. Teda ak slovo *viking* nájdeme v severskej reči napísané s malým písmenom, neznamená to ešte, že by sa u nás nemohlo písať s veľkým.

U nás známy nemecký slovník Der Grosse Brockhaus a podobne i francúzsky slovník La grande encyklopédie stotožňuje vikingov s Normanmi, hoci z hľadiska nášho výkladu tieto slová nijako nemôžeme pokladať za synonymá.

[8] J. Kollár, ***Národnie spievanky I—II,*** Bratislava 1953.
[1] *Slovník slovenského jazyka V,* Bratislava 1965, 99.
[2] Zostavili S. Šaling, M. Šalingová, O. Peter, Bratislava 1965.
[3] Praha 1957, 417.

Za takýchto okolností si ľahko vysvetlíme, že starší prekladatelia za pomoci nemčiny alebo priamo zo severského originálu pri nedostatočnej znalosti severských reálií písali slovo *viking* s veľkým V. O excerpty z takýchto prekladov a inej staršej literatúry, prípadne aj o uvedené slovníky sa mohol opierať autor hesla *Viking* v Slovníku slovenského jazyka. Vychádza teda zo staršieho spôsobu písania tohto slova u nás.

Kto však sleduje novšie preklady zo severskej literatúry,[4] slovenské i české, zistí, že sa v nich dôsledne píše slovo *viking* s malým *v*. Možno i táto skutočnosť ovplyvnila zostavovateľov Slovníka cudzích slov, ktorý zachycuje faktický stav pri písaní tohto slova u nás.

Na základe etymológie i historických reálií dospejeme však k záveru, že je iba jedna možnosť, ako písať toto slovo. Treba uvážiť predovšetkým, či slovo *viking* je meno príslušníka určitého národa či kmeňa alebo aspoň obyvateľa určitého geografického celku. Na túto otázku môžeme jednoznačne odpovedať, že nie.

Názov *viking* etymologicky súvisí so staronordickým slovom *vík*, zachovanom a používanom i vo všetkých moderných rečiach severských Germánov, kde znamená morskú zátoku. Vikingovia teda boli ľudia, čo kotvili na lodiach v morských zátokách, alebo obyvatelia zátok.[5] Z toho jasne vyplýva, že tu nejde o obyvateľov určitého geografického celku, tým menej o príslušníkov jednotnej etnickej skupiny, ale o ľudí z rôznych rozptýlených miest, ktoré snáď majú obdobný charakter, prípadne o ľudí rovnakých záujmov, rovnakého poslania. Z tohto hľadiska má slovo *viking* obdobný charakter ako napr. u nás *horniak* či *dolniak*, alebo v druhom prípade ako u nás slová *vojak, kupec, zbojník*.

Podrobnejšie hovorí o slove *viking Veľký slovník dánskeho jazyka*,[6] ktorý definuje význam tohto slova takto: 1. Osoba, ktorá vedie alebo sa zúčastňuje na námorných výpravách spojených s námornými bojmi a lúpením na cudzích pobrežiach; námorný bojovník, pirát; najmä v množnom čísle je označením hôrd obyvateľov severských krajín, ktorí pustošili západoeurópske (najmä anglické a francúzske) pobrežia. Vzťahuje sa aj na slovanské skupiny, ktoré v 12. storočí plienili dánske pobrežia. 2. Osoba udatná, tvrdá alebo veľká a silná (ako starí vikingovia). 3. Slovo *viking* napokon označuje nielen osobu, ktorá túto činnosť vykonáva, ale aj samu činnosť, t. j. obchodnú alebo lúpežnú výpravu, napr. v spojení *ísť na viking*. Toľko hovorí Veľký slovník dánskeho jazyka. Rovnaké významy

[4] Jan Fridegard, *Krajina drevených bohov*, SPKK 1961; Bengt Danielsson, *Zabudnuté ostrovy*, Obzor 1965; Halldór Laxness, *Svetlo sveta*, SVKL 1958, *Světlo světa*, SNKLU, Praha 1959; Einar Olgeirsson, *Z minulosti islandského lidu*, SNPL, Praha; Halldór Laxness, *Gerpla*, NPL, Praha 1962; *Staroislandské ságy*, SNKLU, Praha 1965, atď.

[5] Takéto vysvetlenie podáva napr. *Nudansk ordborg*, Köbenhavn 1957.

[6] *Ordborg over det danske sprog*, zv. 26, Köbenhavn 1952.

uvádza napr. aj *Islandsko-dánsky slovník.*[7] Z tohto slovníka si však môžeme doplniť citovaný bod 3, lebo islandčina je najpríbuznejšia starej spoločnej reči Škandinávcov z čias vikingov. Pre vikinga, ako vykonávateľa určitej činnosti, majú názov *víkingur* (zo staroškandinávskeho *víkingr*), kým pre činnosť samu majú názov *víking.* Tento islandský názov s príponou *-ur* (rovnoznačný so staroškandinávskou príponou *-r*) by mohol potvrdiť hypotézu, že slovo *vikingur* pôvodne znamenalo obyvateľa zátoky. Prípona *-ur* je príznačná pre obyvateľov určitých miest, napr. *íslendingur — Islanďan.*

Na druhej strane, ako sme sa už zmienili, nemôžeme slovo ***viking*** pokladať za synonymum so slovom *Norman.* Normani boli všetci obyvatelia Škandinávie, neskôr založili vo Francúzsku Normandiu, teda v každom prípade sa nám javia ako príslušníci určitého etnického celku. To však nemožno povedať o vikingoch. Nie všetci obyvatelia Škandinávie a Islandu boli vikingovia. Na druhej strane „niektorí z nich boli vynikajúcimi vikingami", ako sa dočítame v staroislandských ságach. A vikingami za určitých okolností nazývali aj príslušníkov slovanských národov.

Z uvedených poznatkov jasne vyplýva, že slovo *viking* zaznamená predovšetkým vykonávateľa určitej činnosti a má podobný charakter, ako napr. slová *vojak, pirát, kupec.* Niet dôvodov, aby sme za vikingov pokladali všetkých príslušníkov určitého etnika. Potom je zrejmé, že slovo *viking* treba písať s malým *v.*

[7] S. Blöndal, *Islensk-dönsk ordzabók,* Reykjavík 1920—1924.

ZPRÁVY A POSUDKY

PO MAJSTROVSTVÁCH V ĽUBĽANE

Naša kultúrna verejnosť sa v ostatných dvoch rokoch intenzívnejšie zaujíma o spisovnú slovenčinu, o jej kultúrnu úroveň i ďalšie osudy. Jazykovedci vítajú tento záujem, lebo sa týka predmetu aj výsledkov jazykového výskumu, no najmä preto, lebo tu ide o prejav zvýšeného národného povedomia a intenzívnejšieho vzťahu k národnej kultúre vôbec.

Súčasná jazykoveda vychádza v oblasti jazykovej kultúry z tézy, že tvorcom i rozvíjateľom spisovného jazyka je celá národná kultúrna verejnosť. Z toho však vychodí aj záver, že celá kultúrna verejnosť je i zodpovedná za úroveň jazykového styku. Z tejto zodpovednosti voči jazykovej kultúre nemožno sa vyzuť odsúvaním zodpovednosti za stav vecí na niekoho druhého, napr. paušálnym obviňovaním jazykovedcov a jazykovedy vôbec povedzme z nezáujmu o celonárodné veci.

Jazykovedci síce môžu značne pomáhať pri zvyšovaní jazykovej kultúry, a to najmä výskumom spisovného jazyka a rozličnými praktickými akciami zameranými na ovplyvňovanie jednotlivcov alebo istých okruhov ľudí, ale jazykovedci nezmôžu nič bez aktívnej spolupráce tých, na ktorých sú tieto akcie zacielené.

Len do istej miery je oprávnená výčitka, že jazykovedci nezasahujú do jazykovej praxe dosť intenzívne a včas, ale prichádzajú za svojimi príkazmi a zákazmi neskoro, až po rozšírení istej chyby v písanej alebo hovorenej praxi. Pravda, jazykoveda používa aj iné postupy pri ovplyvňovaní jazykovej praxe. Ale treba konštatovať, že kritizovaná dodatočná nápravná činnosť jazykovedcov nemá žiadané dobré výsledky najmä preto, že ľudia sú citliví voči napomínaniu a vyčitovaniu, neradi sa priznávajú k vlastným chybám a nedostatkom. Jazyková terapia sa teda nestretáva so žiadaným úspechom, ba dosiahnuté výsledky sú zavše nepomerne chudobné v porovnaní s vynaloženou odbornou prácou a použitými ekonomickými prostriedkami. Toto všetko vedie jazykovedcov k tomu, aby sa v oblasti jazykovej kultúry usilovali predchádzať chybám, aby upozorňovali nie tak na javy, ktoré sa vyskytli, ako na javy, ktoré pravdepodobne nastanú. Jazykovedci teda siahajú k jazykovej prevencii.*

Pravda, preventívne zasahovať do jazykovej praxe je z rozličných príčin náročnejšie ako poukazovať na zistené nedostatky a žiadať nápravu. Prevencia si totiž vyžaduje nielen dobrý prehľad o skutočnom stave jazykovej praxe, ale aj dobrý odhad pravdepodobných situácií v budúcnosti, lebo prevencia je v podstate opatrenie, resp. súhrn opatrení, ktorými sa usilujeme predísť nejakej konkrétnej chybe. V ďalšom výklade chceme ukázať, že preventívne zásahy do jazykovej praxe prinášajú väčší, i keď nie trvalý úspech.

* Namiesto termínu *prevencia (preventívny, prevenčný)* sa zriedkavejšie používa aj termín *profylaxia (profylaktický, profylakčný).*

Koncom januára (19. 1. 1966) sme hlavným redaktorom a športovým redakciám niektorých novín, ako aj vedeniu a športovej redakcii rozhlasu a televízie poslali tento úradný prípis (podpísaný riaditeľom ÚSJ):

Vážení súdruhovia,
prosíme Vás, aby ste v písomnom aj ústnom styku používali správne tvary podstatných mien *majstrovstvá* a *Ľubľana*, ako sme na to už viac ráz upozorňovali.
Slovo *majstrovstvá* vo význame šampionát má len tvary množného čísla: *majstrovstvá Európy, majstrovstvá sveta, z majstrovstiev, o majstrovstvách, pred majstrovstvami* ....
Slovo *Ľubľana* sa skloňuje podľa vzoru ž e n a (ako *Žilina*): *do Ľubľany, k Ľubľane, o Ľubľane, pred Ľubľanou* ....
Ďakujeme, že budete viac dbať o správnosť svojich prejavov.

Treba poznamenať, že začiatkom februára 1966 boli v Bratislave majstrovstvá Európy v krasokorčuľovaní a že začiatkom marca 1966 boli zas v Ľubľane majstrovstvá sveta v hokeji, a napokon aj to, že úzus v uvedených gramatických tvaroch nie je ustálený. Uvedené slová sme vybrali aj preto, lebo najmä reportéri sa radi vyhovárajú poukazom na podvedomý vplyv češtiny pri paralelnom reportovaní v češtine a slovenčine.

V priebehu ME v Bratislave, ako aj MS v Ľubľane sme sledovali tlač aj relácie rozhlasu a televízie (o tejto starostlivejšej kontrole sme však vopred nikomu nehovorili). Svoje pozorovanie môžeme zhrnúť do konštatovania, že sa prax rozhlasu, televízie a tlače zlepšila: najmä športové zpravodajstvo a priame reportáže z majstrovstiev boli v uvedených bodoch takmer bezchybné. Z toho usudzujeme, že športoví redaktori vybraných novín, rozhlasu a televízie dbali na správnosť svojich prejavov vo väčšej miere ako inokedy. Ale aj iné všeobecnejšie ponaučenie vyplýva z tejto skutočnosti, totiž že aj športové zprávy a relácie môžu byť správne, ak ich autori — zpravodajcovia a redaktori — venujú primeranú pozornosť aj jazykovej správnosti svojich prejavov. Neobstojí teda ani stará výhovorka, že pri rýchlej a namáhavej práci športových redaktorov a reportérov niet času na jednotlivosti. Oveľa väčšie oprávnenie má požiadavka, aby sa športoví redaktori a reportéri sústavne starali aj o zvyšovanie svojej zručnosti vyjadrovať sa nielen pohotovo, ale aj spisovne správne, štylisticky primerane a spoločensky vhodne.

Pravda, nemožno tvrdiť paušálne o celej tlači, že by sa bola uvedeným jediným preventívnym opatrením zlepšila ako celok. Našli sme totiž aj také prípady, že text obšírnej zprávy z majstrovstiev bol bezchybný, ale medzititulky — ktoré robil niekto iný — už boli chybné. Podobne aj texty k obrázkom z majstrovstiev bývali na nižšej úrovni. Dokonca aj v reláciách rozhlasu a televízie sme zistili, že hlásatelia nedbali na správnosť svojich úvodných slov k priamym prenosom ani toľko ako reportéri. Toto zavše poukazuje vari na malú pružnosť a slabšiu súdržnosť jednotlivých zložiek väčších redakcií a kolektívov vôbec. Táto nepriaznivá črta dala by sa azda odstrániť premyslenou internou akciou v jednotlivých redakciách a inštitúciách. V podstate pôjde aj tu o sústavné školenie a sebavzdelávanie všetkých pracovníkov.

Aby sa dal utvoriť úplný obraz o našom postupe v uvedenom prípade, treba ešte uviesť, že už pred rozposlaním citovanej výzvy viac ráz sme rozličnými spôsobmi upozorňovali redakcie športových rubrík a relácií na isté nedostatky v ich praxi. Naša výzva teda neprišla ako prvé upozornenie. Skôr možno povedať, že táto priama výzva padla do pripravenej pôdy, ako jeden článok z celej reťaze jednotlivých opatrení. Aj tak by sa dalo povedať, že športoví redaktori a reportéri už pociťovali istý morálny tlak, uvedomovali si požiadavku

verejnosti, aby sa dajako napravila nízka jazyková úroveň reportáží. Slovom – adresát našej výzvy bol už natoľko spracovaný, že bol ochotný prijať naše upozornenie ako konštruktívnu kritiku.

Bolo by však falošné domnievať sa, že takým nákladným a náročným postupom, ako je jazyková prevencia pripravovaná dlhotrvajúcou jazykovou terapiou, jazykovedci chcú dosiahnuť iba nápravu v jednotlivých prípadoch. Konečným cieľom práce jazykovedcov v oblasti jazykovej kultúry je živý kladný postoj k spisovnej slovenčine u všetkých, čo používajú spisovný jazyk ako každodenný dorozumievací prostriedok, najmä však u tých, čo sa prihovárajú celému národu prostredníctvom tlače, rozhlasu a televízie.

Uvedený vznešený cieľ možno však dosiahnuť iba spoluprácou všetkých zložiek celej kultúrnej verejnosti. A cesta k tomuto cieľu nie je ani krátka, ani hladká. Preto je prvoradým spoločenským príkazom pre nás jazykovedcov vytrvať v úsilí o zvyšovanie jazykovej kultúry, hoci zisťujeme aj po ME v Bratislave a po MS v Ľubľane, že naša námaha bola korunovaná len čiastočným úspechom.

J. Ružička

O SLOVENČINE AKO O CUDZOM JAZYKU

Slovenčina nepatrí medzi svetové jazyky. Neštudujú ju ani ju nebudú študovať cudzinci do takej hĺbky a šírky, ako sa študuje niektorý svetový jazyk. A predsa je značný počet tých, ktorí sa zaujímajú o slovenský jazyk. Záujemcov o slovenčinu možno rozdeliť do troch skupín: a) tí, ktorí sa začínajú učiť po slovensky, alebo sa chcú v slovenčine zdokonaliť v rámci tzv. Letného seminára slovenského jazyka a kultúry; b) zahraniční študenti, ktorí sa pripravujú na vstup na niektorú slovenskú vysokú školu v študijnom stredisku; c) individuálni zahraniční záujemci.

V tomto príspevku by sme chceli podať základné informácie o uvedených troch skupinách záujemcov o slovenský jazyk a hlavne pohovoriť si obšírnejšie o učebných pomôckach (učebnice, slovníky) určených pre cudzincov.

Letné školy jazyka a literatúry sa organizujú v mnohých štátoch a majú už mnohoročnú tradíciu. I v ČSSR takúto školu organizujeme. Vlani bol v Prahe a v Bratislave IX. ročník Letnej školy slovanských štúdií. V Bratislave sa zišli zahraniční slovakisti na celý mesiac po prvý raz. V predchádzajúcich rokoch sa na Slovensku organizoval len tzv. slovenský týždeň. V dňoch 5. 8. – 2. 9. 1966 bude teda v Bratislave II. ročník takéhoto podujatia, ktoré sa odteraz bude nazývať Studia Academica Slovaca – Letný seminár slovenského jazyka a kultúry. Jeho organizáciou bola poverená Katedra slovenského jazyka a literatúry pri FF UK v Bratislave. Zahraniční účastníci tohto seminára strávia tri týždne v Bratislave a o týždeň v sídle Matice slovenskej, v Martine. Za mesiac sa budú intenzívne oboznamovať a zdokonaľovať v poznávaní slovenského jazyka, literatúry, dejín a umenia. Na seminároch sa zúčastňujú jednak vysokoškolskí učitelia, jednak prekladatelia zo slovenskej literatúry a študenti vyšších ročníkov slavistiky na zahraničných univerzitách.

Okrem Letného seminára slovenského jazyka a kultúry máme na Slovensku

ešte jednu nie menej dôležitú inštitúciu. Je to Študijné stredisko Univerzity 17. novembra v Senci, kde sú po celý rok sústredení študenti z rôznych krajín. Počas svojho pobytu v študijnom stredisku sa majú naučiť po slovensky natoľko, aby mohli bez ťažkostí študovať a počúvať prednášky na niektorej slovenskej vysokej škole.

Individuálnych záujemcov o slovenčinu je viac, než by sa mohlo na prvý pohľad zdať. Najlepšie by nás o tomto záujme cudzincov o slovenský jazyk informovali pracovníci predajní Slovenskej knihy. Autorovi tohto článku sa mnohí z nich v Bratislave sťažovali, že nemôžu vyhovieť požiadavkám zahraničných návštevníkov, ktorí by si radi kúpili dobrú učebnicu slovenského jazyka v niektorom zo svetových jazykov alebo obšírnejší dvojjazyčný slovník typu slovenčina—cudzí jazyk.

Prejdeme teraz k podrobnejšiemu prehľadu učebníc slovenčiny pre cudzincov a dvojjazyčných slovníkov. Autorovi tohto príspevku sú známe tieto príručky slovenského jazyka pre cudzincov:

1. Nemecky písané učebnice: a) J. V i k t o r i n, *Grammatik der Slovakischen Sprache,* Pešť 1865, 267 strán. Je to azda prvá gramatika slovenčiny určená pre cudzincov, a to pre nemecky hovoriacich obyvateľov Rakúsko-Uhorska. Učebnica má tri časti. V prvej sa hovorí o hláskach a ich výslovnosti, o výslovnosti slabík a slovenskom prízvuku a o rytmickom zákone, druhá časť je venovaná morfológii a tretia syntaxi. Celá gramatika obsahuje 183 strán. Zvyšok knihy vypĺňa chrestomatia zo slovenskej literatúry s dodatkom výňatkov z P. J. Šafárika a J. Kollára, písaných po česky. Je zrejmé, že táto kniha má už len historický význam. b) M. G l ó s z, *Praktischer Lehrgang zur schnellen und leichten Erlernung der slowakischen Sprache,* Budapešť 1887, 215 strán. Pri písaní tejto učebnice autor vychádzal zo *Slovenskej mluvnice* F. M r á z a (Pešť 1872), revidovanej Viktorinovej gramatiky slovenského jazyka (Jozef V i k t o r i n's *Grammatik der slowakischen Sprache,* revidiert durch J. L o o s, IV. Auflage, Budapest 1878), *Slovníka slovenskej a maďarskej reči* od J. L o o s a (Pešť 1871) a Z á b o r s k é h o *Bájok slovenských.* Učebnica je usporiadaná podobne ako Viktorinova gramatika. Obsahuje naviac ešte slovensko-nemecký slovník a stručný prehľad gramatiky. c) Pri knihe *Praktisches Lehrbuch der slowakischen Sprache für den Selbstunterricht mit zahlreichen Übungen, einem Wörterbuche und einer Auswahl von erklärten Lesestücken* od G. M a r š a l a sme nijako nemohli zistiť, v ktorom roku vyšla. Podľa niektorých literárnych ukážok však možno predpokladať, že vyšla ešte pred prvou svetovou vojnou. Učebnica má 181 strán. Prvé paragrafy poúčajú o zvukovej stránke jazyka, nasleduje 21 cvičení, slovensko-nemecký a nemecko-slovenský slovník, chrestomatia a prehľad časovania slovies. V tomto prípade ide o učebnicu pre samoukov.

Vo všetkých troch prípadoch ide o staršie učebnice slovenčiny, písané po nemecky, v mnohom ohľade prekonané. Neoceniteľné služby preukáže gramatika slovenčiny pre nemecky hovoriacich záujemcov od prof. J. Stanislava, ktorá má vyjsť asi o rok.

2. Najpočetnejšie sú učebnice slovenčiny pre maďarsky hovoriacich záujemcov o slovenčinu. Vychádzajú u nás i v Maďarskej ľudovej republike. U nás vyšla učebnica: T. A n d r á s s y — K. H a b o v š t i a k o v á a i., *Slovenčina pre ľudové kurzy I—II,* Bratislava 1960. 1. diel má 183 strán a 20 lekcií, 2. diel má 181 strán a tiež 20 lekcií. Príručka má praktický cieľ: naučiť slovenský jazyk slovom a písmom. Nie je písaná „vysokým" štýlom. Autori sa vyhýbajú teoretizovaniu. Lekcie vychádzajú z úvodných článkov na najrôznejšie námety. Za

každým článkom sú otázky na precvičenie slovnej zásoby. Nasleduje gramatická časť, po nej cvičenia a slovník. Autori napísali vhodnú a dobrú učebnicu slovenčiny pre najširší okruh používateľov. Okrem tejto učebnice vyšiel u nás i v Maďarskej ľudovej republike ešte celý rad iných. Ide o učebnice slovenčiny pre všeobecné školy, pre všeobecnovzdelávacie školy a iné. Z cudzojazyčných učebníc slovenčiny sú učebnice slovenčiny pre maďarsky hovoriacich záujemcov rozhodne najpočetnejšie. Situácia je tu uspokojivá.

3. Pre Rusov vyšla nedávno učebnica: Ľ. Ďurovič—Ľ. Ďurovičová, *Slovackij jazyk. Učebnik dľa načinajuščich,* Bratislava 1965, 228 strán. Knihu môžu s veľkým úžitkom používať nielen Rusi, ale i príslušníci iných slovanských a neslovanských národov, ak ovládajú ruštinu aspoň pasívne. Je písaná veľmi prístupne a zrozumiteľne. Nepredpokladá učiteľa ani nijaké predchádzajúce filologické vedomosti. Škoda, že ešte nevyšiel jej druhý diel. I jej náklad by mohol byť väčší. Mali by sme takto k dispozícii jednu zo základných pomôcok pri vyučovaní slovenčiny cez ruštinu.

4. Po taliansky vyšla kniha: B. Merigi, *La lingua slovacca,* Firenze 1956, 175 strán. Zdá sa nám, že táto gramatika v porovnaní s predchádzajúcimi kladie väčšie nároky na používateľa. Kniha má tri časti: fonetiku, morfológiu a kapitolu, venovanú dejinám slovenčiny. Spôsob výkladu tejto učebnice je náročný. Autor neustále porovnáva súčasné slovenské tvary s cirkevnou slovančinou. Kapitolu o slovenskej syntaxi autor zámerne vynechal. Kniha sa nerozdeľuje na lekcie s cvičeniami, ako sme na to zvyknutí pri bežných učebniciach cudzieho jazyka, ale na paragrafy. Na lepšiu ilustráciu a na viacerých miestach knihy uvádzajú i grécke a latinské tvary. Ide skôr o vedeckú gramatiku slovenčiny pre tých, ktorí majú hlbšie filologické vedomosti.

5. O knihe C. Dixon, *Slovak Grammar for English Speaking Students,* Pittsburgh 1896, sa nám, žiaľ, nepodarilo viac zistiť než samotný názov.

6. Vyšli i viaceré učebnice slovenčiny pre národné školy s vyučovacím jazykom ukrajinským a pre ukrajinské oddelenie pedagogických inštitútov.

7. Prof. J. Bělič a spolupracovníci napísali knihu *Slovenština* pre poslucháčov bohemistiky.

Kvôli úplnosti by sme chceli ešte dodať, že doteraz vyšlo i niekoľko skrípt slovenčiny pre cudzincov na niektorých fakultách (Čepanová a i. — strojnícka fakulta, Toscanová a i. — farmaceutická a lekárska fakulta) a v júni tohto roku vyjdú skriptá: P. Baláž—M. Darovec, *Slovenský jazyk. Príručka pre cudzincov.* Táto príručka je určená hlavne pre účastníkov letného seminára slovenského jazyka a kultúry.

Veľmi záslužnú prácu robí cudzojazyčná redakcia SPN. SPN vydalo doteraz celý rad konverzačných príručiek série *Rozprávate po...* I keď sú to príručky písané v prvom rade pre Slovákov, môžu ich s veľkým prospechom používať aj cudzinci. Doteraz vyšli takéto príručky pre úctyhodný počet jazykov — všetky svetové jazyky a jazyky ľudových demokracií.

To je stručný prehľad príručiek slovenčiny pre cudzincov, ktorý si nerobí nárok na úplnosť. Netreba zdôrazňovať, že je toho veľmi málo. Potrebovali by sme dobré cvičebnice slovenčiny pre cudzincov písané nielen po slovensky ale i vo svetových jazykoch. Ich potreba sa čoraz nástojčivejšie pociťuje.

Situácia so slovníkmi tiež nie je nijako ružová. Stačí sa pozrieť do Lexikografického zborníka z porady konanej v Piešťanoch roku 1959. Sú tam uvedené všetky slovníky, ktoré dovtedy vyšli. Máloktorý z nich možno označiť za uspokojivý, a to nielen z hľadiska cudzinca, pre ktorého majú zvlášť veľký význam

slovníky typu slovenčina–cudzí jazyk, ale i pre slovenského používateľa, ktorému boli určené. Je známe, že dobrých slovenských prekladových slovníkov takmer niet. Výnimku z pravidla tvorí *Slovensko-ruský prekladový slovník* od A. V. Isačenka. Ani o slovníkoch, ktoré u nás vyšli po roku 1959, nemožno povedať, že by uspokojovali náročnejšieho používateľa. Potrebovali by sme nielen dobré slovníky typu cudzí jazyk (hlavne svetový)–slovenčina, ale i opačne. Nemáme dobrých slovníkov ani len stredného rozsahu. Je žiadúce vydať veľké slovníky, a to nielen na čítanie a prekladanie cudzojazyčných textov do slovenčiny, ale i na prekladanie zo slovenčiny do cudzieho jazyka a pre cudzincov na dôkladné štúdium slovenčiny. Veď študovať cudzí jazyk bez dobrého slovníka je vec skoro nemožná. A tak by sme potrebovali nielen veľký rusko-slovenský slovník (ktorého vydávanie sa dokončuje), ale i veľký anglicko-slovenský, nemecko-slovenský, francúzsko-slovenský, španielsko-slovenský slovník a opačne. Úloha nie je malá. Čím skôr ju zvládneme, tým lepšie pre nás.

J. Bartoš

ROZLIČNOSTI

K prípadom nesprávneho rozdeľovania príd. mien s príponou -ný. — V *Pravidlách slovenského pravopisu* je pomerne vyčerpávajúci výklad o rozdeľovaní slov v písme na konci riadkov. Všimnime si jeden prípad, v ktorom sa v bežnej praxi robia niekedy chyby. Ide tu o prídavné mená (a od nich odvodené slová) s príponou *-ný*, pred ktorou je skupina spoluhlások. Tieto prípady spadajú pod pravidlo číslo 3 v rámci poučiek Pravidiel o rozdeľovaní jednoduchých slov: ak je medzi dvoma samohláskami (dvojhláskami alebo slabičným *l*, *r* a samohláskou) skupina troch alebo viac spoluhlások, rozdeľujeme celú skupinu spoluhlások na slovotvornom švíku v tom prípade, ak si uvedomujeme, akou odvodzovacou príponou je slovo utvorené, napr. *sloven-ský, mest-ský, lesk-lý, slávnost-ný, závist-livý, dážd-nik, francúz-sky, francúz-ština* (pozri napr. 5. vyd. Pravidiel z r. 1964, 57). K tejto poučke treba iba pripomenúť naše konštatovanie (v príspevku *Etrus-kmi?*, SR 31, 1966, 252—255), že nie je tu správne hovoriť o delení na slovotvornom, ale na morfematickom švíku.

Pri odvodzovaní prídavných mien na *-ný* sa neraz dostávajú pred príponu *-ný* spojenia viacerých spoluhlások. Podľa uvedenej poučky spojenie spoluhlások pred touto príponou ponechávame na konci prvého riadku, kým prípona *-ný* sa dostáva na začiatok ďalšieho riadku. Pritom nerozhoduje, či sa na konci prvého riadku dostane spojenie spoluhlások, ktoré sa inak vyskytuje na konci samostatných slov, alebo také spojenie, ktoré sa na konci samostatných slov nikdy nevyskytuje. Napr. *Čakajú na finanč-né prostriedky.* (Pravda, 12. 4. 1965, 3) — *Injekč-nou ihlou sa nabodne plodové vajce.* (Príroda a spoločnosť 14, 1965, č. 21, 6) — *V prvom októbrovom týždni mu na infekč-nú žltačku ochorelo dieťa.* (Pravda, 21. 10. 1965, 2) — *Tento automobil je stavaný podľa najnovších konštrukč-ných poznatkov.* (Technika a šport 1, 1965, č. 1, 11) — *Člen redakč-nej rady a zahraničnopolitický redaktor, súdruh Štefan Kalina sa dožil 55 rokov.* (Večerník, 15. 2. 1965, 1) — *Variabilita jestvuje aj v ostatných funkč-ných jazykových štýloch.* (Jazykovedné štúdie VIII, Bratislava 1965, 48) — *Ale v nesúvislých údajoch treba interpunkč-né znamienka vynechávať.* (Slovenský jazyk a literatúra v škole 11, 1964/65, 4. str. obálky) Tak je to aj v derivátoch: *Podčiarknuť treba funkč-nosť všetkých zložiek jazykového prejavu.* (Jazykovedné štúdie VIII, Bratislava 1965, 194) — *Průmyslové sklo odpovedalo prompt-ne.* (Roháč 19, 1965, č. 38, 6) V prípadoch, ako *finanč-ný, valenč-ný* a pod., ide na konci prvého riadku o spojenie spoluhlások, ktoré sa vyskytuje na konci samostatných slov (napr. *ranč, pinč* a pod.). Naproti tomu v prípadoch *funkč-ný, injekč-ný, infekč-ný, interpunkč-ný, konštrukč-ný, redakč-ný* a pod. sa vyskytujú na konci prvého riadku spojenia spoluhlások, ktoré sa na konci samostatných slov nevyskytujú. V tom je rozdiel oproti slovám so spoluhláskovými skupinami, ktoré nie sú rozdelené morfematickým švíkom; takéto skupiny sa v písme na konci riadkov rozdeľujú tak, aby na koniec prvého alebo na začiatok druhého riadku prišla iba taká

skupina spoluhlások, ktorá sa môže vyskytnúť na konci alebo na začiatku samostatných slov (pozri môj článok *Z problematiky rozdeľovania slov v slovenčine,* SR 31, 1966, 219—225).

Pravdepodobne snaha vyhnúť sa na konci prvého riadku spojeniu spoluhlások, ktoré sa na konci samostatných slov nevyskytuje, vedie k tomu, že sa v bežnej jazykovej praxi niekedy rozdeľuje slovo tak, že skupina spoluhlások nie je na konci prvého riadku, ale na začiatku druhého riadku. Takýmto rozdelením sa síce dostáva na začiatok ďalšieho riadku spojenie spoluhlások, ktoré sa môže vyskytovať na začiatku samostatných slov (takže by sa z tohto hľadiska nedalo proti rozdeľovaniu nič namietať), ale pri takomto rozdeľovaní sa narúša princíp rozdeľovania slov podľa morfologického členenia slova. Niekoľko príkladov: *Vylúčila skupinu štyroch bývalých členov strany za f r a k - č n ú činnosť.* (Pravda, 3. 5. 1965, 3) — *Aspoň pre mňa je výstava umenia zmesou rozličných tendencií, špinavým obchodom, uprednostením p r o t e k - č n ý c h detí.* (C. Fusero, Tragická paleta, prel. J. Prohácka—A. Nemlaha, Bratislava 1964, 99) — *Dnes ležia na r e d a k - č n o m stole.* (Pravda, 30. 6. 1965, 3) Podobne sa nesprávne delí skupina štyroch spoluhlások: dve spoluhlásky na koniec prvého, ďalšie dve spoluhlásky na začiatok nasledujúceho riadku. Príslušné spojenia spoluhlások na konci a na začiatku riadku zodpovedajú síce spojeniam, ktoré bývajú na konci alebo na začiatku samostatných slov, ale zase ide o porušenie morfologického členenia slova: *Po šiestich mesiacoch vlády, v septembri, skončilo sa f u n k - č n é obdobie doterajších konzulov.* (R. Graves, Ja Claudius, prel. E. Klinger, Bratislava 1964, 343) — *Zmenila sa jeho f u n k - č n o s ť.* (A. Vagaský, Vydavateľská činnosť Matice slovenskej, 1954—1963, Martin 1964, 311) — *Značne znížila f u n k - č n o s ť a využitie poľnohospodárskej techniky.* (Predvoj 1, 1965, č. 42, 6).

V spisovnej slovenčine sa však v týchto prípadoch pridržiavame zásady rozdeľovať slovo na morfematickom švíku. Preto tieto a podobné prípady treba rozdeľovať takto: *frakč-nú, protekč-ných, redakč-nom, funkč-né, funkč-nosť.* Uvedené nesprávne rozdeľovanie slov sa pociťuje ako násilné najmä v tých prípadoch, ak sa na konci prvého riadku môže vyskytovať spojenie spoluhlások podľa zakončenia samostatných slov, napr.: *Jednou z posledných senzácií bolo udelenie vysokého štátneho vyznamenania za zásluhy o zvýšenie odbytu anglického k o m e r - č n é h o tovaru.* (Smena, 1. 1. 1966, 8) V tomto prípade správne delenie *komerč-ného* ešte priam podporuje existencia výskytu skupiny spoluhlások *rč* na konci samostatných slov (porov. napr. *terč, urč).*

Pri nesprávnom delení slov, na ktoré sme práve upozornili, sa zatemňuje prirodzené morfologické členenie slov a tvarov. Pretože však rozdeľovanie slov, ktoré rešpektuje toto členenie, je pre čitateľa výhodnejšie, treba sa pridržiavať rozdeľovania, ktoré sa predpisuje v Pravidlách slovenského pravopisu (ohľad na morfologické členenie slov a tvarov).

L. Dvonč

Záver — uzáver, uzávera — uzáver. — V hovorených prejavoch badať niekedy úsilie nahrádzať ustálené slovo *záver* slovom *uzáver* a jestvuje i kolísanie medzi slovami *uzáver — uzávera.* Preto treba ukázať, v ktorej oblasti ktoré z týchto slov sa najviac používa, a tým ich od seba ohraničiť.

Z dvojice *záver — uzáver,* ktorými sa pomenúva zakľúčenie článku, referátu, diskusného príspevku, štúdie, knižnej monografie, schôdzky, konferencie, dis-

kusie a pod., je správne slovo *záver*. Vidieť to jednak z ustálených syntaktických konštrukcií, napr. *záverom pripomíname, záverom zhŕňame, záverom upozorňujeme, na záver pripomíname, na záver zhŕňame, na záver upozorňujeme, v závere zhŕňame, v závere zhrnul/a, v závere upozornil* a mnohé iné, jednak z odvodenín, napr. *záverečná kapitola, záverečné vystúpenie* a i. Nejestvujú spojenia typu „uzáverom pripomíname, zhŕňame, v uzávere zhrnul" a pod., ako i odvodeniny „uzáverečná kapitola, uzáverečné vystúpenie" a pod. Preto v abstraktnom význame nepokladáme za vhodné nahrádzať ustálené slovo *záver* novým slovom *uzáver*.

Slovo *uzáver* svojím významom patrí do technickej oblasti. Označujú sa ním rozmanité vrchnáky, zariadenia, ktoré zatvárajú nejaké nádoby alebo niečo iné. Podľa *Slovníka slovenského jazyka* sa používa v spojeniach: *patentný uzáver, vzduchotesný uzáver, hermetický uzáver, uzáver strelnej zbrane, pušky, revolvera.*

V staršom jazyku, keď ešte nebolo slova *uzáver*, sa síce niektoré také súčiastky pomenúvali aj slovom *záver*, napr. záver pušky a strelnej zbrane vôbec. Tu sú ustálené a nemožno nič proti nim namietať. No pri nových technických zariadeniach je vhodnejšie slovo *uzáver*. Zvýrazňuje sa tým technický ráz slova *uzáver*, ktorý aj tak pri ňom zreteľne prevažuje.

V dnešnom jazyku sa teda dvojica *záver — uzáver* diferencuje tak, že slovo *záver* ostáva v abstrakčnej oblasti na označenie myšlienkových konklúzií, kým slovo *uzáver* zasa prevláda v technickej oblasti.

V dvojici *uzáver — uzávera* sa slovo *uzávera* odlišuje tým, že *uzávera* je právnický termín na rozdiel od technického termínu *uzáver*. *Uzávera* označuje v právnej oblasti zákaz (a jeho realizovanie) pohybovať sa, robiť, vykonávať inú činnosť na istom priestore (napr. na stavenisku), ako sa v tejto uzávere vymedzuje. Používa sa napr. v spojení *stavebná uzávera*. Slovo *uzávera* je zriedkavý termín, takže slovu *uzáver* málo konkuruje. Naopak, častejšie sa stáva, že sa i v tomto právnickom zmysle nepotrebne používa slovo *uzáver*.

Záverom zhŕňame: Slová *záver, uzáver, uzávera* majú svoje oblasti, v ktorých prevažujú, preto ich odporúčame používať len v týchto pre ne špecifických oblastiach: slovo *záver* v myšlienkovej a teoretickej oblasti na označenie výsledku diskusie, uvažovania a pod., slovo *uzáver* v technickej oblasti a slovo *uzávera* v právnickej oblasti.

J. Oravec

Ako písať: „Smenár", „Prácista", či smenár, prácista? — V denníku Práca z 20. 3. 1966, 2 sme sa stretli s podstatnými menami *Smenári* a *Prácista: Vidíte, Smenári majú dobré srdce. — Sám, ako šéfredaktor denníka Ľud, sa k blahoželaniam veľmi rád pripájam, a to nielen ako kolega, ale ako bývalý Prácista.* Slová *Smenári* a *Prácista* sú tu uvedené s veľkými začiatočnými písmenami. Takéto písanie, ako ukazuje tento rozbor, však nie je správne.

V *Pravidlách slovenského pravopisu* (pozri napr. 5. vyd. z r. 1964, 59) sa v kapitole o písaní veľkých písmen uvádza písanie veľkých písmen v národných a kmeňových menách a v obyvateľských menách utvorených od vlastných zemepisných mien. V pripojenej poznámke sa poznamenáva, že mená prívržencov nejakého hnutia, odvodené od vlastného mena pôvodcu, vodcu alebo sídla, mená zamestnancov podnikov, príslušníkov politických, masových, cirkevných a iných organizácií a spolkov, náboženských vyznaní a pod. nie sú vlastnými menami.

Podľa toho ich ako všeobecné podstatné mená píšeme s malým začiatočným písmenom, napr. *matičiar, kantovec, katolík* a pod.

Pod slovom „Smenár" sa v uvedenej vete rozumie osoba, ktorá má nejaký vzťah k denníku Smena. V danom prípade sa pod „Smenármi" rozumejú príslušníci redakcie denníka Smeny; môže však ísť aj o čitateľov tohto denníka alebo o pracovníkov polygrafického priemyslu, ktorí majú na starosti výrobu Smeny, a pod. Aj v druhom prípade („Prácista") ide o význam „príslušník redakcie denníka". Tieto prípady predstavujú rovnaký prípad ako práve uvedené mená prívržencov nejakého hnutia, odvodené od vlastného mena pôvodcu, vodcu alebo sídla, mená zamestnancov podnikov atď. Ide teda o všeobecné podst. mená, ktoré treba písať s malým začiatočným písmenom. Podľa toho namiesto podôb „Smenár" a „Prácista" treba použiť podoby *smenár, prácista.*

Vymedzenie významových skupín pri slovách s príponou *-ista* (ktorá je v slove *prácista*) podala V. Dujčíková-Slivková (v článku *Slovotvorná štruktúra prevzatých slov,* Slovenské odborné názvoslovie 5, 1957, 353—359; str. 354—355). Autorka tu medzi inými príkladmi uvádza tiež príklad *hlasista.* Ide o derivát od názvu časopisu *Hlas* (vychádzal v rokoch 1898—1905 a 1928—1929). Tento názov osoby uvádza v skupine názov na *-ista* označujúcich osobu, ktorá je prívržencom nejakého hnutia, filozofického, umeleckého, náboženského alebo politického smeru alebo inej ideologickej oblasti; tieto názvy osôb tvoria korešpondujúce dvojice s názvami abstraktných pojmov na *-izmus.* Takáto korešpondencia s názvom na *-izmus* však nie je nevyhnutná, na čo ukazuje názov *prúdista* (derivát od názvu *Prúdy*), ktorý uvádza J. Horecký v *Slovotvornej sústave slovenčiny* (Bratislava 1959, 97). Tu príslušný derivát na *-izmus* nejestvuje, hoci by tu boli predpoklady na takýto výraz („mladší" hlasizmus). Pri slove *prácista* na rozdiel od týchto slov nejde o stúpencov nejakého osobitného vyhraneného smeru alebo hnutia, ale len o prostých čitateľov časopisu, resp. širšie o osoby, ktoré majú niečo do činenia s týmto časopisom. Podobný význam má aj podst. meno *smenár,* ktoré je odvodené príponou *-ár.* Inak slovo *prácista* má obdobu so starším výrazom *modromista,* pod ktorým sa rozumel tvorca alebo čitateľ časopisu Modrom (edície Moderné romány). Slová *prácista, modromista, smenár* a pod. môžeme zaradiť do sémantickej skupiny tvorcov a čitateľov časopisov; v tomto vymedzení patria k nim aj slová *hlasista, prúdista* (tieto však majú aj význam „stúpenec smeru hlásaného časopisom"). Pokiaľ ide o štylistickú hodnotu, majú výrazy typu *smenár, prácista* a pod. výrazne hovorový charakter (sú to hovorové jazykové prostriedky, t. j. prostriedky hovorového štýlu spisovnej slovenčiny).

K slovu *prácista* treba ďalej ešte poznamenať, že tu ide o pripájanie cudzej prípony *-ista* k domácemu slovnému základu. Takéto prípady sú v spisovnej slovenčine pomerne zriedkavé. Obvykle sa prípona *-ista* pripája k cudziemu základu (k tomu porov. mô j príspevok *Deriváty na -ista od značkových slov,* Slovo a tvar 4, 1950, 25).

Na záver znovu pripomíname, že písanie veľkých písmen v takýchto a podobných slovách nie je správne, pretože nejde o vlastné mená, ale o všeobecné podstatné mená.

L. Dvonč

ODPOVEDE NA LISTY

Internacionál Slovnaft Bratislava. — Na list Antona Kolesára, či nový názov telovýchovnej jednoty *Internacionál Slovnaft Bratislava* je z jazykovej stránky správny, môžeme nakrátko povedať vari toľko, že tento názov nie je bezchybný.

Športovci vedia, že sa najviac používajú jednoslovné názvy ako *Slovan, Spartak, Družstevník, Dukla, Slávia,* a to preto, lebo sú významovo priehľadné, ďalej sú aj stručné a v reči sa nimi dobre narába. Ľahko sa skloňujú a ľahko sa od nich tvoria potrebné odvodeniny, napr.: *Slovan — slovanista — slovanistický, Spartak — spartakovec — spartakovský.* Už o niečo menej praktické sú skratkové názvy ako *Slovnaft, Chemoprojekt, Povstroj, VŠ,* a to preto, že nie sú vždy všeobecne zrozumiteľné (najmä nie v medzinárodnom styku) a ťažšie sa nimi narába aj v živej reči.

Dvojslovné názvy sa vývinom často zjednodušujú, lebo dvojslovný názov je vždy ťažkopádny. Rýchlosť komunikácie si vyžaduje stručné prostriedky, ktorými sa dá ľahko narábať v hovorených aj písaných prejavoch.

Nový názov *Internacionál Slovnaft Bratislava* sa v živej reči neuchytí. Už dnes môžeme uviesť doklady aj z dennej tlače, že sa nepoužíva plný názov, ale *Inter Slovnaft Bratislava* alebo *Internacionál Bratislava,* alebo *Inter Bratislava.* Uvedieme ako príklad text z Práce dňa 1. IV. 1966: *Dve snímky z hádzanárskeho turnaja žien o Pohár oslobodenia Bratislavy. Na hornej rozohráva Reháková z Bytče voľný hod na bránu Interu Slovnaft (blokujú Bachňáková a Jajcajová). Na dolnej snímke obrana Interu v permanencii (útoči Reháková z Bytče). Turnaj vyhrali Vinohrady.*

Je pravdepodobné, že sa v živej praxi športovcov bude používať najstručnejšia forma *Inter Bratislava.* Od nej sa dá utvoriť podstatné meno *interista* (= príslušník alebo prívrženec Interu), ďalej prídavné meno *interistický,* napr. *interistický útok, interistická obrana.* Pre bežnú spisovnú prax však odporúčame zjednodušený názov *Internacionál Bratislava.*

Na záver teda toľko, že nepraktický trojslovný názov *Internacionál Slovnaft Bratislava* sa v budúcnosti pravdepodobne zjednoduší na *Internacionál Bratislava.* Táto forma by bola oveľa vhodnejšia. V živej reči sa uplatní aj forma *Inter Bratislava.*

J. Ružička

Názvy výrobných oblastí. — J. H. z Bratislavy: „Na Slovensku máme vcelku päť výrobných oblastí. Pri každej z nich uvádzam všetky vyskytujúce sa názvy: 1. kukuričná (kukuričiarska, kukuricová) výrobná oblasť, 2. repárska (repná, repová) výrobná ovlasť, 3. zemiakárska (zemiaková) výrobná oblasť, 4. zemiakársko-ovosná (zemiakársko-ovsená, zemiakovo-ovosná, zemiakovo-ovsená, zemiakovo-ovsová) výrobná oblasť, 5. horská výrobná oblasť. Prosím Vás, vyriešte náš terminologický problém a určite, ktoré názvy výrobných oblastí sú správne."

Odpoveď: Pestrosť, resp. nejednotnosť v názvoch výrobných oblastí Slovenska možno vysvetliť tým, že sa pri ich tvorení nepoužila rovnaká motivácia pomenovania. Raz sa ako určujúci člen týchto viacslovných názvov používajú vzťahové príd. mená utvorené od názvov plodín *(kukuričný, kukuricový, repný, repový, zemiakový,* resp. pri zmiešaných oblastiach podoby *zemiakovo-ovosný, zemiakovo-ovsený, zemiakovo-ovsový),* inokedy sú určujúcim členom adjektíva od substantív typu *zemiakárstvo* s významom „dorábanie, pestovanie príslušnej plodiny". (Porov.: *zemiakárstvo — zemiakársky, repárstvo — repársky.)* Adjektíva *repársky, zemiakársky* vzťahujú sa však na substantíva *repár* a potenciálne *zemiakár* (SSJ toto slovo nezaznamenáva). Ak zvážime túto okolnosť, ako aj fakt, že použitím rozmanite utvorených prídavných mien stráca sa potrebná homogénnosť tejto skupiny názvov, je zrejmé, že treba nájsť vyhovujúce jednotiace kritérium pomenovania. Po rozbore uvedených príkladov sa ukazuje, že je potrebné použiť v názvoch výrobných oblastí ako určujúce členy adjektíva utvorené od názvov plodín. Takýto postup je zárukou požadovanej jednotnosti a je výhodný najmä pri tvorení názvov pre zmiešané oblasti. Podľa navrhovaného postupu mali by názvy pre päť výrobných oblastí tieto podoby: 1. *kukuričná výrobná oblasť* (adj. *kukuricový* je síce dobre utvorené, ale vyskytuje sa pomerne zriedka — pozri aj hodnotenie v SSJ I, str. 789); 2. *repná výrobná oblasť;* 3. *zemiaková výrobná oblasť;* 4. *zemiakovo-ovsená výrobná oblasť* (príd. meno k substantívu *ovos* má podobu *ovsený,* pozri SSJ II, str. 634; s podobami *ovosný, ovsový* tu nerátame, pretože sú neobvyklé); 5. *horská výrobná oblasť* (tento termín vyhovuje a niet pri ňom jazykových problémov).

Na okraj žiada sa ešte doplniť, že dvojice názvov *zemiaková výrobná oblasť — zemiakárska výrobná oblasť* nemožno posudzovať v hraničnom rámci správne — nesprávne. Z jazykového hľadiska vyhovujú (sú teda celkom správne) obidve podoby. Istá komplikácia je však v tom, že príd. meno typu *zemiakársky* vzťahuje sa na substantíva *zemiakár* i *zemiakárstvo* a ďalej v tom, že od niektorých názvov plodín (napr. *ovos*) sa nateraz neutvorili a ani sa nepoužívajú paralelné názvy typu *zemiakár, zemiakárstvo.*

I. Masár

Vreckovať — vreckovač, vreckovačka. — M. O. z Trenčína: „V Slovníku slovenského jazyka IV, str. 10 je uvedené slovo sáčkovať. Tento výraz používame v našom podniku na označenie práce, ktorá je spojená s vkladaním peňazí do sáčkov dvakrát za mesiac každému zamestnancovi, a to podľa platobnej pásky vypracovanej v mzdovej učtárni. Bolo by správne nazývať pracovníčky poverené sáčkovaním peňazí sáčkovačky? Prosím o Vaše vyjadrenie."

Odpoveď: SSJ IV, str. 10 skutočne zaznamenáva slová *sáčik, sáčkovať.* Pravdepodobne ste však nezbadali, že obidve slová sú označené štylistickou hodnotiacou skratkou hovor., ktorou sa v tomto slovníku označujú slová z hovorovej vrstvy slovnej zásoby slovenčiny. Každé slovo v SSJ označené štylistickým kvalifikátorom chápeme ako štylisticky príznakové. Platí to aj o slovách *sáčik, sáčkovať.* Nie sú to slová domáceho pôvodu. Slovo *sáčik* (používa sa i podoba *sáčok*) prevzali sme pravdepodobne z nemčiny (pozri S. Šaling—M. Šalingová—O. Peter, *Slovník cudzích slov,* Bratislava 1965, str. 952). Bežným slovotvorným postupom utvorilo sa od tohto substantíva aj sloveso *sáčkovať.* Pravdepodobne cudzí pôvod týchto slov rozhoduje o tom, že sa nezačlenili k bezpríznakovým, t. j. k bezvýhradne spisovným prostriedkom slovenskej slov-

nej zásoby. Nemožno preto odporúčať, aby sa tieto slová stali základom pre odvodzovanie ďalších potrebných slov, ktoré by opäť boli príznakové.

Význam slova *sáčik* interpretuje sa v SSJ slovami domáceho pôvodu *vrecko, vrecúško;* činnosť „dávať, baliť do vreciek" označuje sa slovesom *vreckovať.* V tejto súvislosti je vari osožné upozorniť, že slovesá *sáčkovať* a *vreckovať* vysvetľuje SSJ temer rovnako (pozri SSJ IV, str. 10 a SSJ V, str. 166). V slovnej zásobe slovenčiny máme teda na vyjadrenie istej činnosti dva jednoslovné prostriedky, pravda nerovnakej kvality: príznakový prostriedok neslovenského pôvodu (sloveso *sáčkovať)* a nepríznakový domáci prostriedok (sloveso *vreckovať*). Je celkom prirodzené, že na tvorenie ďalších potrebných slov použijeme ako slovotvorný základ domáce slovo.

Pri danej pomenovacej úlohe (hľadáme vhodný názov pracovníka alebo pracovníčky, ktorý dáva pri výplate peniaze do prichystaných papierových vreciek) bude najvýhodnejšie vychádzať od slovesa *vreckovať.* V súčasnej spisovnej slovenčine je veľmi produktívne tvorenie mien zamestnania od slovies (ide o tzv. deverbatíva) príponou *-č.* Uvedieme aspoň niekoľko príkladov: *zošívať — zošívač, plánovať — plánovač, pokrývať — pokrývač* atď. Od mužských mien tohto typu sa potom veľmi ľahko prechyľovaním utvoria aj ženské mená: *zošívač — zošívačka, plánovať — plánovačka.* Ak teda vezmeme za základ nového pomenovania sloveso *vreckovať,* podľa uvedeného vzoru ľahko utvoríme názov *vreckovač* a prechýlením podobu *vreckovačka.*

V spisovnom (korektnom) vyjadrovaní odporúčame len slová *vrecko, vreckovať, vreckovač, vreckovačka.*

I. Masár

Prikloniť sa k horšej — tvrdšej známke. — E. T. z Lubiny: „S kolegyňou sme sa dohadovali o správnosti výrazu v tejto vete: Na polroka treba klasifikovať prísnejšie; keď je známka nerozhodná, radšej sa prikloniť k horšiemu. Kolegyňa tvrdí, že výraz prikloniť sa k horšiemu nie je správny, lebo vraj nemáme klasifikovať žiakov horšie, ale tvrdšie, teda podľa nej má byť použitý výraz k tvrdšiemu."

Odpoveď: V tomto prípade sa netreba obávať antoným *lepší — horší,* lebo sa bežne v škole používajú, iba ich na spresnenie možno doplniť podstatným menom *známka,* t. j. vložiť ich do spojení *lepšia známka — horšia známka.* Teda uvedenú vetu, aby nevzbudzovala nijaké neželané asociácie, treba preštylizovať do podoby *Na polroka treba klasifikovať prísnejšie, v nerozhodných (nejasných) prípadoch radšej sa prikloniť k horšej známke.* Z takéhoto spojenia jasne vysvitá, že prídavné meno *horší* tu neznačí „nespravodlivý", ale vyjadruje iba pomerné určenie so zreteľom na susedné známky. Ani antonymná dvojica *tvrdší — mäkší,* ktorú navrhuje Vaša kolegyňa, nie je celkom bez ťažkostí. Nepoužíva sa jej druhý člen, slovo *mäkší,* a ten je rovnako potrebný v školskej praxi ako prvý člen.

J. Oravec